

T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

EKONOMİK ÖZGÜRLÜĞÜN VE YOLSUZLUĞUN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Göksu BALTA

Danışman
Doç. Dr. Salih TÜREDİ

RİZE
2023

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalında, Doç. Dr. Salih TÜREDİ danışmanlığında, Göksu BALTA tarafından hazırlanan *Ekonomik Özgürlüğün ve Yolsuzluğun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği* adlı bu tez çalışması, 30/01/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	**Unvanı, Adı Soyadı**	**İmza**
Başkan	: Doç. Dr. Salih TÜREDİ	
Üye	: Doç. Dr. Ali ALTINER	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Aykut BAŞOĞLU	

ETİK BEYAN

İktisat Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim "Ekonomik Özgürlüğün ve Yolsuzluğun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği" adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.
30/01/2023

Göksu BALTA

ÖN SÖZ

Bir ekonominin üretim kapasitesinde dolayısı ile üretim miktarında artış olarak tanımlanabilen ekonomik büyümenin istikrarlı ve yüksek oranlı olması dünyadaki tüm ülkelerin en temel makroekonomik hedefleri arasında bulunmaktadır. Bir toplumdaki bireylerin gelirlerinde ve dolayısı ile yaşam standartlarında artış yaratan önemli bir olgu olan ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler teorik ve ampirik iktisat literatüründe çok uzun bir süredir tartışılmaktadır. Söz konusu bu tartışmalarda ekonomik faktörler öne çıkmakla birlikte, 1990'lardan itibaren ekonomik büyümenin veya ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarının tek başına ülkelerin ekonomik koşulları ile açıklanamayacağı anlaşılmış ve kurumsal birtakım faktörlere de yer verilmeye başlanmıştır. Ekonomik özgürlük ve yolsuzluklar da ilgili çalışmalarda ekonomik büyüme üzerindeki etkisi tartışılan/araştırılan kurumsal faktörler içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. İşte bu çalışmada, ekonomik özgürlüğün ve yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 1995-2020 döneminde Türkiye için tahmin edilerek, literatürdeki tartışmalara bir katkı sunulması amaçlanmıştır.

Bu tez çalışmasının planlanmasından tamamlanmasına kadar geçen sürecin her aşamasında, bilgi birikimi ve tecrübesi ile bana yol gösteren, yardım ve desteğini esirgemeyen, her an sabırlı ve hoşgörülü olan danışman hocam Doç. Dr. Salih TÜREDİ'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, eğitim hayatımın her döneminde desteklerini hissettiğim ve beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan aileme de çok teşekkür ederim.

Göksu BALTA

2023/RİZE

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY I
ETİK BEYAN II
ÖN SÖZ III
İÇİNDEKİLER IV
ÖZET VI
ABSTRACT VII
KISALTMALAR VIII
TABLOLAR LİSTESİ X
ŞEKİLLER LİSTESİ XI
GİRİŞ 1
1. EKONOMİK ÖZGÜRLÜK, YOLSUZLUK VE EKONOMİK BÜYÜME: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE 3
1.1. Ekonomik Özgürlük Kavramı 3
1.2. Ekonomik Özgürlüğün Ölçülmesi 4
1.2.1. Heritage Foundation Ekonomik Özgürlük Endeksi (IEF) 5
1.2.2. Fraser Enstitüsü Dünya Ekonomik Özgürlüğü Endeksi (EFW) 10
1.2.3. Freedom House Dünyada Özgürlük Endeksi 12
1.3. Yolsuzluk Kavramı 14
1.4. Yolsuzluğun Ölçülmesi 15
1.4.1. Yolsuzluk Algı Endeksi 16
1.4.2. Rüşvet Verenler Endeksi 17
1.4.3. Küresel Yolsuzluk Barometresi 17
1.4.4. Uluslararası Ülke Risk Rehberi Yolsuzluk Endeksi 18
1.4.5. Yolsuzluk Kontrolü Endeksi 19
1.5. Yolsuzluk Türleri 20
1.5.1. Rüşvet 20
1.5.2. İrtikap 20
1.5.3. Zimmet 20
1.5.4. Rant Kollama 21

1.5.5. Kayırmacılık 21
1.5.6. Lobicilik 22
1.5.7. Oy Ticareti 22
1.6. Ekonomik Büyüme, Ekonomik Özgürlük ve Yolsuzluk 22
1.6.1. Ekonomik Özgürlüğün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi 24
1.6.2. Yolsuzluğun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi 25
2. EKONOMİK ÖZGÜRLÜK, YOLSUZLUK VE EKONOMİK BÜYÜME: LİTERATÜR TARAMASI 28
2.1. Ekonomik Özgürlüğün Ekonomik Büyüme Etkisini Test eden Çalışmalar ...28
2.2. Yolsuzluğun Ekonomik Büyümeye Etkisini Test Eden Çalışmalar 43
2.3. Ekonomik Özgürlüğün ve Yolsuzluğun Ekonomik Büyümeye Etkisini Test Eden Çalışmalar 55
3. EKONOMİK ÖZGÜRLÜK, YOLSUZLUK VE EKONOMİK BÜYÜME: TÜRKİYE İÇİN ZAMAN SERİSİ ANALİZİ 59
3.1. Ampirik Model ve Veri seti 59
3.2. Ekonometrik Yöntem 60
3.2.1. ADF ve PP Birim Kök Testi 60
3.2.2. Kesirli Frekanslı Fourier ADL Koentegrasyon Testi 62
3.2.3. FMOLS, CCR ve DOLS Uzun Dönem Katsayı Tahmincileri 63
3.2.4. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi 66
3.3. Tanımlayıcı İstatistikler ve Ön Bulgular 67
3.4. Ampirik Sonuçlar 69
3.4.1. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları 69
3.4.2. Kesirli Frekanslı FADL Koentegrasyon Testi Sonuçları 69
3.4.3. FMOLS, DOLS ve CCR Tahmin Sonuçları 70
3.4.5. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları 71
4. SONUÇ VE ÖNERİLER 73
KAYNAKÇA 75

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : İktisat
Tez Türü : Yüksek Lisans
Danışman : Doç. Dr. Salih TÜREDİ
Hazırlayan : Göksu BALTA
Yıl : 2023
Sayfa Sayısı : 86

ÖZET

EKONOMİK ÖZGÜRLÜĞÜN VE YOLSUZLUĞUN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Kişisel tercih, gönüllü mübadele, rekabet özgürlüğü, mülkiyet haklarının korunması, etkin bir hukuk sistemi ve minimum düzeyde devlet müdahaleciliği esasına dayanan ekonomik özgürlük, başkalarının mülküne veya şahsına zarar vermediği sürece bireylere özgür seçimlerde bulunma ve ekonomik faaliyetlerini serbest bir biçimde gerçekleştirme hakkı tanımaktadır. Buradan hareketle, ekonomik özgürlüğün rekabeti artırarak, yenilikler ortaya çıkararak, rasyonel ekonomik kararlara ortam sağlayarak ve makroekonomik istikrara katkıda bulunarak ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği ifade edilebilir. Yolsuzluk, farklı biçimlerde ortaya çıkması ve kamuoyundan gizli yürütülmesi nedeni ile mücadele edilmesi oldukça güç bir eylemdir. Yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkileri konusunda iki farklı teorik yaklaşım bulunmaktadır. Yolsuzluğun, belirsizliği ve aşırı bürokrasiyi azaltarak ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini ileri süren birinci yaklaşımın tam aksine, ikinci yaklaşımda yolsuzluğun, yatırımların azalmasına ve kamu kaynaklarının verimli olmayan alanlarda kullanımına yol açarak ekonomik büyümeyi azalttığı savunulmaktadır.

Bu çalışmada, 1995-2020 dönemini kapsayan yıllık zaman serisi verilerinden yararlanılarak ekonomik özgürlüğün ve yolsuzluğun Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisi ampirik olarak incelenmiştir. Kesirli Frekanslı FADL koentegrasyon testi, FMOLS, CCR ve DOLS tahmincileri ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testinden oluşan ampirik analiz sürecinden elde edilen kanıtlar şu şekilde özetlenebilir: 1995-2020 döneminde Türkiye'de ekonomik özgürlük, yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Ekonomik özgürlük uzun dönemde ekonomik büyümeyi artırırken, yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerinde anlamlı herhangi bir etkisi yoktur. Ekonomik özgürlük ve yolsuzluktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ve anlamlı bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Özgürlük, Yolsuzluk, Ekonomik Büyüme, Türkiye

Recep Tayyip Erdoğan University Institute of Graduate Studies
Department : Economics
Thesis Type : Master Degree
Supervisor : Associate Prof. Dr. Salih TÜREDİ
Author : Göksu BALTA
Year : 2023
Pages : 86

ABSTRACT

THE EFFECT OF ECONOMIC FREEDOM AND CORRUPTION ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF TÜRKİYE

Economic freedom based on personal choice, voluntary exchange, freedom of competition, protection of property rights, an effective legal system, and a minimum of government intervention, entitles individuals to make free choices and to carry out their economic activities freely as long as they do not harm others and their properties. From this point of view, it can be stated that economic freedom positively affects economic growth by increasing competition, revealing innovations, providing an environment for rational economic decisions, and contributing to macroeconomic stability. Corruption is an action that is very difficult to fight, as it occurs in different forms and is carried out in secret from the public. There are two different theoretical approaches to the effects of corruption on economic growth. Contrary to the first approach, which argues that corruption positively affects economic growth by reducing uncertainty and excessive bureaucracy, in the second approach, it is argued that corruption reduces economic growth by causing a decrease in investments and the use of public resources in inefficient areas.

In this study, the effect of economic freedom and corruption on Türkiye's economic growth has been empirically examined using annual time-series data covering the period 1995-2020. The evidence obtained from the empirical analysis process consisting of the Fractional Frequency FADL cointegration test, FMOLS, CCR, and DOLS estimators, and the Fourier Toda-Yamamoto causality test can be summarized as follows: There is a long-term relationship between economic freedom, corruption and economic growth in Türkiye during the 1995-2020 period. While economic freedom increases economic growth in the long run, corruption has no significant effect on economic growth. There is a one-way and significant causality relationship from economic freedom and corruption to economic growth.

Keywords: Economic Freedom, Corruption, Economic Growth, Türkiye

KISALTMALAR

2AEKK	:	İki Aşamalı En Küçük Kareler
AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	:	Genişletilmiş Dickey-Fuller
AR&GE	:	Araştırma&Geliştirme
ARDL	:	Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model
ASEAN	:	Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
BPI	:	Rüşvet Verenler Endeksi
BRICS	:	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve G. Afrika
BRIC-T	:	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye
CC	:	Yolsuzluk Kontrolü
CCE	:	Ortak İlişkili Etkiler
CCR	:	Kanonik Eşbütünleşme Regresyonu
CPI	:	Yolsuzluk Algı Endeksi
CS-ARDL	:	Yatay Kesit Genişletilmiş Panel ARDL
D8	:	Gelişen Sekiz Ülke
DOLS	:	Dinamik En Küçük Kareler
E7	:	Çin, Hindistan, Brezilya, Meksika, Rusya, Endonezya, Türkiye
ECM	:	Hata Düzeltme Modeli
EFW	:	Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi
EKK	:	En Küçük Kareler
EMCCA	:	Orta Afrika Ekonomik ve Politik Topluluğu
FADL	:	Fourier Autoregressive Distributed Lag
FIW	:	Dünyada Özgürlük Endeksi
FMOLS	:	Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler
FTY	:	Fourier Toda-Yamamoto
GCB	:	Küresel Yolsuzluk Barometresi
GDPpc	:	Kişi başı Reel GSYİH (Ekonomik Büyüme)
GEKK	:	Genelleştirilmiş En Küçük Kareler

GMM	:	Genelleştirilmiş Momentler Metodu
GSP	:	Gayri Safi Eyalet Hasılası
GSYİH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ICRG	:	Uluslararası Ülke Risk Rehberi
IEF	:	Ekonomik Özgürlük Endeksi
IMD	:	Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
İİT	:	İslam İş birliği Teşkilatı
KEİ	:	Karadeniz Ekonomik İş birliği Örgütü
LSDV	:	En Küçük Kareler Kukla Değişken
MIMIC	:	Çoklu Neden-Çoklu Gösterge
OECD	:	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
PDOLS	:	Panel Dinamik En Küçük Kareler
PDOLS	:	Panel Dinamik En Küçük Kareler
PFMOLS	:	Panel Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler
PMG	:	Havuzlanmış Ortalama Grup
PP	:	Phillips-Perron
PRS	:	Politik Risk Hizmetleri
PVECM	:	Panel Vektör Hata Düzeltme Modeli
SIC	:	Schwarz Bilgi Kriteri
TI	:	Uluslararası Şeffaflık Örgütü
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu
TY	:	Toda-Yamamoto
VAR	:	Vektör Otoregresif
VECM	:	Vektör Hata Düzeltme Modeli
WB	:	Dünya Bankası
WDI	:	Dünya Kalkınma Göstergeleri
WEF	:	Dünya Ekonomik Forumu
WGI	:	Dünya Yönetişim Göstergeleri

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. IEF yaklaşımına göre ekonomik özgürlük kategorileri 9
Tablo 2. CPI'nin oluşturulmasında kullanılan veri kaynakları 16
Tablo 3. CPI'nin oluşturulmasında kullanılan göstergeler 17
Tablo 4. ICRG endeksi risk bileşenleri 18
Tablo 5. Ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar. 39
Tablo 6. Yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar 52
Tablo 7. Ekonomik özgürlüğün ve yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar 58
Tablo 8. Değişkenlerin tanım ve kaynakları 59
Tablo 9. Tanımlayıcı istatistikler (1995-2020) 68
Tablo 10. Pearson korelasyon matrisi 68
Tablo 11. ADF ve PP birim kök testi sonuçları 69
Tablo 12. Kesirli frekanslı FADL koentegrasyon testi sonuçları 70
Tablo 13. FMOLS, CCR ve DOLS tahminci sonuçları 70
Tablo 14. FTY nedensellik testi sonuçları 71

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. The Heritage Foundation ekonomik özgürlük endeksi alt bileşenleri..... 5
Şekil 2. IEF'e göre ülkelerin ekonomik özgürlük seviyeleri (2020) 9
Şekil 3. Fraser Enstitüsü dünya ekonomik özgürlük endeksi bileşenleri 10
Şekil 4. EFW'ye göre ülkelerin ekonomik özgürlük dereceleri (2020) 12
Şekil 5. FIW'de politik haklar ve sivil özgürlükler konuları (göstergeleri) 13
Şekil 6. FIW'ye göre ülkelerin ekonomik özgürlük dereceleri (2021)..... 14

GİRİŞ

Ülkeler için yüksek ekonomik büyüme oranları hayat standartlarında bir artışın olduğu refah ortamını ifade etmektedir. Bu bağlamda, gelişmişlik seviyesi ne olursa olsun istikrarlı ve yüksek oranlı bir ekonomik büyüme ülkelerin ulaşmak istedikleri en temel makroekonomik hedefleri arasında bulunmaktadır. Ekonomik büyüme teorilerinin işgücü, sermaye, yenilik ve teknolojik gelişme vb. gibi ekonomik bazı faktörlerle açıkladığı ekonomik büyümeye ivme kazandıran faktörlere 1990'lı yılların sonralarına doğru kurumsal faktörler de dahil edilmiştir. Bu çerçevede, ekonomik büyümenin veya ülkeler arasında kaydedilen büyüme farklılıklarının açıklanmasında kurumsal faktörler olarak ekonomik özgürlüğün ve yolsuzluğun rolü yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. Teorik literatürde, etkin bir piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet müdahalesine dayanan, mülkiyet haklarının koruma altına alındığı ve bireylerin iktisadi faaliyetlerini serbestçe gerçekleştirebildiği bir ortam ile karakterize edilen ekonomik özgürlüğün daha yüksek bir ekonomik büyüme ile ilişkilendirildiği ifade edilebilir. Öte yandan, bütün dünyada farklı şekil ve boyutlarda görülebilen yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi konusunda ise farklı teorik yaklaşımlar vardır. Şöyle ki, yolsuzluk-büyüme ilişkisinin teorik temelini oluşturan görüşlerden '*tekerlekleri yağlama hipotezi*' yolsuzluğun ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini, '*tekerleklerin kuma saplanması hipotezi'* ise aksine, yolsuzluğun büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini savunmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye için ekonomik özgürlüğün ve yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisinin tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Kullanılan ampirik analiz yöntemleri bakımından mevcut çalışmalardan farklılaşan ve üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde araştırma konusu kavramsal ve kuramsal bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu bağlamda; ekonomik özgürlüğün tanımı ve ölçülmesi, daha sonra, yolsuzluğun tanımı, ölçülmesi ve türlerine değinilmiş ve bu iki olgunun ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenerek bölüm sonlandırılmıştır.

İkinci bölüm, ekonomik özgürlüğün ve yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini farklı ülke ve ülke grupları için araştıran ampirik çalışmaları içermektedir. Kronolojik bir sıralamanın takip edildiği literatür incelemesinde ele alınan çalışmalar; 'ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar', 'yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar ve 'ekonomik özgürlüğün ve

yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar' şeklinde sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Son olarak bu bölümde, oluşturulan tablolar aracılığı ile incelenen çalışmalarda kullanılan analiz teknikleri, dikkate alınan dönem ve elde edilen ampirik bulgulara ilişkin özet niteliğinde birtakım bilgiler sunulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, zaman serisi analiz yöntemleri ile Türkiye'de 1995-2020 döneminde ekonomik özgürlüğün ve yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisi araştırılmıştır. Bu çerçevede oluşturulan ekonometrik model ve kullanılan veri seti tanıtılmış, ardından ampirik analizde yararlanılan tahmin yöntemleri anlatılmıştır. Son olarak ise ekonometrik analizlerden elde edilen ampirik kanıtlar raporlanmıştır.

Sonuç kısmında ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmış ve ampirik çıktılar ışığında Türkiye'de büyümenin artırılmasına ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

1. EKONOMİK ÖZGÜRLÜK, YOLSUZLUK VE EKONOMİK BÜYÜME: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Sürdürülebilir ve yüksek oranlı bir ekonomik büyümenin tesisi, gelişmiş ya da gelişmekte olsun dünyadaki ülkelerin en temel makroekonomik hedeflerinden biridir. Sahip olduğu bu önem nedeni ile ülkelerin refah (zenginlik) düzeylerinin ve insanların yaşam standartlarının açık bir göstergesi olarak kabul edilen ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler oldukça uzun zamandır gerek teorik gerekse ampirik literatürde yoğun olarak araştırılmaktadır. İlgili çalışmalarda veya teorilerde ekonomik büyümenin veya ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarının açıklanmasında sermaye birikimi (tasarruf-yatırım), beşeri sermaye ve teknolojik gelişme vb. gibi faktörlere değinilmekle birlikte, özellikle 1990'lardan itibaren kurumsal bazı faktörlere de yer verildiği görülmektedir. *Ekonomik özgürlük* ve *yolsuzluk* da söz konusu bu çalışmalarda kurumsal faktörler olarak yer almaktadır. Çalışmanın bu bölümünde öncelikli olarak, ekonomik özgürlük ve yolsuzluk olguları kavramsal olarak ele alınmakta, daha sonra ekonomik büyüme üzerindeki etkileri kuramsal bir çerçevede tartışılmaktadır.

1.1. Ekonomik Özgürlük Kavramı

Ekonomik özgürlük, politikacılar ve ekonomistlerin yanı sıra bazı kuruluşların da ilgi alanını oluşturmaktadır. Heritage Foundation (Vakfı) ve Fraser Institute (Enstitüsü) olarak adlandırılan bu kuruluşlar bazı kriterlerden hareketle, ülkelerin ekonomik özgürlük düzeylerine ilişkin istatistikler hesaplayarak yayınlamaktadır. Bu bağlamda, Heritage Foundation (2022)'a göre ekonomik özgürlük; '*her insanın kendi emeğini ve mülkiyetini kontrol etme hakkıdır*'. Daha açık bir ifadeyle; ekonomik olarak özgür bir toplumda, bireyler istedikleri gibi çalışmak, üretmek, tüketmek ve yatırım yapmakta özgürdürler. Yine bu toplumlarda hükümetler emeğin, sermayenin ve malların serbestçe dolaşmasına izin verir, özgürlüğü korumak ve sürdürmek için gerekli olanın ötesinde bu faaliyetler üzerinde hiçbir kısıtlamada bulunmaz. Benzer bir yaklaşımda bulunan Fraser enstitüsüne göre ise ekonomik özgürlük; '*hükümetlerin, ekonomik özgürlüğün ana bileşenleri olan kişisel tercih, gönüllü mübadele, rekabet özgürlüğü ve mülkiyetin korunması faaliyetlerini kısıtlayıcı uygulamalardan kaçınmasıdır'*. Zira, hükümetlerin vergiler, kamu harcamaları ve düzenlemeler yolu ile ekonomik faaliyetlere müdahale etmesi ekonomik özgürlüğü azaltmaktadır (Gwartney ve Lawson, 2002: 5).

Ekonomik özgürlüğün tanımı konusunda henüz görüş birliğinin sağlanamamış olması konu ile ilgili farklı tanımlamaları beraberinde getirmiştir. Örneğin, Rabushka (1991)'a göre ekonomik özgürlük, laissez-faire görüşü çerçevesinde serbest piyasalar, özel teşebbüs, isteğe bağlı mübadele, kapitalizm ve düşük vergi oranları ile ilişkilidir. Ülkelerin ekonomik özgürlük seviyesi bu unsurların ekonomik yaşama entegre edilme derecesine göre belirlenmektedir. Beşkaya ve Manan (2009), ekonomik özgürlüğü, mülkiyet haklarının korunması ve bireylerin kısıtlamalarla karşılaşmadan özgürce iktisadi faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi olarak tanımlarken, Yayla (2015) ise bireylerin sahip olduğu ekonomik girişimcilik hakları ile ilişkilendirmektedir. Berggren (2003)'e göre ekonomik özgürlük bir ekonominin piyasa ekonomisi olma derecesi ile ifade edilmektedir. Son olarak Karabegovic vd. (2008), yüksek ekonomik özgürlüğe sahip olan ekonomileri, sınırlı devlet müdahalesi ile piyasa ve kişisel tercihleri göz önüne alarak temel ekonomik problemleri çözümleyen ekonomiler olarak tanımlamaktadır.

Yukarıda verilen tanımlamalara bakıldığında; bireylerin, firmaların ve devletin davranışlarının ekonomik özgürlük olgusunun özünü oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bireylerin ve firmaların fayda ve kârlarını maksimize etmek amacıyla aldıkları kararlara, yaptıkları tercihlere ve sergiledikleri davranışlara yönelik herhangi bir kısıtlamanın getirilmemesi ekonomik özgürlüğün bir ifadesidir. Zira, ekonomik karar birimlerinin bu amaçlarına ulaşmaları, iktisadi faaliyetlerinin güvence altına alınması ile mümkündür. İşte bu noktada devletin görevi; etkin bir hukuk sistemi ile sınırlı müdahaleciliği esas alarak topluma ekonomik özgürlük sağlamaktır (Altıner ve Sungur, 2019: 182-183).

1.2. Ekonomik Özgürlüğün Ölçülmesi

Ülkelerin ekonomik özgürlük seviyelerinin belirlenmesi ve mevcut durumunun diğer ülkelerle karşılaştırılabilmesi için belli kriterler dahilinde ekonomik özgürlüğün temel unsurları dikkate alınarak ekonomik özgürlük endeksleri oluşturulmuştur (Acar, 2010: 10). Ekonomik özgürlük endekslerini hazırlayan kurumlar, farklı kriterleri baz almalarına rağmen, ülkelerin ekonomik özgürlük düzeylerine ilişkin benzer veya yakın sonuçlara ulaşmaktadır (Şahin vd. 2017: 51). ABD merkezli The Heritage Foundation tarafından hazırlanan *Ekonomik Özgürlük Endeksi (IEF)*, Kanada merkezli Fraser Institute tarafından oluşturulan *Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi (EFW)*, yine ABD

merkezli Freedom House tarafından geliştirilen *Dünyada Özgürlük Endeksi*, ülkelerin ekonomik özgürlük düzeylerinin sistematik olarak ölçümünde kullanılan endekslerdir.

1.2.1. Heritage Foundation Ekonomik Özgürlük Endeksi (IEF)

IEF, 1995 yılında The Heritage Foundation ve The Wall Street Journal iş birliği ile dünya uluslarının (ülkelerin) ekonomik özgürlük derecesini ölçmek için oluşturulan yıllık bir endeks ve sıralamadır (Erilli, 2018: 95). Ülkelerin küresel yatırıma ve ticarete açıklık derecesi, uyguladıkları politikalar, bireylerin emeğini ve mali kaynaklarını aşırı kısıtlama ve hükümet müdahalesi olmadan kullanabilme özgürlüğü vb. gibi ekonomik özgürlüğün 12 alt bileşeninin, 4 kategoride gruplandırılarak ortalamasının alınması ile oluşturulan endeksin verileri yıllık olarak yayınlanmaktadır (Miller vd., 2022: 13).

Şekil 1. The Heritage Foundation ekonomik özgürlük endeksi alt bileşenleri

Kaynak: Miller vd., 2022'den yararlanarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

IEF endeksini oluşturan bu bileşenler, Miller vd. (2022) tarafından hazırlanan 2022 Ekonomik Özgürlük Endeksi başlıklı çalışmada aşağıdaki gibi açıklanmaktadır:

Mülkiyet Hakları: Tam olarak işleyen bir piyasa ekonomisinde, özel mülkiyet ve servet biriktirme yeteneği, işçiler ve yatırımcılar için motive edici bir güçtür. Özel mülkiyet haklarının tanınması ve etkin bir hukuk sistemi ile korunması, piyasa ekonomilerinin en temel özelliklerindendir. Hukukun üstünlüğü ilkesinin bir bileşeni olan

güvenli mülkiyet hakları, bireylere girişimci faaliyetlerde bulunma, gelirlerini koruma ve uzun vadeli planlar yapma güveni verir, zira gelirlerinin, tasarruflarının ve mülklerinin (gerçek ve fikri) haksız kamulaştırma veya hırsızlıktan korunduğunu bilirler.

Yargı Etkinliği: Hukukun üstünlüğü ilkesinin diğer bileşeni olan yargı etkinliği yasaların eksiksiz bir şekilde uygulanmasını ve gerçekleşebilecek ihlal durumlarında yasal yaptırımların uygulanabilmesi için adil bir yargı sistemini gerektirmektedir. Bu bağlamda, etkin bir hukuk (yargı) sistemi ile hükümetler, güç sahibi taraflar da dahil olmak üzere, yasaların ihlaline karşı tüm bireylerin haklarını koruma altına almaktadır.

Devletin Bütünlüğü: Devlet kurumlarının rüşvet, kayırmacılık, zimmete para geçirme gibi uygulamalarla yozlaşması önemli bir endişe kaynağıdır, çünkü bu tür faaliyetler her toplumda veya durumda suç teşkil etmeseler bile nerede yapılırsa yapılsın hükümetlerin bütünlüğünü (dürüstlüğünü) aşındırır. Zira, bazı birey ve çıkar gruplarının kamusal menfaat elde etmesine izin vermek, ekonomik özgürlüğe sahip bir toplumun temel bileşenleri olan adil ve eşit muamele ilkesiyle uyuşmamaktadır. Devletin ekonomik faaliyetlere müdahalesinin boyutu ile yolsuzluğun yaygınlığı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Aşırı ve gereksiz hükümet düzenlemeleri, işlem maliyetleri gibi bürokratik uygulamalar gayrimeşru ve gizli faaliyetleri teşvik etmektedir.

Vergi Yükü: Bütün hükümetler vergilendirme ve borçlanma yolu ile ekonomik faaliyetlere mali bir yük getirmektedir. Fakat, konuya ekonomik özgürlük bağlamında yaklaşılırsa, bireylerin ve işletmelerin gelirlerinin/servetlerinin daha büyük bir kısmını kendi çıkarları için kullanmalarına ve tutmalarına izin veren hükümetler ancak ekonomik özgürlüğü üst düzeye çıkarırlar. Dolayısı ile bireysel veya kurumsal vergi oranlarının yüksekliği ekonomik özgürlükler üzerinde doğrudan bir kısıtlama yaratmaktadır.

Kamu Harcamaları: Hükümetin maliyeti, boyutu ve müdahaleciliği birlikte ele alındığında kamu harcamalarının ekonomik özgürlük açısından bir sorun olduğu ifade edilebilir. Fakat ekonomik özgürlüğü negatif yönde etkilemeyen kamu harcamaları da vardır. Kısaca yatırım harcaması olarak kabul edilen bu harcamalar; altyapıyı sağlamaya, araştırma faaliyetlerini desteklemeye ve beşeri sermayeyi geliştirmeye yönelik yapılan kamu harcamalarıdır. Bununla birlikte, tüm kamu harcamaları vergilerle finanse edilmektedir. Dolayısı ile aşırı kamu harcamaları özel sektör ekonomik faaliyetlerini dışlama ve ekonomik özgürlüğü olumsuz etkileme konusunda büyük risk taşımaktadır.

Mali Sağlık: Bir bütçe, bir hükümetin uzun dönemli ekonomik genişleme ve de ekonomik özgürlüğün ilerlemesi için kritik öneme sahip kaynakların mali yönetimine olan bağlılığını yansıtır. Her ikisi de zayıf bütçe yönetiminin sonucu olan artan açıklar ve borç yükü bir ülkenin genel mali sağlığının aşınmasına yol açar. Sağlam mali pozisyonlardan sapmalar genellikle makroekonomik istikrarı bozar, ekonomik belirsizliğe neden olur, dolayısıyla ekonomik özgürlüğü sınırlar. Borç, zamanla bütçe açıklarının birikmesidir. Yüksek düzeydeki kamu borcunun, faiz oranlarını artırmak, özel yatırımları dışlamak ve hükümetin ekonomik krizlere yanıt verme esnekliğini sınırlamak gibi çok sayıda olumsuz etkisi olabilir. Kalıcı bütçe açıklarından kaynaklanan artan kamu borcu da verimlilik artışını yavaşlatarak ekonomik durgunluk meydana getirir.

İş Özgürlüğü: Bir bireyin devletin gereksiz müdahalesi olmadan iş kurabilmesi ve işletebilmesi, yani girişimcilik faaliyetinde bulunabilmesi ekonomik özgürlüğün en temel göstergelerinden biridir. Yüklü ve gereksiz düzenlemeler bu faaliyetlerin özgür bir şekilde yürütülmesinin önündeki en önemli engeli oluşturmaktadır. Çünkü birçok düzenleme üretim maliyetlerini artırarak, iş verimliliğini azaltarak ve karlılığı olumsuz etkileyerek girişimcilerin başarılı olmalarını zorlaştırmaktadır. Devletlerin girişimcilik faaliyetleri için gerekli olan prosedürleri eşit ve şeffaf bir şekilde uygulamayı seçmesi, uzun dönemli iş planlamalarında kolaylık sağlar. Aksi durumda, tutarsız uygulamalar öngörülebilirliği azaltarak düzenleyici yükü artırıcı bir etki oluşturmaktadır.

Emek Özgürlüğü: Bireylerin çalışma hayatında yer alma ve istihdam fırsatları bulma yeteneği ekonomik özgürlüğün önemli bir bileşenidir. Aynı şekilde işletmelerin işgücü için serbestçe sözleşme yapma ve ihtiyaç duyulmadığında işçileri işten çıkarma yeteneği de verimlilik artışı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme için gereklidir. Devlet müdahalesinin başka piyasalarda yarattığı sorunlar işgücü piyasasında da söz konusudur. Asgari ücretler veya diğer ücret kontrolleri, çalışma saatlerine veya işyeri koşullarına ilişkin sınırlamalar, işe alma ve işten çıkarma kısıtlamaları gibi, işgücü piyasasına ilişkin katı hükümet düzenlemeleri ve müdahaleleri emek (çalışma) özgürlüğünü azaltarak emek piyasalarının verimli işleyişine engel olmaktadır.

Parasal Özgürlük: Parasal özgürlük istikrarlı bir para birimini ve fiyatların piyasa tarafından belirlenmesini gerektirir. İster girişimci isterse tüketici olarak hareket etsinler, ekonomik olarak özgür insanlar, değişim aracı, hesap birimi ve değer deposu olarak istikrarlı ve güvenilir bir para birimine ihtiyaç duyarlar. Parasal özgürlük olma-

dan uzun vadeli değer yaratmak veya sermaye biriktirmek oldukça zordur. Bireylerin öngörülebilir bir gelecek için piyasa fiyatlarına güvenmesi, enflasyonla mücadeleye, fiyat istikrarını sağlamaya ve ulusun zenginliğini korumaya yönelik bir para politikası ile mümkündür. Bu ise, bir ülkenin para biriminin değerinin, dolayısı ile parasal özgürlüğün hükümetin para politikasından önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir.

Ticaret Özgürlüğü: Birçok hükümet, tarifeler, ihracat vergileri, ticaret kotaları, lisanslama ve doğrudan ticaret yasakları vb. uygulamalar yolu ile vatandaşlarının uluslararası pazarlarda alıcı veya satıcı olarak özgür şekilde etkileşim kurma yeteneklerini kısıtlamaktadır. Hükümetin serbest dış ticareti engelleme derecesi bireylerin ekonomik hedeflerine ulaşabilme, üretkenliklerini ve refah düzeylerini maksimuma çıkarabilme yetenekleri üzerinde doğrudan bir etki yaratmaktadır. Bu bağlamda, yukarıda sıralanan ve gelecekteki ticaret koşulları hakkında belirsizlik yaratan hükümet eylemleri, ticaret özgürlüğünü, verimliliği ve genel ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Yatırım Özgürlüğü: Serbest bir yatırım ortamı ekonomik faaliyetlerin genişlemesi, verimliliğin artması ve istihdam yaratılması için girişimsel fırsatlar ve teşvikler sağlar. Bireyler ve şirketlerin yatırımlarını ne şekilde yapacakları hususunda özgürce seçim yapma hakkına sahip oldukları böylesi bir ortamda sermayenin etkin kullanımı ve en fazla ihtiyaç duyulan sektörlere aktarımı ile daha yüksek bir getiri sağlanacaktır. Serbestçe ekonomik aktivitelerini gerçekleştiren bireyler üretkenlik ve iş oluşturma için girişimcilik fırsatlarını daha aktif olarak kullanabilmektedir. Dolayısı ile şeffaflık ve eşitlik ile karakterize edilen bir yatırım ortamı, sadece büyük ve stratejik önemdeki firmaları değil, her türlü firmayı destekleyerek yenilik ve rekabeti teşvik etmektedir. Öte yandan, hem yerel hem de uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar, kaynakların verimli dağılımını baltalamakta ve verimliliği azaltarak ekonomik karar alma sürecini bozmaktadır. Sınır ötesi yatırımlar üzerindeki kısıtlamalar, sermaye giriş ve çıkışlarını sınırlayarak pazarları daraltabilir ve büyüme fırsatlarını azaltabilir.

Finansal Özgürlük: Erişilebilir ve etkin işleyen bir finansal sistem bireylere ve firmalara tasarruf, kredi, ödeme ve yatırım hizmetleri sağlamaktadır. Yine, finansman fırsatlarını genişleterek ve girişimciliği teşvik ederek hanehalkı firmalar arasında olduğu kadar, yatırımcılar ve girişimciler arasında da en verimli finansal aracılığı sağlamak için rekabeti teşvik eder. Hükümetin finansal kurumları düzenlemedeki faydalı rolü, şeffaflığın sağlanmasında, varlıkların, yükümlülüklerin ve risklerin ortaya konmasının

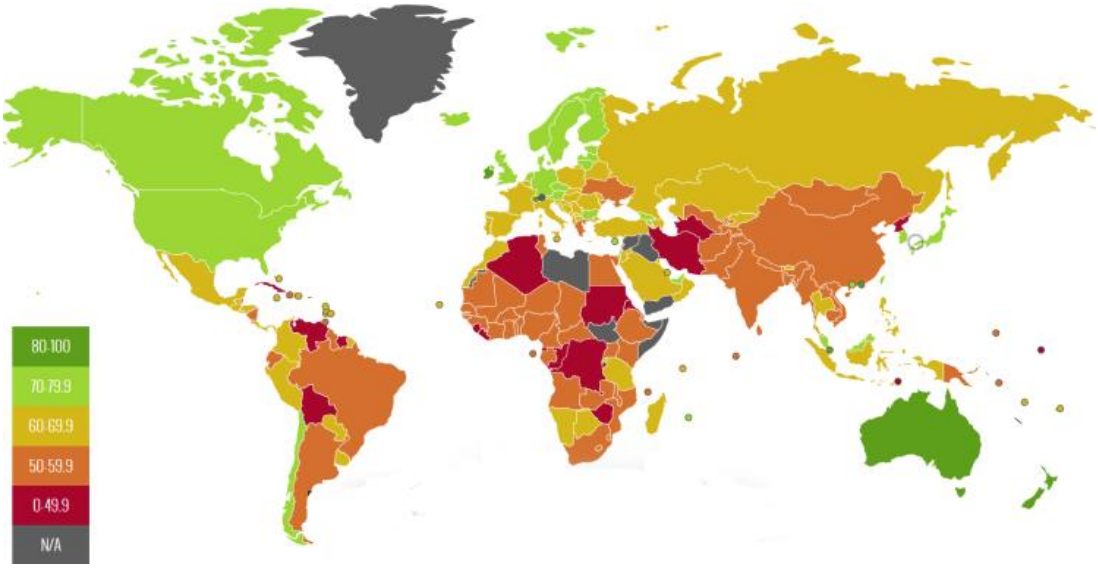
teşvik edilmesinde yatmaktadır. Mali piyasalarda şeffaflık ve dürüstlük güvencesinin ötesine geçen devlet bankacılığı ve finansal düzenlemeler, verimliliği engelleyebilir, girişimcilik faaliyetinin finansman maliyetlerini artırabilir ve rekabeti sınırlayabilir.

IEF metodolojisinde ülkelerin ekonomik özgürlük seviyeleri 0 ila 100 arasında değerlere sahip bir skala ile ölçülmektedir. Ülkelere ilişkin hesaplanan skorlarda (100) ekonomik özgürlük açısından en iyi dereceyi, (0) ise en kötü dereceyi ifade etmektedir. Dolayısı ile IEF yaklaşımında hesaplanan özgürlük skorunun artması ülkelerin ekonomik özgürlük düzeyinin arttığı anlamına gelmektedir. Heritage Foundation tarafından ülkeler hesaplanan skor/endeks değerlerinden hareketle ekonomik özgürlük seviyeleri bakımından Tablo 1'de gösterildiği gibi beş farklı kategoride değerlendirilmektedir.

Tablo 1. IEF yaklaşımına göre ekonomik özgürlük kategorileri

Hesaplanan IEF Değeri	Ekonomik Özgürlük Kategorisi
0-49.9	Özgür olmayan / Bastırılmış / Repressed
50-59.9	Çoğunlukla özgür olmayan / Mostly Unfree
60-69.9	Kısmen Özgür / Moderately Free
70-79.9	Çoğunlukla özgür / Mostly Free
80-100	Özgür / Free

Kaynak: Miller vd., 2022.

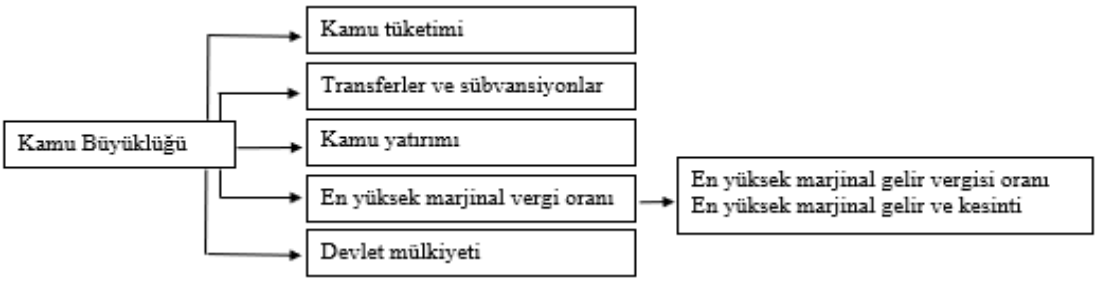

Şekil 2. IEF'e göre ülkelerin ekonomik özgürlük seviyeleri (2020)

Kaynak: https://www.heritage.org/index/heatmap (31.10.2022).

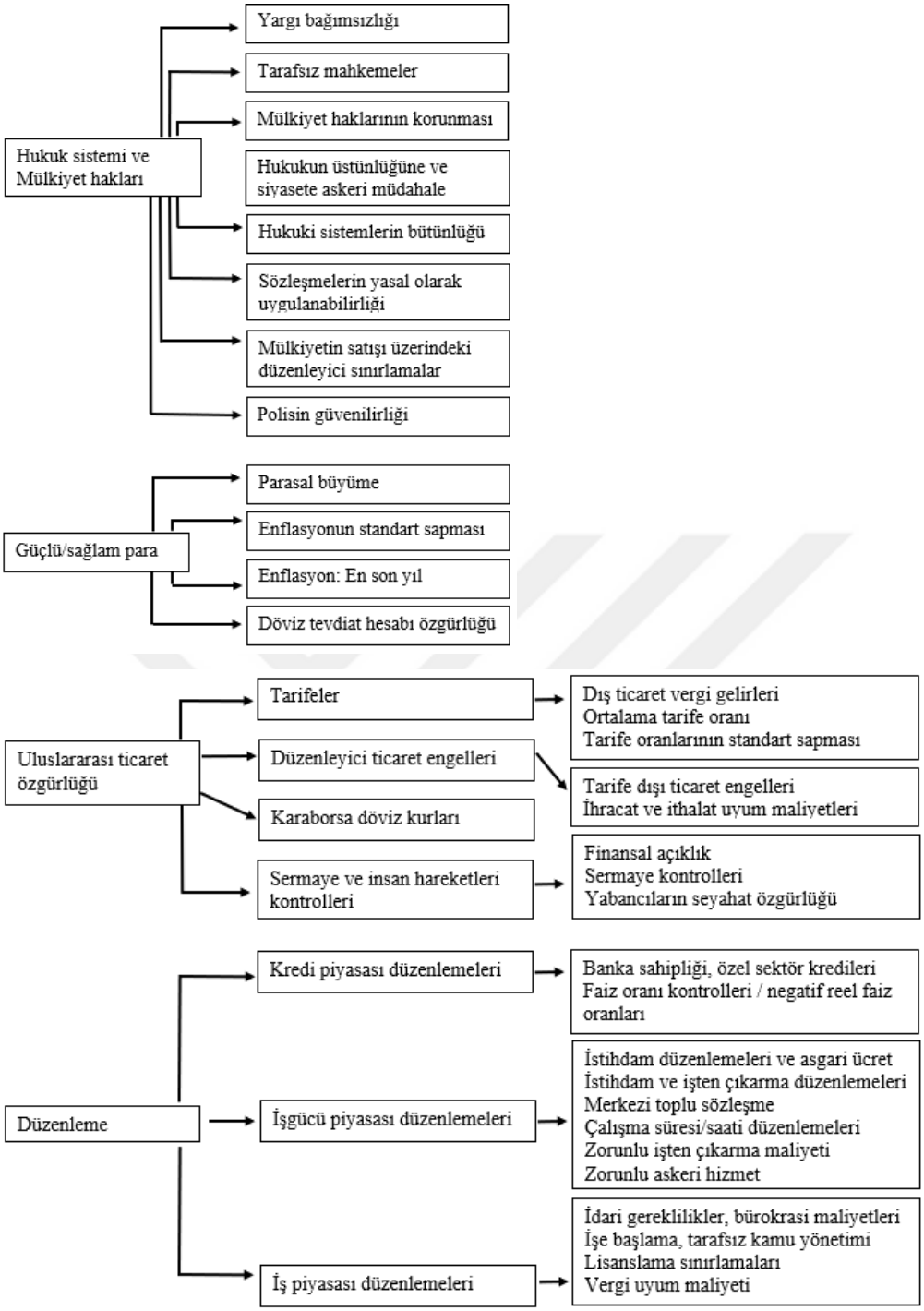
1.2.2. Fraser Enstitüsü Dünya Ekonomik Özgürlüğü Endeksi (EFW)

EFW, Fraser Enstitüsü yönetici direktörleri olan Milton Friedman ve Michael Walker tarafından, ekonomik özgürlüğü ölçmek, çeşitli yönlerini açıklamaya çalışmak ve hükümetlerin ekonomik özgürlüğe dair tutumlarını belirlemek amacı ile başlatılan proje kapsamında ilk olarak 1996 yılında James Gwartney, Robert Lawson ve Walter Block tarafından yayınlanmıştır (Stroup, 2003: 77-78). Gwartney vd., (2021) bir ülkenin kurum ve politikalarının ekonomik özgürlükle ne derece uyumlu olduğunu ölçmek amacıyla tasarlanan EFW endeksinin oluşturulmasında üç önemli metodolojik ilkenin esas alındığını belirtmiştir. Birincisi; ekonomik özgürlüğün çok boyutlu yapısı dikkate alındığında, bazen vaka çalışmalarına, uzman panellerine ve anketlere dayalı verilerin kullanılması gerekli olmakla birlikte EFW yaklaşımında mümkün olan en geniş ölçüde değer yargıları içermeyen nesnel veri kaynakları tercih edilmektedir. İkincisi; endeks derecelendirmelerini oluşturmak için kullanılan veriler Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Dünya Ekonomik Forumu (WEF) gibi dış kaynaklardan elde edilmekte, doğrudan bir ülke içindeki kaynaktan sağlanan veriler nadiren kullanılmaktadır. Daha da önemlisi, ekonomik özgürlük ağındaki yazarların ve başkalarının değer yargıları hiçbir ülkenin ham verilerini veya derecelendirmesini değiştirmek için hiçbir zaman kullanılmamaktadır. Üçüncü ilke ise şeffaflıktır. Şeffaflığın her alanda ön planda tutulduğu EFW yaklaşımında, veri kaynakları, metodoloji, alt kategoriler ve derecelendirmenin nasıl yapıldığına ilişkin bütün bilgiler şeffaf bir şekilde yayınlanmaktadır. EFW endeksinin temel alanları ve alt bileşenleri aşağıdaki Şekil 3'te raporlanmaktadır.

Şekil 3. Fraser Enstitüsü dünya ekonomik özgürlük endeksi bileşenleri

Kaynak: Gwartney vd., 2021'den yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 3 (Devam). Fraser Enstitüsü dünya ekonomik özgürlük endeksi bileşenleri

Kaynak: Gwartney vd., 2021'den yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 3'ten de görüldüğü üzere EFW endeksi *Kamu Büyüklüğü, Hukuk Sistemi ve Mülkiyet Hakları, Sağlam Para, Uluslararası Ticaret Özgürlüğü* ve *Kredi, İşgücü*

ve İş Piyasası düzenlemeleri gibi 5 temel alanda mevcut ekonomik özgürlük derecesini ölçmektedir. Bu 5 temel alan içerisinde ise 24 bileşen bulunmaktadır. EFW endeksi, 1970-2000 arasında 5 yıllık dönemler halinde yayınlanmışken, 2000'den itibaren yıllık olarak yayınlanmaktadır. Endekste yer alan her bileşen (ve alt bileşenler) 0-10 arasında değerler almaktadır. Endeks değerinin 0'a yaklaşması (azalması) ekonomik özgürlük derecesinin azaldığı, 10'a yaklaşması (artması) ekonomik özgürlük derecesinin arttığı anlamına gelmektedir. (Gwartney vd., 2021: 3). EFW metodolojisinde ülkeler ekonomik özgürlük dereceleri bakımından dört çeyreklik gruba ayrılmaktadır. 1. çeyrekteki ülkeler *en özgür,* dördüncü çeyrekteki ülkeler ise *en az özgür,* diğer bir ifadeyle, *özgür olmayan* ülkeler şeklinde kategorize edilmekle birlikte, 0-10 arasındaki herhangi bir derecenin hangi çeyrekte yer aldığına ilişkin açık bilgi verilmemektedir. Fakat, Fraser Enstitüsü'nün 2022 dünya ekonomik özgürlük raporunda yer alan 165 ülkenin 2020 yılı ekonomik özgürlük derecelerine dair özet istatistikler dikkate alınarak; ekonomik özgürlük derecesi [10-7.43] aralığındaki ülkelerin 1. çeyrekte, [7.42-6.83] aralığındaki ülkelerin 2. çeyrekte, [6.82-6.15] aralığındaki ülkelerin 3. çeyrekte ve [6.13-0] aralığındaki ülkelerin 4. çeyrekte bulundukları söylenebilir (Gwartney vd., 2022: 8-9).

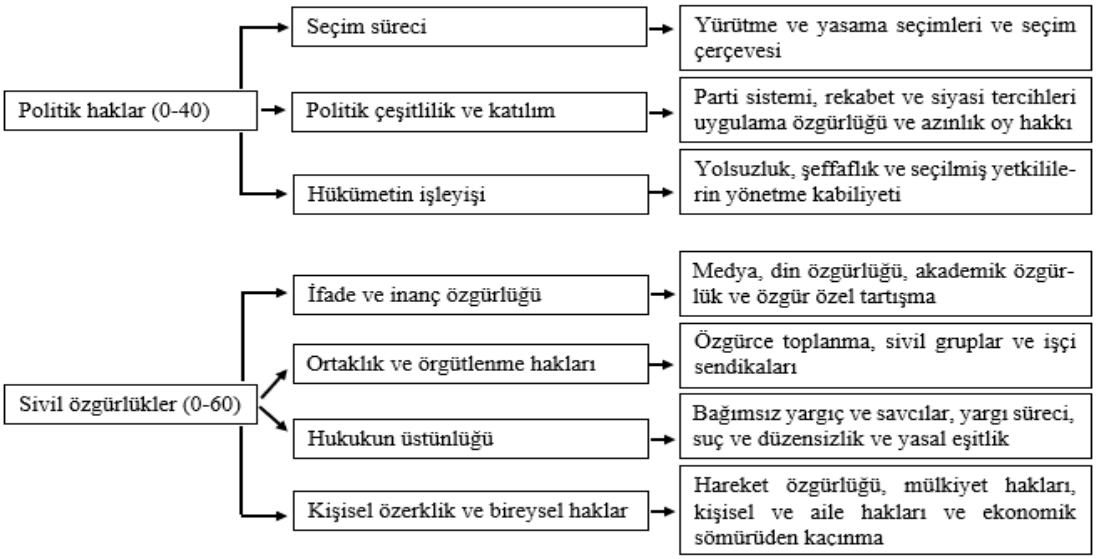
Şekil 4. EFW'ye göre ülkelerin ekonomik özgürlük dereceleri (2020)

Kaynak: Gwartney vd., 2020.

1.2.3. Freedom House Dünyada Özgürlük Endeksi (FIW)

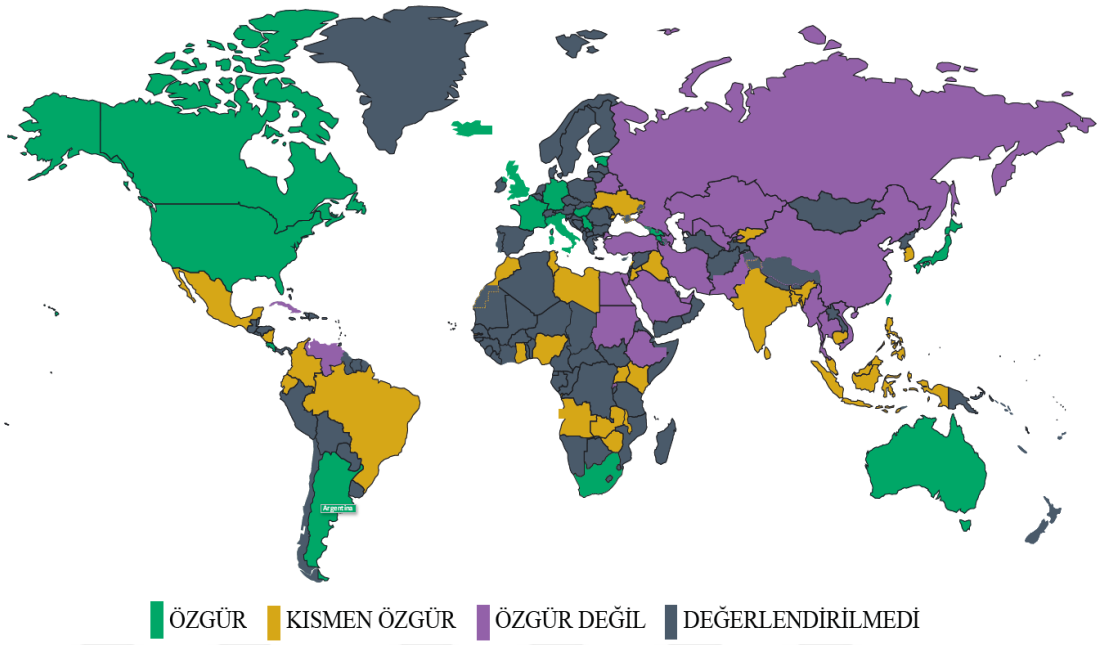
Freedom House'un özgürlük ile ilgili ilk incelemeleri, 1950'li yıllarda politik eğilimlerin bireysel özgürlükler üzerindeki etkileri hakkında değerlendirmelerin yapıl-

dığı Özgürlük Bilançosu (Balance Sheet of Freedom) raporu ile başlamıştır. 1972'de Freedom House *Karşılaştırmalı Özgürlük Çalışması* adlı yeni ve daha geniş kapsamlı bir çalışma başlatmıştır. Bu kapsamda, Washington Üniversitesi'nden bölgesel araştırmalarda uzman olan Raymond Gastil, 151 ülke ve 45 bölgeyi politik haklar ve sivil özgürlükler açısından derecelendiren, bu ülke ve bölgeleri *Özgür, Kısmen Özgür* veya *Özgür Olmayan* şeklinde sınıflandıran bir metodoloji önermiştir. 1989'a kadar Gastil tarafından üretilen *Dünya Özgürlük Endeksi (FIW),* 1990'ların ortasından itibaren kurum içi (Freedom House) ve kurum dışı analistler ile akademik, düşünce kuruluşu ve insan hakları topluluklarındaki danışmanlardan oluşan ekip tarafından üretilmektedir. FIW yaklaşımında ülkelerin (veya bölgelerin) özgürlük seviyeleri, sağladıkları politik haklar ve sivil özgürlükler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Puanlama ve statüden oluşan iki kademeli bir sistemin kullanıldığı bu yaklaşımda, politik haklar için verilen toplam puan ile sivil özgürlükler için verilen toplam puanın ortalamasının alınmasıyla, 1-7 aralığında bir skala ile ülkelerin özgürlük derecesi/statüsü belirlenmektedir. Buna göre; özgürlük derecesi [1.0-2.5] aralığındaki ülkeler *özgür,* [3.0-5.0] aralığındaki ülkeler *kısmen özgür* ve [5.5-7.0] aralığındaki ülkeler ise *özgür değil* şeklinde nitelendirilmektedir (Freedom House, 2019: 1-4). Aşağıdaki Şekil 5'te, politik haklara ve sivil özgürlüklere ilişkin puanlamalarda dikkate alınan konular (göstergeler) verilmektedir.

Şekil 5. FIW'de politik haklar ve sivil özgürlükler konuları (göstergeleri)

Kaynak: https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/faq-freedom-world#A1

Şekil 6. FIW'ye göre ülkelerin ekonomik özgürlük dereceleri (2021)

Kaynak: Shahbaz ve Funk (2021)'den alınmış ve yazar tarafından düzenlenmiştir.

1.3. Yolsuzluk Kavramı

IMF (2016)'ye göre hem yolsuz davranışların değişkenlik göstermesi, diğer bir deyişle yolsuzluğun farklı şekillerde gerçekleşmesi hem de genel olarak kamuoyundan gizlenmesi nedeniyle yolsuzluğun kapsamlı bir tanımını yapmak güçtür. Öte taraftan, literatürde en yaygın olarak kabul edilen tanımlardan biri 'kamu görevinin özel kazanç için kullanılmasıdır. Benzer bir tanım, Uluslararası Şeffaflık Örgütü (2022) tarafından yapılmıştır. Buna göre yolsuzluk; emanet edilen gücün özel kazanç sağlamak amacıyla kötüye kullanılmasıdır. Rose-Ackerman ve Palifka (2016) bu tanımlardan yola çıkarak tüm yolsuzlukların temelinde asil-vekil sorununun yer aldığını belirtmiştir. Yolsuzluk türleri için üzerinde durulması gereken husus emanet edilen yetki unsurudur. Bu yetki, işverenin çalışanına verdiği yetki veya vatandaşların hükümet liderlerine verdiği yetki olarak nitelendirilmektedir. Lambsdorff (2002), asil-vekil modeline dayanarak vekilin, kişisel çıkarları için üçüncü bir şahısla iş birliğinde bulunarak asil tarafından belirlenen kurallara aykırı davranması sonucu yolsuzluğun ortaya çıktığını ifade etmiştir.

Huntington (2006: 59)'a göre yolsuzluk kamu görevlilerinin kişisel amaçlarını gerçekleştirebilmek için genel olarak kabul görmüş kuralların dışında davranmasıdır.

Berkman (2009) yolsuzluğu; bireylerin maddi kazanç veya kişisel çıkarlar elde etmek için yetkisini hukuka aykırı kullanması şeklinde tanımlamaktadır. Stapenhurst (2000), yolsuzluğu, kişinin kamu gücünü kendi veya bağlı olduğu grubun çıkarları için kötüye kullanması biçiminde tanımlarken, Tanzi (1998) ise devletin tekel ve takdir yetkisi ile ilişkilendirmiştir. Düzenlemeler, yetkiler ve lisanslar yolsuzluğu doğrudan, bürokratik kalite, kamu sektörü ve ücret düzeyi ise dolaylı olarak etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Son olarak, Sen (2004)'e göre ise yolsuzluk, geçerli kuralların kişisel kâr sağlamak amacıyla ihlal edilmesidir. Literatürde oldukça geniş bir kapsama sahip olan yolsuzluğun etik değerler ile ilişkilendirilmesi ve farklı kültürlerin farklı etik anlayışlar barındırması da genel bir tanımda uzlaşmanın sağlanmasını güçleştiren bir durumdur (Basu, 2006: 60). Yolsuzluğun etik değerlerle ilişkili olması, göreceli bir kavrama dönüşmesine ve bir ülkenin değerlerine göre önemli olan bir unsurun başka bir ülke için önem taşımamasına neden olmaktadır (Maiyaki, 2010: 112). Örneğin Afrika'da kişiler işlerinin gerçekleşmesi karşılığında işi tamamlayan kişiye teşekkürlerini sunma amacı ile hediye vermekle yükümlüdür (De Sardan, 1999). Fakat, bazı ülkelerde ise bu durum yasa dışı faaliyet olarak görülebilmekte ve yolsuzluk olarak nitelendirilebilmektedir.

1.4. Yolsuzluğun Ölçülmesi

Yolsuzluğun nedenlerinin tespit edilmesi, etkilerinin araştırılması ve ülkelerin diğer ülkelere göre bulunduğu konumun yorumlanması ancak yolsuzluk algısının ölçümü ile mümkün olmaktadır (Bayar, 2007: 4). Fakat yolsuzluğun, yasadışı bir faaliyet olması, gizli bir şekilde yapılması ve ekonomik faaliyetlerin işleyişindeki farklılıklar, ülkelerin yolsuzluk seviyesinin net olarak tespitini zorlaştırmaktadır (Wei, 1999: 4).

Bununla birlikte ülkelerin yolsuzluk düzeyi, uluslararası birtakım kuruluşların yolsuzluk algısının ölçümü için geliştirdikleri endeksler aracılığı ile ölçülmektedir. Bu endekslerden en bilinenleri; Uluslararası Şeffaflık Örgütü (TI) tarafından yayınlanan, *Yolsuzluk Algı Endeksi (CPI), Rüşvet Verenler Endeksi (BPI) ve Küresel Yolsuzluk Barometresi (GCB),* Politik Risk Hizmetleri (PRS) tarafından yayınlanan *Uluslararası Ülke Risk Rehberi (ICRG)* ve Dünya Bankası (WB) tarafından yayınlanan *Yolsuzluk Kontrolü (CC)* endeksidir. Bu endekslerin hepsi somut istatistiki verilere değil, kişisel algı, yargı ve fikirlere dayanmaktadır (Amundsen, 1999: 27).

1.4.1. Yolsuzluk Algı Endeksi

CPI, Berlin Merkezli uluslararası sivil toplum kuruluşu olan TI ile Gottingen Üniversitesinde ekonomist olan Dr. Johann Graf Lambsdorf tarafından yürütülen bir girişimdir. Uluslararası yolsuzluk konusunda farkındalığı artırmak ve bununla mücadele edebilmek amacıyla 1993'de kurulan TI, ilk olarak 1995'de 41 ülke için CPI'yi yayınlamıştır (TI, 1995). CPI, yerli ve yabancı akademisyenlerin, iş adamlarının, siyasi analistlerin ve risk analiz uzmanlarının dünyanın farklı ülkelerindeki yolsuzluk algısını ölçmektedir (Yeşilyurt, 2013: 65). Kamu sektöründeki yolsuzluk algısını ölçen bileşik bir gösterge olan CPI, bağımsız ve iyi tanınan kurumlar tarafından üretilen yolsuzlukla ilgili veri kaynaklarının bir araya getirilmesi ile hesaplanmaktadır (Álvarez-Díaz, vd., 2018: 3-7). Söz konusu veri kaynakları aşağıdaki Tablo 2'de sunulmaktadır (TI, 2020):

Tablo 2. CPI'nin oluşturulmasında kullanılan veri kaynakları

Afrika Kalkınma Bankası Ülke Politikası ve Kurumsal Değerlendirme Raporu
Bertelsmann Stiftung Sürdürülebilir Yönetişim Göstergeleri
Bertelsmann Stiftung Dönüşüm Endeksi
Economist Intelligence Unit Ülke Risk Servisi
Freedom House Transit Ülkeler
Global Insight Ülke Risk Derecelendirmeleri
IMD Dünya Rekabetçilik Merkezi Dünya Rekabetçilik Yıllığı Yönetici Görüşü Anketi
Politik ve Ekonomik Risk Danışmanlığı Asya İstihbaratı
PRS Grup Uluslararası Ülke Risk Rehberi
Dünya Bankası Ülke Politikası ve Kurumsal Değerlendirmesi
Dünya Ekonomik Forumu Yönetici Görüşü Anketi
Dünya Adalet Projesi Hukukun Üstünlüğü Endeksi Uzman Anket
Demokrasi Çeşitleri (V-Dem v. 10)

Kaynak: TI (2020). Corruption Perceptions Index 2020: Full Source Description

CPI ile bir ülkeye (bölgeye) dair algılanan kamu sektörü yolsuzluğu 0-100 arası bir ölçek ile ölçülmektedir. Endeks değerinin [0] olması, bir ülkeye yönelik yolsuzluk algısının yüksek düzeyde olduğu, [100] olması ise bir ülkenin yolsuzluk açısından çok temiz olarak algılandığı anlamına gelmektedir. Dolayısı ile CPI'nin aldığı değer ile algılanan yolsuzluk düzeyi arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Son olarak, bir ülkenin sıralaması ise o ülkenin yolsuzluk algısı bakımından, endeksteki diğer ülkelere göre konumunu göstermektedir. CPI yaklaşımında kamu sektöründeki yolsuzluk algısı Tablo 3'te verilen göstergeler üzerinden değerlendirilmektedir (TI, 2020: 2):

Tablo 3. CPI'nin oluşturulmasında kullanılan göstergeler

Rüşvet
Kamu fonlarının yanlış yönlendirilmesi
Yaptırıma uğramadan kamu görevini özel kazanç için kullanan görevlilerin yaygınlığı
Hükümetlerin yolsuzluğu kontrol altına alma ve yolsuzlukla mücadele etkinliği
Yolsuzluk fırsatlarını artırabilecek katı bürokrasi ve aşırı bürokratik yük
Kamu hizmetinde adam kayırmacılığa bağlı atamalar
Yolsuzluk yapan yetkililer için etkili cezai kovuşturma
Kamu görevlilerinin mali durumlarını ortaya koymaya ve çıkar çatışmalarını önlemeye ilişkin yeterli yasaların varlığı
Rüşvet ve yolsuzluk vakalarını bildirenler için yasal koruma
Özel çıkarlar elde etmeyi amaçlayan gruplar tarafından devletin ele geçirilmesi
Sivil toplumun kamu işleri ile ilgili bilgilere erişimi

Kaynak: TI (2020). Corruption Perceptions Index 2020: Frequently Asked Questions

1.4.2. Rüşvet Verenler Endeksi

BPI endeksinin sunulduğu rapor TI tarafından 1999'da yayınlanmıştır. Endeks, yurtdışında rüşvet verme olasılığına göre dünyanın en büyük 28 ekonomisini kapsamaktadır. Ayrıca bu ülkeler dünyadaki toplam mal, hizmet ve yatırım çıkışının yaklaşık % 80'ini gerçekleştirmektedir. Bu endekste şirket yöneticilerinin ve yeminli muhasebecilerin yanında, ticaret odalarının, ticari bankaların ve hukuk firmalarının üst düzey yöneticilerine şirketlerindeki yolsuzluk ve rüşvet düzeyinde algılanan değişiklikler ile farklı iş alanlarında gözlenen rüşvetin sıklığı ve düzeyi ile ilgili sorular sorularak, ülke ve sektörler için rüşvet verme eğilimleri ölçülmektedir. Endeksteki ülkeler 0 ile10 arasında bir ölçek aracılığı ile değerlendirilmektedir. Endeks değerinin 10 olması, söz konusu ülkedeki şirketlerin yurtdışında kesinlikle rüşvet vermediklerini, diğer bir ifade ile iş adamlarının rüşvet verme eğilimlerinin olmadığını gösterirken, 0 olması ise tam aksine, iş adamlarının sürekli rüşvet verdiklerini, yani rüşvet verme eğilimlerinin çok yüksek olduğunu göstermektedir (TI, 2011: 2-5).

1.4.3. Küresel Yolsuzluk Barometresi

GCB, Gallup International tarafından yürütülen Halkın Sesi Anketi aracılığıyla ilk olarak 2002'de yayınlanmıştır. GCB insanların günlük hayatlarında karşılaştıkları kişisel rüşvet deneyimlerini, yolsuzluğun kişisel hayatlarını, aile hayatlarını, çalışma ortamlarını ve toplumdaki gelenek ve değerleri ne derecede etkilediğini; ülkelerindeki yolsuzluk sorunlarına ilişkin algılarını ve yolsuzluğa karşı harekete geçme isteklerini

ölçmektedir. Bu şekilde, katılımcıların gelecek üç yıl içerisinde yolsuzluk seviyesinde ne yönlü değişimler yaşanabileceğine dair beklentileri belirlenmektedir (TI, 2003: 4).

1.4.4. Uluslararası Ülke Risk Rehberi Yolsuzluk Endeksi

PRS tarafından 1982'den itibaren yayınlanan ICRG, sınır piyasaları[1], gelişmiş ülkeleri, yükselen ülkeleri ve off-shore finans merkezlerini kapsamaktadır. ICRG metodolojisinde ülkeler politik, ekonomik ve finansal riske göre derecelendirilmektedir. Politik risk derecelendirmesi, ICRG kapsamındaki ülkelerin politik istikrar açısından karşılaştırılabilmesine imkan sağlarken, ekonomik risk derecelendirmesi, bir ülkenin ekonomik olarak mevcut güçlü ve zayıf yönleri konusunda bilgi vermektedir. Finansal risk derecelendirmesi ile de bir ülkenin resmi ticari ve finansal yükümlülüklerini ödeyebilme kabiliyeti ölçülmektedir. Endekste, ülkelerin politik risk düzeyi maksimum 100, ekonomik ve finansal risk düzeyi ise 50 puan üzerinden değerlendirilmektedir. Risk puanının yüksekliği risk düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir. Dolayısı ile hesaplanan risk derecesi arttıkça ülkenin risk düzeyi azalmaktadır. ICRG endeksinde dikkate alınan risk bileşenleri aşağıdaki Tablo 4'te sunulmaktadır (PRS, 2022):

Tablo 4. ICRG endeksi risk bileşenleri

Politik Risk Bileşenleri	**Ekonomik Risk Bileşenleri**
Hükümet İstikrarı	Kişi başı GSYİH
Sosyoekonomik Koşullar	Reel GSYİH Büyümesi
Yatırım Profili	Yıllık Enflasyon Oranı
İç Çatışmalar/Anlaşmazlıklar	Bütçe Dengesi (GSYİH'nin %'si)
Dış Çatışmalar/Anlaşmazlıklar	Cari Hesap (GSYİH'nin %'si)
Yolsuzluk	
Siyasette Ordu/Askeriye	**Finansal Risk Bileşenleri**
Dini Gerilimler	Dış Borç (GSYİH'nin %'si)
Kanun ve Düzen	Dış Borç Servisi (Mal ve hizmet ihracatının %'si)
Etnik Gerilimler	Cari Hesap (Mal ve hizmet ihracatının %'si)
Demokratik Hesap Verilebilirlik	Aylık Net Likidite
Bürokrasi Kalitesi	Döviz Kuru İstikrarı

Kaynak: PRS (2022). The ICRG Methodology

ICRG metodolojisinde yolsuzluk politik riskin bir bileşenidir ve politik sistem içerisindeki yolsuzlukları değerlendirmektedir. ICRG endeksi iş dünyasının doğrudan

[1] Sınır Piyasalar (Frontier Markets) kavramı ile genel olarak yüksek büyüme potansiyeline sahip olup, yeterince gelişmemiş sermaye ve finans piyasalarına sahip ülkeler kastedilmektedir (Demir, 2014: 1).

karşılaştığı en yaygın yolsuzluk biçimi olan ve ithalat-ihracat lisansları, kambiyo kontrolleri veya kredilerle bağlantılı *özel ödemeler ve rüşvet* şeklindeki mali yolsuzlukları da dikkate almakla birlikte, daha çok, *aşırı himaye, kayırmacılık, parti finansmanı ve politika ile iş dünyası arasındaki şüpheli yakın ilişkiler* şeklindeki fiili veya potansiyel yolsuzluk formları ile ilgilenmektedir. Zira ICRG yaklaşımında, gizli yolsuzluk olarak nitelendirilen bu tür yolsuzlukların halkın hoşnutsuzluğuna, devlet ekonomisi üzerinde gerçekçi olmayan verimsiz kontrollere ve karaborsanın gelişimine yol açabileceği ileri sürülmektedir. Bu durumun, gelecekte hükümetlerin düşmesine, kanun ve düzenin bozularak ülkelerin yönetilemez bir hale dönüşmesine neden olabilme olasılığı nedeniyle yolsuzluk, ICRG endeksinde bir politik risk bileşeni olarak ele alınmaktadır. Endekste, ülkelerin yolsuzluk düzeyi 1-6 arasında bir skala ile ölçülmektedir. Endeks değerinin azalması (0'a yaklaşması) ülkelerdeki yolsuzluğun arttığını, artması (6'ya yaklaşması) ise yolsuzluğun azaldığını ifade etmektedir (PRS, 2022: 11-12).

1.4.5. Yolsuzluk Kontrolü Endeksi

Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI) yönetişim (veya kurumsal kalite) göstergeleri geliştirmeye yönelik WB tarafından yürütülen bir araştırma projesidir. 1996'dan itibaren 200'den fazla ülkeyi kapsayan WGI projesinde ülkelerin yönetişim düzeyleri; *ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, politik istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu, hükümetin etkinliği, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluk kontrolü (CC)* gibi altı yönetişim boyutu ile değerlendirilmektedir (Kaufmann vd., 2010: 2). Yapılan bu değerlendirmede dünyanın dört bir yanından vatandaşların, girişimcilerin, kamu ve özel sektördeki uzmanların yönetişim kalitesi hakkındaki görüş ve deneyimlerini rapor eden 30'dan fazla veri kaynağından yararlanılmaktadır. Bu kaynaklar kategorik olarak; hanehalkı ve firma anketleri, ticari işletme bilgi sağlayıcıları, sivil toplum kuruluşları ve kamu sektörü kuruluşları şeklinde belirtilebilir (WB, 2022).

WGI'de iyi yönetişimin altı unsurundan bir tanesi olan CC endeksi bir ülkedeki yolsuzluğun boyutu ve kamu gücünün özel çıkarlar için ne ölçüde kullanıldığına ilişkin algılar ile bir ülkenin yolsuzluğu engellemede ve yolsuzlukla savaşta ne kadar başarılı olduğunu ölçmektedir. Endeks (-2.5) ile (2.5) arasında değerler almaktadır. Endeksin değerinin artması bir ülkedeki yolsuzluk algısının, dolayısı ile yolsuzluğun azaldığını göstermektedir (Kaufmann vd., 2010: 4).

1.5. Yolsuzluk Türleri

Bu başlık altında; *rüşvet, irtikap, zimmet, rant kollama, kayırmacılık, lobicilik* ve *oy ticareti* gibi şekillerde gözlenebilen yolsuzluk türlerine değinilmektedir.

1.5.1. Rüşvet

Rüşvet, belirli bir görevi yerine getirmekle yükümlü olan kamu görevlilerinin (bürokratların) rant elde etmek için hizmet talep eden kişilere uyguladığı ekstra ücrettir (Del Monte ve Papagni, 2001: 2). Hafif rüşvet ve ağır rüşvet olmak üzere iki tür rüşvet türünden söz etmek mümkündür. Hafif rüşvet, kamu işlemlerinin daha hızlı ilerlemesi için yapılan ödemeleri içermektedir. Ağır rüşvet ise kurallara ve düzenlemelere aykırı kamu işlemleri için alınan veya verilen rüşvettir (Berkman, 2009: 28). Tekeli ve Şaylan (1974), rüşvetin ortaya çıkma durumunu iki şekilde ifade etmişlerdir. Birincisi; talebin arzdan büyük olması durumudur. Burada arz talepten ne kadar küçükse elde edilecek rant o kadar büyümektedir. Rant olarak nitelendirilen rüşvetin belirleyeni, karşı tarafın ödemeye razı olduğu miktardır ve kişinin varlık durumu ile ilişkilidir. İkincisi; talebin arzdan büyük olmadığı fakat yetki sahibinin arzın tümünü kullanıma açmaması durumudur ki burada yetki sahibinin temel önceliği rüşvettir. Bu noktada rüşvet toplumsal performansı sınırlandırıcı nitelikte bir etki meydana getirmektedir.

1.5.2. İrtikap

İrtikap, kamu görevlisinin yetkisini kullanarak kişisel çıkarlar elde etmek için, hizmet talep eden kişi üzerinde baskı yaratmasıdır. Burada suç unsuru, kamu görevlisinin sağladığı hizmet değil, karşı tarafa uyguladığı baskıdır (Kahraman, 2019: 563). İlgili literatürde aktif rüşvet, haraç ve zorla yiyicilik olarak da isimlendirilen irtikap ile rüşvet arasındaki fark, kamu görevlisinin hizmet talebinde bulunan kişiyi zorlayarak veya ikna ederek talep ettiği bedeli almaya çalışmasıdır (Tarhan vd. 2006: 28).

1.5.3. Zimmet

Tek taraflı olarak gerçekleşmesi ile diğer yolsuzluk türlerinden ayrılan zimmet, devlet tarafından görevlerini icra edebilmeleri amacıyla kamu memurlarına verilen bir kaynağın hukuka aykırı şekilde şahsi kullanımı olarak tanımlanmaktadır (Nye, 1967: 419). Zimmet suçu, söz konusu kaynağın zimmete geçirilmesi ile daha açık bir deyişle,

sahibiymiş gibi davranılması, farklı birine devredilmesi, harcanması ve amacına aykırı olarak kullanılması ile gerçekleşmektedir (Tarhan, 2015: 83).

1.5.4. Rant Kollama

Çıkar ve baskı gruplarının devlet tarafından suni (yapay) olarak yaratılmış olan bir ekonomik transferi elde etmeye ilişkin faaliyetleri *rant kollama* olarak adlandırılır. Burada belirtilen *suni rant,* iktisadi faaliyetlerin devlet eliyle düzenlenmesi ya da bazı iktisadi faaliyetlerin yine devlet tarafından kısıtlanması sonucunda ortaya çıkmaktadır (Aktan, 2018: 85). Örneğin devletin yetki belgesi ve kota vb. gibi uygulamalar yoluyla piyasaların serbestlik derecesini sınırlandırması, fakat bazı firmalara ayrıcalık tanıyarak piyasaya girişte serbestlik sağlaması rant alanlarının oluşmasına neden olmaktadır (Karakaş ve Çak, 2007: 77). Buradan hareketle daha geniş bir şekilde ifade edilirse; kamu yetkililerinin ve politikacıların, kişisel çıkarlarını gözeterek kamu kaynaklarını kullanması ve kamu kaynaklarının dağıtımında bazı çıkar ve baskı gruplarına öncelik sağlaması rant kollama olarak tanımlanmaktadır (Ata, 2009: 103).

1.5.5. Kayırmacılık

Kayırmacılık; işe yerleştirme, sözleşme ve kaynakların kullanımında kişinin kendi sosyal grubunun üyelerine öncelik vermesi olarak tanımlanmaktadır (Bramoullé ve Goyal 2016: 23). Farklı şekillerde ortaya çıkan kayırmacılık; akraba kayırmacılığı (nepotizm), siyasal kayırmacılık (partizanlık), eş-dost kayırmacılığı (kronizm) ve hizmet kayırmacılığı olarak sıralanabilir (Ata, 2009: 102). Daha geniş ifade edilmek istenirse nepotizm kişinin, sahip olduğu eğitim düzeyinin, becerilerin ve yetkinliklerin söz konusu iş için uygunluğu dikkate alınmadan sadece akrabalık ilişkisine dayanarak işe yerleştirilmesi ya da mevcut işinde terfi etmesi olarak tanımlanmaktadır (Özler vd., 2007: 438). Nepotizm kurumların/kuruluşların profesyonel ve donanımlı çalışanlarını kaybetmelerine ve diğer çalışanların firmaya bağlılıklarının azalmasına yol açmaktadır (Wong ve Kleiner, 1994: 10). Bu ise kurumsal performansın olumsuz etkilenmesiyle sonuçlanmaktadır. Aynı zamanda nepotizm, örgütsel adaleti, çalışan uyumluluğunu ve motivasyonu da negatif yönde etkilemektedir (Araslı ve Tümer, 2008: 1239). Kronizm kamu görevi için işe alınma sürecinde kişiye o işe uygun vasıfları taşıdığından, diğer bir ifadeyle işin gerektirdiği yeterliliğe sahip olduğundan değil, eş-dost olarak yakınlık

derecesine göre öncelik verilmesidir (Gür, 2014: 205). Partizanlık; siyasal olarak aynı görüşü savunanlara sağlanan ayrıcalığı ve hizmet kayırmacılığı ise siyasi partilerin oy aldıkları veya oy alma olasılığının olduğu yerlere gereğinden fazla hizmet sağlanması olarak belirtilebilir (Özsemerci, 2003: 21).

1.5.6. Lobicilik

Lobicilik, kişilerin veya grupların kendi çıkarları için kamu politikaları üzerinde etki oluşturmaya yönelik rekabet halinde olmalarıdır (Begovic, 2005: 8). Lobicilik faaliyetleri, çıkar ve baskı gruplarının (şirket ve holdingler, işçi ve işveren sendikaları, ticaret ve sanayi odaları vb.) seçimler öncesinde bir siyasal partiye parasal veya farklı şekillerde yardımda bulunarak, söz konusu siyasal partinin iktidar olması durumunda iktidar üzerinde etki oluşturmak ve rant elde etmek istemesi (Aktan, 2018: 85), seçim sonrası dönemde ise milletvekillerini etkileri altına alarak mecliste kendi çıkarlarına yönelik hareket etmelerini sağlamaları şeklinde gerçekleşmektedir (Ata, 2009: 104).

1.5.7. Oy Ticareti

Bir siyasi bozulma türü olan oy ticareti, siyasi partilerin meclise sundukları ve kendi çıkarlarını gözeten kanun tasarıları ve tekliflerinde birbirlerini desteklemeleridir (Gür, 2014: 204). Yine, seçim sonrası dönemde milletvekillerinin bağlı oldukları partiden ayrılarak başka bir partiye geçmesi de oy ticareti kavramı içinde değerlendirilmektedir (Kızılboğa, 2012: 100). Oy ticareti, siyasal yozlaşma ve siyasal ahlak bozulması yaratarak, kamuoyunun politikacılara ve meclise güvenlerinin sarsılmasının en önemli nedenlerden biri olarak görülmektedir. Diğer taraftan, siyasal süreçte bazı konularda kararların alınması katı kurallara bağlanmış olabilmektedir. Böylesi bir durumda partiler meclise sundukları tasarı ve teklifleri karşılıklı olarak destekleyebilir. Bu kapsamda bakıldığında karar alma sürecini hızlandırdığından, oy ticaretinin yararlı etkiler oluşturduğu da ifade edilebilir (Bayrakçı, 2000: 137-138).

1.6. Ekonomik Büyüme, Ekonomik Özgürlük ve Yolsuzluk

Gelir açısından değerlendirildiğinde bir ülkede kişi başı reel gelirdeki sürekli artış olarak tanımlanan ekonomik büyüme, üretim değişkeni açısından bakıldığında ise bir ülkenin üretim kapasitesindeki/miktarındaki artış olarak tanımlanmaktadır (Berber,

2019: 4). Ekonomik büyüme geçmişten bugüne bütün ülkeler için üzerinde durulması gereken önemli bir konu olmuştur. Bu bağlamda, ülkeler arasındaki ekonomik büyüme farklılıklarının nedenleri, ekonomik büyümeye hangi faktörlerin (kaynakların) ivme kazandıracağı, iktisadi büyüme modelleri ve teorileri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu noktada Klasik büyüme modeli öne çıkmaktadır. Klasik büyüme modelinin savunucularından Adam Smith'e göre, özgür bir ortamda kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışan bir birey aynı zamanda toplumsal çıkarları da maksimize etmektedir. Smith, iktisadi liberalizm ve görünmez el ile tam istihdamın sağlanarak, uzun dönemde ideal büyümenin sağlanacağını savunmaktadır (Ünsal, 2016: 48-49). Ekonomik büyümenin temel unsurları olarak sermaye birikimini, iş bölümünü ve uzmanlaşmayı kabul eden Klasik teoride iş bölümü ve uzmanlaşma, pazarın genişlemesine bağlı olarak artış göstermektedir (Dilber, 2018: 88). Pazarın genişlemesinde ise doğal düzen, iyi yönetim, iyi korunan mülkiyet hakları, serbest ticaret ve coğrafi koşulların elverişliliği belirleyici olmaktadır (Berber, 2019: 90). Smith'ın bu görüşlerinden hareketle kaynak seçimi ve üretiminde özgürlük, iyi korunan mülkiyet hakları ve ekonomik rekabet özgürlüğü büyümenin unsurları olarak görülmeye başlanmıştır (Çetenak ve Işık, 2016: 2).

1950'lerin sonlarına doğru ortaya çıkan Solow büyüme modelinde ekonomik büyüme sermaye birikimi, işgücü ve teknolojinin bir fonksiyonudur. Büyümenin emek ve sermaye ile açıklanamayan kısmı dışsal bir faktör olan teknoloji kaynaklıdır (Orhan ve Erdoğan, 2015: 580). 1980'lerin ortalarından itibaren literatürde yer edinmeye başlayan İçsel büyüme modellerinde ekonomik büyümenin kaynakları olarak; teknolojik gelişme, Ar&Ge (Araştırma&Geliştirme), beşeri sermaye (eğitim ve sağlık), bilgi ve yeniliklerin öne çıktığı gözlenmektedir. 1990'ların sonuna doğru gelindiğinde, benzer ekonomik koşullara sahip bazı ülkelerin ekonomik büyüme performansları arasında ciddi farklılıkların gözlenmesi, büyümenin sadece ekonomik faktörlerle açıklanamayacağı düşüncesini beraberinde getirmiştir. Buradan hareketle, literatürde, hem ülkeler arasındaki söz konusu büyüme farklılıklarının açıklanmasında hem de sürdürülebilir ve yüksek oranlı bir büyümenin tesis edilmesinde kurumsal faktörler olarak; mülkiyet hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve hükümet kalitesi yanında, ekonomik özgürlüğün ve yolsuzluğun rolü de yoğun şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Kurumsal iktisat yaklaşımına göre sürdürülebilir ekonomik büyüme için kurumlar ve kurumsal yapı en önemli belirleyici unsurlar arasındadır (Yalçınkaya ve Yazgan, 2016: 34). Ekonomik,

politik ve sivil özgürlükler ülkelerin kurumlarının niteliğini belirlemektedir (Dawson, 1998: 603). Mülkiyet haklarının koruma altına alınmadığı, hükümetlerin sınırsız yetki ile hareket ettiği ülkelerde bu durumun bir sonucu olarak kurumsal yapının aldığı hasar ekonomik faaliyetleri olumsuz yönde etkilemektedir (Göcen, 2021: 868). Benzer bir şekilde, yolsuzluk da zayıf kurumsal yapıya sahip ülkelerde daha fazla görülmektedir. Farklı bir ifadeyle, yolsuzluk; ülkelerin sosyal ve kültürel tarihine, politik ve ekonomik gelişimine, bürokratik geleneğine ve politik temellerine bağlı olmakla birlikte, kurumsal yapının zayıfladığı dönemlerde ve piyasayı olumsuz etkileyen ekonomi politikalarının varlığı halinde artma eğilimi sergilemektedir (Berksoy ve Yıldırım, 2017: 4). Diğer taraftan, ekonomik faaliyetlere devletin müdahalesinin ne ölçüde olduğu ile (ki bu bir ülkedeki ekonomik özgürlük düzeyini yansıtmaktadır) yolsuzluk düzeyi arasında da doğrudan bir ilişki vardır. Şöyle ki; hükümet düzenlemelerinin çok yüksek seviyede olması, ülkelerde yolsuzluk uygulamalarına zemin hazırlamakta ve bu da ekonomik büyümeye negatif yönde bir etkide bulunmaktadır (Miller vd., 2022: 14).

1.6.1. Ekonomik Özgürlüğün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Adam Smith'ten bu yana ekonomistler ekonomik özgürlüğün, iş dünyasındaki rekabetin, ticaretin ve güvenli mülkiyet haklarının ekonomik ilerlemenin ana bileşenleri olduğunu savunmaktadır. Bir toplumda hükümet temel işlevlerinden bir tanesi olan özel mülkiyeti korumada başarısız olursa ve gönüllü mübadeleyi sınırlarsa bireylerin ekonomik özgürlüğünü ihlal etmiş olur. Dolayısı ile; ticareti kısıtlayan, işlem yapma maliyetini artıran, mülkiyet haklarını zayıflatan, kısacası ekonomik özgürlüğü azaltan düzenlemeler üretken faaliyetleri azaltmakta (De Haan ve Sturm, 2000: 217), piyasaların etkin işleyişini ve kaynak dağılımını bozmaktadır (Azman-Saini vd., 2010: 1080). Buna karşın ekonomik teori; ekonomik olarak daha özgür ülkelerin daha fazla ticaret hacmine, daha yüksek ekonomik büyümeye ve refah düzeyine sahip olduğunu ifade etmektedir (Le Roux ve Gorlach, 2011: 2). Şöyle ki ekonomik özgürlük; düşük enflasyon ve faiz oranı, rekabetçi döviz kuru, tasarruf, sermaye stoku ve verimlilik artışı gibi, ekonomik büyümenin dinamiklerini harekete geçirerek hem makroekonomik istikrara hem de hızlı ekonomik büyüme sürecine sahip bir ekonominin oluşmasını sağlamaktadır (Akkaya, 2019: 288). Dahası, rekabetçi ve özgür bir piyasanın varlığı, büyümenin temel unsurlarından biri olan yeniliklerin ortaya çıkması için girişimcilere

önemli fırsatlar sağlamaktadır (Azman-Saini vd., 2010: 1080). Aynı zamanda, ekonomik özgürlüğün sağlandığı ortamlarda bireylerin üretim ve tüketim sürecinde sahip oldukları hareket serbestisi daha rahat ekonomik kararlar vermelerine imkan sunmaktadır (Altınışık vd., 2011: 154).

Ekonomik özgürlüğün göstergelerinden birisi daha önceden de belirtildiği gibi, mülkiyet haklarının varlığıdır. Mülkiyet haklarının güvence altına alınmadığı durumda insanlar (girişimciler) varlıklarını yatırım ve gelir artışı için kullanamazlar. Benzer bir şekilde, sözleşmeleri uygulayan güçlü adli kurumlar olmadan, girişimciler birçok ticari faaliyeti çok riskli bulmaktadırlar (WB, 2002), çünkü yatırımlarının karşılığını alabilecekleri hususunda bir belirsizlik içerisindedirler. Bu çerçeveden bakılırsa, iyi korunan mülkiyet haklarının tasarrufları ve girişimcilik faaliyetlerini olumlu etkilediği söylenebilir. Bu ise mülkiyet haklarının benzer ekonomik koşullara sahip ülkeler arasındaki yatırım ve ekonomik büyüme farklılıklarının bir nedeni olabileceğini göstermektedir (Şanlısoy ve Kök, 2010: 105-106). Fakat, mülkiyet haklarının büyüme üzerinde etki oluşturabilmesi, bağımsız ve etkin bir hukuk sistemi tarafından koruma altına alınmış olması ile mümkündür (Doğanay ve Değer, 2020: 78). Ekonomik özgürlüğün büyüme üzerindeki bir diğer etkisi de bir ekonomik özgürlük bileşeni olan hükümet büyüklüğü kapsamında ele alınan vergi yüküdür. Bir ekonomideki vergi yükünün yüksekliği veya artması ekonomik özgürlük üzerinde kısıtlama meydana getirmektedir. Yüksek vergi oranları da özel yatırımların getirisini (karlılığını) düşürerek yatırımları ve dolayısı ile büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir (Easterly ve Rebelo, 1993: 1). Son olarak, ekonomik özgürlükler dış ticaret yolu ile de ekonomik büyümeyi etkileyebilmektedir. Hussain ve Haque (2016), ticaret özgürlüğünün olduğu, diğer bir deyişle liberal ticaret politikalarının uygulandığı ekonomilerde ihracat sektörleri diğer sektörleri de pozitif etkilemektedir. Ayrıca, yabancı yatırımlar yolu ile hem sermaye girişi hem de gelişmiş teknoloji transferi sağlanmakta ve bu şekilde ekonomik büyüme teşvik edilmektedir.

1.6.2. Yolsuzluğun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisi literatürde '*tekerlekleri yağlama'* ve '*tekerleklerin kuma saplanması'* hipotezleri ile açıklanmaktadır. Tekerlekleri yağlama hipotezine göre yolsuzluk, bürokratik işlemleri hızlandırdığından ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Tekerleklerin kuma saplanması hipotezinde ise yolsuzlukların

yenilikleri ve üretim verimliliğini engelleyerek ekonomik büyümeyi negatif etkilediği ileri sürülmektedir (Anoruo ve Braha, 2005: 43; Gründler ve Potrafke, 2019: 1).

Yolsuzluk ile meşgul olmayı ekonomik kalkınmanın önünde bir engel olarak gören Leff (1964), girişimcilerin yatırım kararlarını alırken gelecekte yaşanabilecek sorunlara karşı güvence talep ettiklerini belirtmektedir. İşte yolsuzluk, belirsizlikleri öngörülebilir bir hale getirerek yatırımları ve bunun sonucunda ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Benzer bir şekilde Huntington (2006), yolsuzluğun aşırı bürokratik düzenlemeleri ve geleneksel yasaları ortadan kaldırarak ekonomik büyümeyi hızlandırdığını savunmaktadır. Aynı zamanda yolsuzluk, özel sermayenin kıt olduğu ve devletin daha fazla vergi alma kapasitesine sahip olmadığı durumlarda sermaye oluşumu sağlayarak da ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Diğer yandan Aidt (2009)'e göre yolsuzluk dar bir bakışla; bürokratik işlemleri hızlandırabilen, belirli durumlarda girişimcilerin servetlerini artırmalarına katkı sağlayan bir yağlayıcı olarak kabul edilse de, daha geniş yaklaşımla ele alınırsa ekonomik kalkınmanın önünde bir engel olarak görülmelidir. Yolsuzluğun, ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini savunan bu görüşlerin temelde yolsuzluğun bürokratik işlemleri hızlandırıcı etkisine odaklandığını söylemek mümkündür.

Yukarıdaki görüşlerin aksine yolsuzluğun ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğine dair görüşler de söz konusudur. Yatırımlar açısından değerlendirildiğinde, Tanzi (1998)'nin belirttiği gibi, yatırım yaparken yüksek rüşvet ödemelerinde bulunan firmaların önceliği verimlilikten daha çok, yüksek rant sağlayan yatırımlar olmaktadır. Böylece yüksek rüşvet rant kollayan yatırımları hızlandırırken, karlılığını düşürdüğünden üretken yatırımların azalmasına neden olmaktadır. Yüksek rüşvetin sonucu olarak, bu şekilde üretken yatırımların dışlanması ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etki oluşturmaktadır. Aynı zamanda, yatırımcıların prosedürlerin ilerlemesi için yaptıkları ekstra ödemeler yüksek işlem maliyeti ile sonuçlanmaktadır. Bu yönüyle de yolsuzluk, yatırımların maliyetini artırarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir (Eren ve Künü, 2018: 1471). Yine yolsuzluklar, kamu kaynaklarının, altyapı inşası gibi verimliliği (etkinliği) artırıcı alanlar yerine politikacıların özel tüketimine yönlendirildiğinde de ekonomik büyümeye zarar vermektedir (Bardhan, 2017: 1328).

Yolsuzluk, kamu yatırımları ve harcamaları yolu ile de büyümeyi negatif yönde etkileyebilir. Bu etki, kamu yatırım projelerinin ters seçiminden veya kamu fonlarının

büyük ve sermaye yoğun projelere tahsisindeki ön yargıdan kaynaklanmaktadır. Ters seçim durumunda daha yüksek ekonomik ve sosyal getirileri olan projeler yerine, daha yüksek politik getiriye sahip projeler seçilebilir. Ön yargılı kaynak tahsisi durumunda, yolsuzluk, çok yüksek düzeyde kamu borçlanmalarına neden olan dolayısı ile sürdürülemez büyüklükte kamu yatırımlarına yol açabilmektedir (Uğur ve Dasgupta, 2011: 9).

2. EKONOMİK ÖZGÜRLÜK, YOLSUZLUK VE EKONOMİK BÜYÜME: LİTERATÜR TARAMASI

Kurumsal faktörler olarak ekonomik özgürlüğün ve yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi teorik literatürün yanı sıra ampirik literatürde de uzun zamandır ele alınmaktadır. Çeşitli araştırmacılar tarafından farklı ekonometrik analiz yöntemleri kullanılarak farklı ülke ve/veya ülke grupları üzerine yapılan çalışmaların sonuçlarının farklılaştığı, dolayısı ile sözü edilen değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi konusunda ampirik literatürde de henüz bir uzlaşının mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili olarak daha önceden yapılmış olan çalışmaların kronolojik bir sıralama takip edilerek ele alındığı bu bölümde söz konusu çalışmalar; '*ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar', 'yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar* ve '*ekonomik özgürlüğün ve yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar'* biçiminde kategorize edilmiştir. Bölümün sonunda ise hazırlanan tablolarda incelenen çalışmaların bulgularına özet olarak yer verilmiştir.

2.1. Ekonomik Özgürlüğün Ekonomik Büyüme Etkisini Test eden Çalışmalar

Ayal ve Karras (1998) ekonomik özgürlüğün 13 alt bileşeninin ekonomik büyüme ile ilişkisini 1975-1990 döneminde gelişmiş ve gelişmekte olan toplam 58 ülke için incelemiştir. Bu amaçla yapılan panel regresyon sınaması, tahmin modeline dahil edilen ekonomik özgürlük göstergesi değişkenlerinden yalnızca 6 tanesinin beklendiği gibi ekonomik büyüme üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etki oluşturduğunu göstermiştir. Buna göre; parasal büyüme ve enflasyon oynaklığının azalması, kamu kuruluşlarının ekonomideki rolünün azalması, resmi ve karaborsa döviz kuru arasındaki farkın küçülmesi, ticaret sektörünün boyutunun büyümesi ve vatandaşların yabancılarla sermaye işlemleri yapma özgürlüğünün artması, toplam faktör verimliliği ve sermaye birikimini artırarak ilgili ülkelerde ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır.

De Haan ve Sturm (2000), Levine ve Renelt (1992) ve Leamer (1983) tarafından önerilen uç sınır analizinin (extreme bound anaysis) farklı varyantını kullanarak, 80 ülke için ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisini ampirik olarak tahmin etmiştir. 1975-1990 dönemini kapsayan analizde, ortalama nüfus artış oranı, ortalama reel kamu tüketim harcamalarının GDP'ye oranı, ortalama enflasyon oranı, ortalama yatırımın GDP'ye oranı, ortaokula kayıt oranı, reel kişi başı GDP (ekonomik büyüme)

ve ekonomik özgürlük değişkenlerinden oluşan çok değişkenli bir büyüme regresyonu tahmin edilmiştir. Analizden elde edilen temel bulgulara göre; ekonomik özgürlüğün artması ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir, fakat ekonomik özgürlük seviyesinin ekonomik büyüme ile ilişkisi bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle bulgulara göre; daha çok ekonomik özgürlük ülkeleri kendi durağan durum ekonomik büyümelerine hızlıca yaklaştırmakta (tabi ülkeler kendi durağan durum büyüme düzeyinin altındaysa) fakat, ülkelerin durağan durum büyüme düzeylerini ise etkilememektedir.

Carlsson ve Lundström (2002), 16'sı Afrika, 19'u Avrupa, 8'i Güney Amerika, 13'ü Kuzey Amerika, 16'sı Asya ve 2'si de Okyanusya ülkesi olmak üzere toplam 74 ülkede ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisini test etmiştir. Levine ve Renelt (1992), uç sınır analizinden yararlanılan ve 1975-1995 dönemini kapsayan analiz iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada genel bir ekonomik özgürlük endeksi kullanılarak ekonomik özgürlüğün büyümeye etkisi incelenmiştir. İkinci aşamada ise bu ekonomik özgürlük endeksi alt bileşenlerine ayrılarak her bir bileşenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Analiz sonucunda; mevcut çalışma bulgularını destekleyici bir şekilde, genel ekonomik özgürlük endeksinin katsayısının istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olduğu, yani ekonomik özgürlükteki bir artışın ekonomik büyümeyi artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Her bir alt bileşen dikkate alınarak yapılan analiz sonuçlarına göre ise; hükümetin büyüklüğünün ve yabancılarla ticaret yapma özgürlüğündeki artış ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Hukuksal yapı ve özel mülkiyet güvenliği ile alternatif para birimi kullanma özgürlüğündeki artışlar ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Son olarak; ekonomik özgürlük bileşenlerinden para politikası ve fiyat istikrarı ekonomik büyüme üzerinde anlamlı herhangi bir etkiye sahip değildir.

1981-2000 dönemini kapsayan çalışmasında Chheng (2005), 'ekonomik özgürlük ve yatırım ekonomik büyümeyi nasıl etkilemektedir?' sorusuna bir yanıt aramıştır. 4 tanesi az gelişmiş, 25 tanesi gelişmekte olan ve 21 tanesi OECD üyesi olmak üzere toplam 50 ülkenin yurtiçi yatırım, ekonomik özgürlük, kişi başı GSYİH büyümesi gibi değişkenlerinin yer aldığı bir panel regresyon tahmininden elde edilen sonuçlara göre; ekonomik özgürlük ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir. Söz konusu bu etki tahmin edilen modellere bağlı olarak 0.2589 ile 1.6564 aralığında değişmektedir. Yatırımlar ile ilişkilendirildiğinde ise bulgular; ekonomik özgürlüğün

yatırımların verimliliğini artırarak da büyümeyi hızlandırıcı etkide bulunduğuna işaret etmektedir. Buradan hareketle yazar; belirlenen ekonomik büyüme hedefine ulaşmada, ülkeler için ekonomik özgürlüklerin genişletilmesinin ve yatırımların desteklenmesinin önemli bir gereklilik olduğunu vurgulamıştır.

Beşkaya ve Manan (2009), Neoklasik büyüme modelini kullanarak Türkiye'de ekonomik özgürlükler ve demokrasi ile ekonomik performans ilişkisini incelemiştir. Demokrasinin politik haklar ve sivil özgürlükler ile ekonomik özgürlüğün Fraser Enstitüsü tarafından oluşturulan dünya ekonomik özgürlük endeksi ile ölçüldüğü analizde ekonomik performans ise yıllık GSYİH büyüme hızı ile temsil edilmiştir. İşgücündeki yıllık büyüme hızının, Gayri safi sabit sermaye yatırımlarının GSYİH içindeki payının, ihracat artış hızının, enflasyondaki değişimin ve beşeri sermayenin bulunduğu büyüme modelinde Türkiye'de Nisan 2007, 1960, 1971 ve 1997 yıllarında gerçekleşen ve ekonomik performans üzerinde olumsuz etkiler yaratan askeri müdahale ve darbeleri temsilen Askeri Darbe değişkeni de eklenmiştir. Engle ve Granger (1987) koentegrasyon ve Hata Düzeltme Modeli (ECM) teknikleri ile yapılan analizden elde edilen bulgulara göre; ekonomik özgürlük ile ekonomik performans arasında anlamlı uzun dönemli bir ilişki vardır. Ekonomik özgürlüğün artması ekonomik performansı pozitif yönde etkilemektedir. Yani, ekonomik özgürlükler arttıkça ekonomik performans da artmaktadır. Söz konusu bu pozitif etki, askeri darbelerin yaşandığı dönemlerde de söz konusudur. Bu pozitif etkinin askeri müdahalelerin yaşandığı yıllarda değişmemesi, araştırmacılar tarafından 'askeri yönetimlerin ekonomik özgürlükler alanında sınırlamalara gitmemeleri ile açıklanmıştır. Demokrasinin ekonomik performans üzerindeki etkisi konusunda ise net bir yargıya varılamamıştır. Zira, demokrasinin tahmin modellerinin bazılarında ekonomik büyümeyi pozitif bazılarında ise negatif etkilediği tespit edilmiştir.

Ekonomik ve sivil özgürlüklere sahip olmanın ülkelerin gelişmişlik seviyeleri açısından olumlu etkiler doğurduğunu ifade eden Yalman vd. (2011), Türkiye ve Latin Amerika ülkelerini (Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika, Peru ve Venezuela) kapsayan bir ekonometrik model tahmini ile ekonomik özgürlüğün büyüme üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. 2000-2006 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak uygulanan panel EKK tahmininden elde edilen bulgulara göre; ticaret özgürlüğü, rüşvet vermeme özgürlüğü ve mülk edinme özgürlüğü ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki yaratmaktadır. Hesaplanan esneklik katsayılarından hareketle,

söz konusu endekslerde ortaya çıkan 1 birimlik bir artış ekonomik büyümeyi sırası ile % 0.166, 0.216 ve 0.149 oranında artırmaktadır. Diğer taraftan, sermaye özgürlüğü ve yatırım özgürlüğü ise ekonomik büyümeyi azaltmaktadır. Şöyle ki; sermaye özgürlüğü endeksindeki 1 birimlik bir artış büyümeyi % -0.119 oranında, yatırım özgürlüğündeki bir birimlik bir artış % 0.090 oranında azaltmaktadır. Sermaye özgürlüğünün büyüme üzerindeki azaltıcı etkisi araştırmacılar tarafından; artan sermaye özgürlüğüyle birlikte sermayenin dolaşımının daha serbest bir hale gelmesi ve bunun sonucunda sermayenin istikrar ve güvenilirlik bakımından iyi durumdaki ülkelere yönelmesi ile açıklanmıştır.

Türedi (2013), aralarında Türkiye'nin de olduğu 12 İslam ülkesinde (Malezya, Endonezya, İran, Bangladeş, Nijerya, Azerbaycan, Suudi Arabistan, Pakistan, Yemen, Tunus ve Mısır) ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeye etkisini tahmin etmiştir. Kişi başı reel GSYİH'nin ekonomik büyümenin temsilcisi olarak kullanıldığı analizde, ekonomik özgürlük ise Heritage Foundation'un ekonomik özgürlük endeksi ve Fraser Enstitüsü'nün Dünya ekonomik özgürlük endeksi gibi iki farklı değişken kullanılarak ölçülmüştür. Sabit etkiler panel veri tahmincisinin kullanıldığı ve 1995-2010 dönemini kapsayan analiz, ele alınan İslam ülkelerinde ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel bakımdan anlamlı ve pozitif katkı sağladığını ortaya koymuştur. Bu bulgu ışığında yazar; istikrarlı ve yüksek oranlı büyümeyi temel makroekonomik hedef olarak belirleyen islam ülkelerinde politika yapıcıların, kaynak kullanım etkinliği ve verimlilik artışına katkı sağlamak suretiyle büyümeyi artıran ekonomik özgürlük ortamının geliştirilmesine yönelik politikalar uygulamaları gerektiğini belirtmiştir.

Akıncı vd. (2014) yaptıkları çalışmada, 50'si gelişmiş, 71'i gelişmekte olan ve 23'ü az gelişmiş olmak üzere toplam 144 ülkede 1995-2012 döneminde ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri panel veri analizi ile incelemiştir. Bu amaçla ampirik analizde; Pedroni ve Kao koentegrasyon testi, sabit etkiler tahmini ve panel Granger nedensellik tekniklerine başvurulmuştur. Analiz sürecinde öncelikle koentegrasyon testine başvurulmuş ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Daha sonra, panel Granger nedensellik testi yapılarak ekonomik özgürlükler, ticari özgürlükler, mali özgürlükler, parasal özgürlükler ve yatırım özgürlüklerinden ekonomik büyümeye doğru anlamlı olan tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Ayrıca, iş yapma özgürlüğü, finansal özgürlük ve mülkiyet hakları ile ekonomik büyüme arasında da anlamlı çift yönlü bir nedenselliğin varlığı saptanmıştır.

Son olarak, bu etkilerin boyutunun belirlenebilmesi amacıyla uygulanan sabit etkiler tahmini, farklı düzeylerde olsa da bütün ekonomik özgürlük türlerinin büyümeye pozitif katkıda bulunduğuna yönelik kanıtlar göstermiştir.

9 yükselen piyasa ekonomisinde (Brezilya, Çin, Güney Kore, Hindistan, Hong Kong, Malezya, Rusya, Tayland ve Türkiye) ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme ilişkisini 2000-2012 döneminde araştıran Tunçsiper ve Biçen (2014), bu amaçla, sabit ve tesadüfi etkiler panel veri tahmincilerini kullanmışlardır. Söz konusu ilişkinin bulunmasında farklı değişkenlerin yer aldığı beş modelin tasarlandığı çalışmada, ekonomik özgürlük; genel ekonomik özgürlük endeksi, ticaret özgürlüğü endeksi, yatırım yapma özgürlüğü endeksi, çalışma özgürlüğü endeksi ve mülkiyet hakları endeksi ile temsil edilmiştir. Tahminin sonucunda; genel ekonomik özgürlük endeksinin katsayısı bütün modellerde istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır. Dolayısı ile analize dahil edilen 9 ülkede ekonomik özgürlük seviyesindeki artışların ekonomik büyümeyi etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Ekonomik özgürlüğün alt kriterlerine dair bulgular ise; mülkiyet hakları ve yatırım yapma özgürlüğü endeksi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve negatif, çalışma özgürlüğü ve ticaret özgürlüğü endeksi ile ekonomik büyüme arasında ise anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur.

15 geçiş ekonomisinin 2000-2012 dönemine ait verilerini kullanarak yaptığı çalışmasında Türkay (2015), ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Tesadüfi etkiler tahmincisine başvurulan analiz iki model çerçevesinde yürütülmüştür. Birinci modelde ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Buna göre; ekonomik özgürlük endeksindeki 1 birimlik bir artış, ele alınan geçiş ekonomilerinde ekonomik büyümeyi % 1.60 oranında azaltmaktadır. Analiz döneminde gerçekleşen ve değişkenler arasındaki ilişkiyi etkileyebileceği düşüncesiyle 2009 küresel ekonomik krizinin bir kukla (dummy) değişken olarak dahil edildiği ikinci model sonucunda ise ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerinde pozitif fakat anlamsız bir etki oluşturduğu belirlenmiştir. Ele alınan ülkelerin çok farklı ekonomik büyüklüğe sahip olmalarının ve serbest piyasaya geçişte farklı seviyelerde yer almalarının ilgili değişkenler arasındaki ilişkiyi etkileyebileceğini söyleyen yazar, elde ettiği ampirik kanıtlardan hareketle, ekonomik büyümenin sağlanmasında ekonomik özgürlüğün tek başına önemli bir etken olmadığı çıkarımında bulunmuştur.

Çetenak ve Işık (2016), OECD üyesi olan yüksek gelirli 32 ülkede ekonomik özgürlüğü temsil eden 10 alt endeks ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini 1995-2014 yılları için panel VAR (Vektör Otoregresif) tekniğinden yararlanarak incelemiştir. Analiz sonucunda; mülkiyet hakları, yolsuzluktan sakınma özgürlüğü, iş özgürlüğü, kamu harcamaları, ticari özgürlükler, yatırım özgürlüğü ve finansal özgürlüklerden ekonomik büyümeye doğru anlamlı ve tek yönlü bir nedensellik bulgusuna ulaşılmıştır. Öte yandan, mali özgürlükler, işgücü özgürlüğü ve parasal özgürlüklerin ekonomik büyüme ile çift yönlü bir nedensellik ilişkisi içerisinde olması da elde edilen ampirik çıktılar arasındadır. Bu kanıtlar çerçevesinde araştırmacılar; mali özgürlükler, işgücü özgürlüğü ve parasal özgürlüklerde gerçekleşen artışın ülke refahını artırdığını, bu refah artışının da söz konusu ekonomik özgürlüklerde artış yarattığını belirtmiştir.

Bayramoğlu ve Boz (2017) yaptıkları çalışmada, 1998-2013 döneminde İslam İş birliği Teşkilatı (İİT) üyesi olan 17 ülkenin genel ekonomik özgürlüğü ile ekonomik özgürlüğün alt bileşenlerinin (yatırım özgürlüğü, parasal özgürlük, kamu harcamaları ve yolsuzluktan korunma) ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini tahmin etmişlerdir. Kontrol değişkenler olarak doğrudan yabancı yatırımlar ve nüfus artış oranının dahil edildiği regresyon denklemi tesadüfi etkiler panel veri yaklaşımı ile tahmin edilmiştir. Ampirik bulgular; genel ekonomik özgürlük ile parasal özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif, hükümet harcamaları ve yatırım özgürlüğünün ise ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin anlamlı ve negatif olduğunu göstermiştir.

Güney (2017), Türkiye ve BRICS ülkelerinde (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve G. Afrika) 1990-2014 yıllarını kapsayan dönemde ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla başvurulan Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GEKK) yönteminin bulgularına göre, söz konusu ülkelerde ekonomik özgürlük ekonomik büyümeyi pozitif bir şekilde etkilemektedir. Yani, Türkiye ve BRICS ülkelerinde ekonomik özgürlüğün yükselmesi ekonomik büyümeyi de artırmaktadır. Diğer yandan analizlere ekonomik özgürlüğün alt bileşenleri de dahil edilmiştir. Bu bileşenlerden kamu harcamaları, vergiler ve kamu girişimlerini temsilen kullanılan kamu değişkeni, ticaret özgürlüğü ve düzenleme (regülasyonlar) ekonomik büyümeyi pozitif yönlü etkilemektedir. Hukuki yapı ve mülkiyet hakları ile güçlü paraya erişim ise ekonomik büyümeyi anlamlı bir şekilde etkilememektedir. Bulgulardan yola çıkarak araştırmacı, Türkiye ve BRICS ülkelerinde ekonomik özgürlük düzeyinin

özellikle serbest uluslararası ticareti (ticaret özgürlüğünü) artıracak düzenleme ve politikaların ekonomik büyümeyi artıracağına dikkat çekmiştir.

Ekonomik açıdan daha özgür bir ortamın iktisadi gelişmeye nasıl bir katkıda bulunacağı sorusundan yola çıkan Sucu (2017), çalışmasında ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme ve kalkınmayı etkileyip etkilemediğini 9 piyasa ekonomisi (Güney Afrika, Arjantin, Brezilya, Güney Kore, Meksika, Mısır, Rusya, Tayland, Türkiye) için incelemiştir. Pedroni koentegrasyon ve panel dinamik en küçük kareler (PDOLS) yöntemleri kullanılarak yapılan testte iki ayrı model oluşturulmuştur. Birinci modelde, bağımlı değişken olan ekonomik büyüme kişi başı reel GSYİH ile ölçülürken bağımsız değişkenler olarak ise Fraser Enstitüsü Dünya ekonomik özgürlük endeksinde yer alan 5 alt ekonomik özgürlük bileşeni (kamu hacmi, hukuki yapı ve mülkiyet hakları, güçlü para, uluslararası ticaret özgürlüğü ve regülasyonlar) kullanılmıştır. Oluşturulan ikinci modelde ise bağımlı değişken olan ekonomik kalkınma, toplam imalat sanayi ürünleri ihracatında yüksek teknolojili ürünlerin payı olarak tanımlanırken, bağımsız değişkenler ilk modeldeki bağımsız değişkenlerden oluşmuştur. Modellerin tanımlanmasının ardından tahmin sürecine geçilmiş ve uygulanan Pedroni koentegrasyon testinden her iki modeldeki değişkenlerin uzun dönemli bir ilişki içinde olduklarına yönelik ampirik çıktılara ulaşılmıştır. İkinci aşamada, uzun dönem katsayıların bulunması için PDOLS tahmini yapılmış ve birinci modelde; kamu hacmi, hukuki yapı ve mülkiyet hakları ve güçlü para değişkenlerinin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşırken, uluslararası ticaret özgürlüğü ve regülasyonların büyüme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. İkinci model için PDOLS sonuçları da; hukuki yapı ve mülkiyet haklarının, uluslararası ticaret özgürlüğünün ve regülasyonların ekonomik kalkınmayı olumlu etkilediğini gösterirken, kamu harcamalarının ve güçlü paranın ise kalkınmayı etkilemediğini göstermiştir. Analiz bulgularını iktisadi olarak yorumlayan araştırmacı, ekonomik büyüme ve kalkınma için yükselen piyasa ekonomilerinin ekonomik özgürlükleri ön planda tutmalarının önemli olduğunu ifade etmiştir. Diğer taraftan, iki model sonucunda da hukuki yapı ve mülkiyet hakları değişkenlerinin pozitif ve anlamlı olmasının ülkelerin ekonomik performansının artmasında hukukun üstünlüğünün öncelikli bir konu olduğuna işaret ettiği de bulgulara dayalı çıkarımlar arasında bulunmaktadır.

Ekonomik özgürlüklerin toplumsal refahı artıran önemli bir makroekonomik değişken olduğunu ifade eden Kamacı vd. (2018), 28 İslam ülkesinde 2009-2016 döne-

mi verilerini kullanarak ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Ekonomik özgürlüğü, Heritage Foundation ekonomik özgürlük endeksini kullanarak ölçen araştırmacılar, panel veri analiz yöntemleri olarak Westerlund panel koentegrasyon, PDOLS ve panel nedensellik testlerine başvurmuştur. Koentegrasyon testi sonucuna göre; ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Nedensellik analizinden, kısa dönemde iki değişken arasında anlamlı bir nedensellik bulunamazken, uzun dönemde ekonomik özgürlüklerden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Son olarak, uzun dönem nedensellik bulgusunu destekleyen PDOLS tahmini sonucunda, ekonomik özgürlükteki 1 birimlik artışın, ekonomik büyümeyi 0,066 birim artırdığı belirlenmiştir.

Altıner ve Sungur (2019), ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1995-2015 dönemine ait verileri kullanarak 17 yükselen piyasa ekonomisinde Mankiw, Romer ve Weil (1992) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Solow Modeli ile araştırmıştır. Analiz kapsamında fiziksel sermaye, işgücü ve beşeri sermaye ekonomik büyümenin içsel, çalışmanın odak noktasını oluşturan ekonomik özgürlüklerle, kontrol değişkenler olan enflasyon ve doğrudan yabancı yatırımlar ise ekonomik büyümenin dışsal belirleyicileri olarak kullanılmıştır. Çift yönlü sabit etkiler modeli tahmin sonuçlarına göre; ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif fakat oldukça zayıf bir etkisi vardır. Şöyle ki; ekonomik özgürlük endeksindeki 1 birimlik bir artış, ekonomik büyümeyi %0.001 oranında artırmaktadır. Buradan hareketle araştırmacılar, ekonomik özgürlüklerin refah artışına sınırlı düzeyde katkı sağladığını belirtmişlerdir.

Dam ve Şanlı (2019), 1995-2016 dönemini kapsayan yıllık verileri kullanarak, ekonomik özgürlük faaliyetlerinin ekonomik büyümeye etkisini BRIC-T ülkelerinde (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye) panel veri analiz tekniği ile araştırmıştır. Panel ARDL (Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model) testinin uygulandığı ampirik analizde, tahmin modelinde yer alan ekonomik büyüme (GSYİH), ekonomik özgürlük, parasal özgürlük, toplam yatırım, işsizlik oranı arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı belirlenmiştir. Daha sonra, kısa ve uzun dönemli ilişkinin saptanması için başvurulan panel ARDL PMG (Havuzlanmış Ortalama Grup) sınamasından elde edilen katsayılar ve anlamlılıkları; ekonomik büyüme üzerinde parasal özgürlüklerin pozitif, ekonomik özgürlüklerin ise negatif bir etki meydana getirdiğine işaret etmektedir. Çalışma bul-

gularına dayanarak yazarlar, BRIC-T ülkelerinin sürdürülebilir bir ekonomik büyüme oranını yakalamalarında parasal özgürlüğün artmasının önemini vurgulamışlardır.

8 ASEAN ülkesinin (Endonezya, Laos, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland, Kamboçya ve Vietnam) 2000-2017 dönemine ilişkin verilerini kullanarak Tran (2019), ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeye etkisini incelemiştir. Genel ekonomik özgürlük endeksinin yanı sıra, ticaret özgürlüğü, çalışma özgürlüğü ve finansal özgürlük değişkenlerinin de bulunduğu tahmin modelinde doğrudan yabancı yatırım, enflasyon, bankalar tarafından özel sektöre verilen yurtiçi krediler, işsizlik ve mal-hizmet ihracatı da büyümede rol oynayan kontrol değişkenler olarak yer almıştır. Analiz tekniği olarak sabit etkiler yaklaşımına başvurulan analiz sonucunda; ekonomik özgürlük göstergesi olarak kullanılan tüm değişkenlerin katsayıları anlamlı ve pozitif olarak belirlenmiştir. Daha açık olarak belirtilirse, daha yüksek genel ekonomik özgürlük, ticaret özgürlüğü, çalışma özgürlüğü ve finansal özgürlük daha yüksek ekonomik büyüme ile ilişkilidir. Bu sonuçlar yazar tarafından; 'insanların hayatlarını kontrol etme konusunda daha çok özgürlüğe sahip olmaları ve hükümetin ekonomi üzerindeki etkisinin daha az olması daha yüksek büyümeye yol açacaktır' şeklinde değerlendirilmiştir.

Modern ekonomik büyüme teorilerinin ekonomik özgürlüğü bir ülkedeki ekonomik kalkınma ve refahın önemli bir faktörü olarak vurguladığına atıf yaparak Brkić vd. (2020), söz konusu ilişkiyi Avrupa kıtasında bulunan gelişmiş ve gelişmekte olan toplam 43 ülke için tahmin etmiştir. En küçük kareler kukla değişken (LSDV) yöntemi ile yapılan tahmin sonucunda incelenen dönemde ekonomik özgürlüğün Avrupa ülkelerinde ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Tahmin edilen esneklik katsayısına göre; ekonomik özgürlük endeksindeki 1 birimlik artış, ekonomik büyüme üzerinde % 0.043 oranında artış yaratmaktadır. Analizin ikinci aşamasında ise yazarlar değişkenler arasındaki ilişkileri daha güçlü ve uygun olarak niteledikleri sistem GMM (Genelleştirilmiş Momentler Metodu) ile tekrar test etmişler ve LSDV bulguları ile paralel şekilde ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeyi artırdığını belirlemişlerdir.

Son yıllarda, küreselleşme ve ekonomik özgürlüğün ülke ekonomileri üzerinde sayısız faydası olduğu yönünde bir düşünce olmakla birlikte, konunun halen tartışmalı olduğunu belirten Santiago vd. (2020), 24 gelişmekte olan Latin Amerika ve Karayip ülkesinde küreselleşme ve ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeye etkisini tahmin ederek söz konusu tartışmalara bir katkı sunmayı amaçlamıştır. ARDL sınır testi, ECM

ve Driscoll-Kraay sabit etkiler panel veri tahmincisinden yararlanılan analiz sonuçları, ekonomik özgürlüğün uzun dönemde bu ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ekonomik özgürlüğün sonuçları ile ilgili olarak yazarlar, bu bölgedeki hükümetlerin ekonomik özgürlüğün daha çok ve daha az gerekli olduğu alanları belirlemeleri gerektiğini ve bu şekilde ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini atlatabileceklerini vurgulamışlardır.

Kılcı ve Akıncı (2020), Türkiye için Heritage Foundation ekonomik özgürlük endeksini kullanarak ekonomik özgürlük seviyesinin ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini araştırmıştır. Analize konu olan çalışma dönemi olarak 1995-2018 dönemini belirleyen yazarlar, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı koentegrasyon testinden yararlanarak test etmişlerdir. Analiz sonuçları; Türkiye'de ilgili dönemde ekonomik özgürlük endeksi, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu göstermiştir. Bulgular ışığında yazarlar; ekonomik büyümenin hızlandırılabilmesi için ekonomik özgürlük seviyesinin arttırılmasının önemine dikkat çekerek, ekonomik özgürlük seviyesi artıkça ülkelerin doğrudan yabancı yatırım alma konusundaki üstünlüklerinin de artacağını dile getirmişlerdir. Finansal ve ekonomik istikrarın tesisi, serbest piyasa dinamiklerini esas alan uygulamalar ile düzenlemelerin hayata geçirilmesinin de bu açıdan kritik öneme sahip olduğunu da belirtmişlerdir.

Taş ve Ulusoy (2021), yaptıkları çalışma ile ekonomik büyüme ve kalkınmanın itici unsurlarından olan ekonomik özgürlüğün makroekonomik büyümeyi destekleyip desteklemediğini içsel bir büyüme modeli ile ampirik olarak test etmiştir. Panel doğrusal olmayan EKK yönteminde gauss newton algoritması kullanılarak yapılan çalışma, 159 ülkenin 1995-2014 dönemini kapsamaktadır. İşçi başına GSYİH, işgücü, tasarruf oranı, işgücü artış oranı ve ekonomik özgürlük değişkenlerinin analize tabi tutulması sonucunda elde edilen kanıtlar çalışmanın konusu çerçevesinde değerlendirildiğinde; ekonomik özgürlük endeksinin katsayısının anlamlı ve pozitif olduğu, dolayısı ile üretim (ekonomik büyüme) üzerinde artırıcı bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Buna göre, ekonomik özgürlük endeksindeki % 1'lik artış, kişi başı (işçi başı) GSYİH'yı % 2.51 oranında artırmaktadır. Bulgular çerçevesinde araştırmacılar; özellikle gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir bir büyüme hızı elde etmeleri açısından ekonomik özgürlüğün önemli olduğunu belirtmişlerdir. Zira, ekonomik özgürlüğün yüksek olduğu ülkelerde,

yatırımcı ve tüketici güveni yüksektir. Bu yüksek güven yurtiçi tasarrufları ve yabancı yatırım girişlerini artırarak ticaret hacmini, üretimi ve dolayısı ile ekonomik büyümeyi hızlandırır. Bu bakımdan, gelişmekte olan ülkelerin öncelikle ekonomik özgürlüklerin önünü açmaları gerekmektedir.

Göcen (2021), ekonomik kurumları temsil eden bir gösterge olarak ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğunu belirttiği çalışmasında 1996-2019 döneminde D8 ülkeleri (Bangladeş, Malezya, Türkiye, Endonezya, Pakistan, Nijerya, İran, Türkiye) için ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. İkinci nesil panel veri nedensellik testlerinden biri olan Kónya (2006) bootstrap panel Granger nedensellik tahmini bulgularına göre; Türkiye, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Mısır'da ekonomik özgürlükten büyümeye doğru, Endonezya'da tam tersine ekonomik büyümeden ekonomik özgürlüğe doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Bangladeş'te ise söz konusu değişkenler arasındaki nedensellik çift yönlüdür. Sonuç olarak araştırmacı, ekonomik performansın artırılması için daha fazla ekonomik özgürlüğün sağlanmasının önemli olduğuna işaret etmiştir.

Elina ve Setyadharma (2022), dünyanın en büyük 19 ekonomisi ve Avrupa Birliği'nden (AB) oluşan G-20 ülkelerinde yenilik, ekonomik özgürlük ve makroekonomik değişkenlerin (enflasyon oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve nüfus) ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmiştir. 2009-2019 dönemi için yapılan sabit etkiler regresyon tahmininin sonucunda, G-20 ülkelerinde ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi olmadığı bulunmuştur. Bulguları iktisadi olarak yorumlayan araştırmacılar, ekonomik özgürlüğün büyümeye olan etkisinin her ülkenin kendi koşullarına bağlı olduğunu belirterek, gelişmekte olan ülkelerdeki hükümetlerin ekonomideki rolünün büyüklüğünün bireylerin ekonomideki payını azalttığını, dolayısı ile bu ülkelerde ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeye pozitif yönde etki edebilecek bir düzeyde olmadığını ifade etmişlerdir.

Tablo 5. Ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar

Çalışma	Dönem	Ülke / Veri seti	Tahmin Yöntemi	Özet Bulgular
Ayal ve Karras (1998)	1975-1990	Gelişmiş ve gelişmekte olan 58 ülke / Panel veri	Panel EKK	Düşük parasal büyüme, kamunun ekonomideki rolünün azalması, resmi ve karaborsa döviz kuru arasındaki farkın küçülmesi, ticaret sektörünün büyümesi ve yabancılarla sermaye işlemleri yapma özgürlüğü gibi alt ekonomik özgürlük unsurları büyüme ile pozitif ilişkilidir.
De Haan ve Sturm (2000)	1975-1990	80 Ülke / Panel veri	Panel EKK	Ekonomik özgürlüğün artması ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir.
Carlsson ve Lundström (2002)	1975-1995	74 Ülke / Panel veri	Uç sınır analizi	Genel ekonomik özgürlük ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Alt bileşenler için yapılan analiz sonuçlarına göre ise; hükümetin büyüklüğü ve yabancılarla ticaret yapma özgürlüğündeki artış ekonomik büyümeyi negatif, hukuksal yapı ve özel mülkiyet güvenliği ile alternatif para birimi kullanma özgürlüğündeki artışlar ise pozitif etkilemektedir. Para politikası ve fiyat istikrarı büyüme üzerinde bir etkiye sahip değildir.
Chheng(2005)	1981-2000	4 Az gelişmiş, 25 gelişmekte olan ve 21 OECD ülkesi / Panel veri	Panel EKK	Ekonomik özgürlük ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.
Beşkaya ve Manan (2009)	1970-2005	Türkiye / Zaman serisi	Engle ve Granger (1987) koentegrasyon, ECM	Ekonomik özgürlüklerle ekonomik performans arasında uzun dönemli ilişki vardır. Ekonomik özgürlüğün artması ekonomik performansın da artmasına yol açmaktadır.
Yalman ve diğ. (2011)	2000-2006	Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri (Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika, Peru,Venezuela / Panel veri	Panel EKK	Ticaret, mülk edinme ve rüşvet vermeme özgürlüğü ekonomik büyümeyi pozitif, yatırım ve sermaye özgürlüğü ise negatif etkilemektedir.

Tablo 5 (Devam). Ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar

Çalışma	Dönem	Ülke / Veri seti	Tahmin Yöntemi	Özet Bulgular
Türedi (2013)	1995-2010	12 İslam ülkesi (Türkiye, Malezya, Endonezya, İran, Bangladeş, Nijerya, Azerbaycan, S. Arabistan, Pakistan, Yemen, Tunus, Mısır) / Panel veri	Sabit etkiler modeli	Ekonomik özgürlük ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki yaratmaktadır.
Akıncı vd. (2014)	1995-2012	Az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş toplam 144 ülke / Panel veri	Pedroni ve Kao koentegrasyon, sabit etkiler modeli ve panel nedensellik	Ekonomik, ticari, mali, parasal ve yatırım özgürlüklerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Finansal özgürlük ve iş yapma özgürlüğü ile ekonomik büyüme arasında ise çift yönlü nedensellik vardır. Bütün bu özgürlük türleri büyümeyi artırmaktadır.
Tunçsiper ve Biçen (2014)	2000-2012	Brezilya, Çin, Güney Kore, Hindistan, Hong Kong, Malezya, Rusya, Tayland ve Türkiye) / Panel veri	Sabit etkiler modeli Tesadüfi etkiler modeli	Genel ekonomik özgürlük ekonomik büyümeyi etkilememektedir. Mülkiyet hakları ve yatırım yapma özgürlüğü büyümeyi negatif, çalışma ve ticaret özgürlüğü ise pozitif etkilemektedir.
Türkay (2015)	2000-2012	15 Geçiş ekonomisi / Panel veri	Tesadüfi etkiler modeli	Ekonomik özgürlük büyümeyi azaltmaktadır.
Çetenak ve Işık (2016)	1995-2014	32 OECD ülkesi / Panel veri	Panel VAR Nedensellik	Mülkiyet hakları, yolsuzluktan sakınma özgürlüğü, iş özgürlüğü, kamu harcamaları, ticari özgürlükler, yatırım özgürlüğü ve finansal özgürlüklerden ekonomik büyümeye doğru anlamlı tek yönlü nedensellik vardır. Mali özgürlükler, işgücü özgürlüğü ve parasal özgürlük ile ekonomik büyüme çift yönlü nedenselliğe sahiptir.

Tablo 5 (Devam). Ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar

Çalışma	Dönem	Ülke / Veri seti	Tahmin Yöntemi	Özet Bulgular
Bayramoğlu ve Boz (2017)	1998-2013	İslam İş birliği Teşkilatı Üyesi 17 ülke / Panel Veri	Tesadüfi etkiler modeli	Genel ekonomik özgürlük ve parasal özgürlük ekonomik büyümeyi artırırken, hükümet harcamaları ve yatırım özgürlüğü ise azaltmaktadır.
Güney (2017)	1990-2014	Türkiye ve BRICS Ülkeleri / Panel veri	Genelleştirilmiş EKK	Ekonomik özgürlüğün artması ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Ekonomik özgürlüklerin alt unsurlarından kamu harcamalarının, ticaret özgürlüğünün ve düzenlemelerin büyümeye etkisi pozitif iken, hukuki yapı ve mülkiyet hakları ile güçlü paraya erişim büyüme üzerinde etkisizdir
Sucu (2017)	2000-2013	Arjantin, Brezilya, Güney Afrika, Güney Kore, Meksika, Mısır, Rusya, Tayland, Türkiye / Panel veri	Pedroni koentegrasyon Panel DOLS	Ekonomik özgürlüğün alt bileşenleri olan kamu hacmi, hukuki yapı ve mülkiyet hakları ve güçlü para büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Kamacı vd. (2018)	2009-2016	28 İslam ülkesi / Panel veri	Westerlund koentegrasyon, Panel DOLS	Ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki vardır. Kısa dönemde bu değişkenler arasında anlamlı bir nedensellik yokken, uzun dönemde ekonomik özgürlükten ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur. Ekonomik özgürlüğün artması ekonomik büyümeyi artırmaktadır.
Altıner ve Sungur (2019)	1995-2015	17 yükselen piyasa ekonomisi / Panel veri	Sabit etkiler modeli	Ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif fakat oldukça zayıf bir etkisi vardır. Dolayısı ile ekonomik özgürlükler refah artışına sınırlı düzeyde katkı sağlamaktadır.

Tablo 5 (Devam). Ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar

Çalışma	Dönem	Ülke / Veri seti	Tahmin Yöntemi	Özet Bulgular
Dam ve Şanlı (2019)	1995-2016	BRIC-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye) ülkeleri / Panel veri	Panel ARDL koentegrasyon, PMG	Parasal özgürlük ekonomik büyümeyi pozitif, ekonomik özgürlük negatif etkilemektedir.
Tran (2019)	2000-2017	8 ASEAN ülkesi (Endonezya, Laos, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland, Kamboçya ve Vietnam) / Panel veri	Sabit etkiler modeli	Daha yüksek genel ekonomik özgürlük, ticaret özgürlüğü, çalışma özgürlüğü ve finansal özgürlük daha yüksek büyüme ile ilişkilidir.
Brkić vd. (2020)	1995-2014	Gelişmiş ve gelişmekte olan 43 Avrupa ülkesi / panel veri	En küçük kareler kukla değişken (LSDV), GMM	Ekonomik özgürlük büyümeyi artırmaktadır.
Santiago vd. (2020)	1995-2015	Gelişmekte olan 24 Latin Amerika ve Karayip ülkesi / panel veri	Panel ARDL, ECM, Driscoll-Kraay sabit etkiler modeli	Ekonomik özgürlük uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde negatif etki oluşturmaktadır.
Kılcı ve Akıncı (2020)	1995-2018	Türkiye / Zaman serisi	Maki koentegrasyon	Ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.
Taş ve Ulusoy (2021)	1995-2014	159 ülke / Panel veri	Panel EKK	Ekonomik özgürlüğün büyüme üzerinde pozitif bir etkisi söz konusudur.
Göcen (2021)	1996-2019	D8 ülkeleri (Bangladeş, Malezya, Türkiye, Endonezya, Pakistan, Nijerya, İran ve Türkiye) / Panel veri	Kónya Bootstrap Panel Granger nedensellik	Türkiye, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Mısır'da ekonomik özgürlükten ekonomik büyümeye, Endonezya'da büyümeden özgürlüğe doğru tek yönlü ve Bangladeş'te çift yönlü bir nedenselliğin varlığı söz konusudur.
Elina ve Setyadharma (2022),	2009-2019	G-20 ülkeleri / Panel veri	Sabit etkiler modeli	Ekonomik özgürlük ekonomik büyümeyi etkilememektedir..

2.2. Yolsuzluğun Ekonomik Büyümeye Etkisini Test Eden Çalışmalar

Mauro (1995), 70 ülke için yaptığı yatay kesit veri analizi ile yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ampirik olarak analiz etmiştir. Söz konusu ülkelerin 1960-1985 dönemindeki ortalama yolsuzluk endeksi ve ortalama kişi başı reel GSYİH (ekonomik büyüme) rakamlarının kullanıldığı çalışmada ampirik ilişkiler, EKK ve iki aşamalı EKK (2AEKK) tekniği ile sınanmıştır. İki aşamada yürütülen tahmin sürecinde öncelikle yolsuzluğun ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olan yatırımlar üzerindeki etkisi araştırılmış ve yolsuzluktaki artışın yatırımları azalttığı bulunmuştur. İkinci aşamada, yine aynı tahminciler ile yolsuzluğun ekonomik büyümeye olan etkisi test edilmiş ve ilgili ülkelerde yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna göre; yolsuzluk endeksinde ortaya çıkan 1 birimlik bir artış (bu durum yolsuzluğun arttığını ifade etmektedir) ekonomik büyümeyi % 0.8 oranında azaltmaktadır. Ampirik bulguları genel olarak değerlendiren yazar, yolsuzluğun yatırımı, dolayısı ile ekonomik büyümeyi azalttığını ifade etmiştir. Son olarak, bu ampirik kanıtların yoksul ülkelerdeki yozlaşmanın, hantal bürokrasinin, özetle, kurumsal yetersizliğin ekonomik büyümenin ve yoksulluğun ortaya çıkmasında önemli bir rolü olduğu yaklaşımını desteklediğini vurgulamıştır.

Yolsuzlukların özel üretim faaliyetlerinin girdilerini sağlayan kamu hizmetlerinin etkinliğini azalttığını ifade eden Del Monte ve Papagni (2001), İtalya'nın 20 bölgesine ait 1963-1991 dönemi verilerini kullanarak yolsuzluğun uzun dönemli etkilerini araştırmıştır. LSDV tahmincisinden yararlanılan analizden elde edilen bulgulara göre; (i) yolsuzluğun artması özel yatırımları azaltmaktadır. Mauro (1995)'i destekleyen bu bulgu, yolsuzluğun girişimcilerin kararları üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin teorik görüşü desteklemektedir. (ii) kamu yatırımları ekonomik büyümeyi artırmaktadır. (iii) yolsuzluğun artması kamu yatırım harcamalarının etkinliğini azaltmaktadır. Ampirik analizler sonucunda yolsuzlukların özel yatırımları ve kamu harcamalarının etkinliğini azaltarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini dile getiren yazarlar; yolsuzlukları caydırmaya ve yerel kamu kurumlarının etkinliğini artırmaya yönelik iktisadi politikaların ekonomik büyümeye çok olumlu bir ivme kazandırabileceğini belirtmişlerdir.

Mo (2001), yaptığı çalışmasında yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ve bu etkinin ortaya çıkma kanallarına ilişkin nicel tahminler gerçekleştirmiştir.

49 ülkenin 1970-1985 döneminin dikkate alındığı araştırmada yolsuzluğun göstergesi olarak TI'nin yolsuzluk algılama endeksi, ekonomik büyümenin göstergesi olarak reel GSYİH büyüme oranı kullanılırken, işgücü büyüme hızı, özel sektör yatırımları, beşeri sermaye ve politik istikrarsızlık değişkenleri de tahmin modeline dahil edilmiştir. EKK tahmincisinin ortaya koyduğu ampirik çıktılar şu şekilde sıralanabilir: (i) yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif etkisi bulunmaktadır. Buna göre; yolsuzluk seviyesindeki % 1'lik bir artış ekonomik büyüme oranını % 0.72 oranında azaltmaktadır. (ii) yolsuzluğun ekonomik büyümeyi azaltıcı etkisinin % 53'ü politik istikrarsızlık, % 28'i yatırımlar ve % 9.7'si ise beşeri sermaye kanalı ile ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, yolsuzluk ekonomik büyümeyi en fazla politik istikrarsızlık üzerinden etkilemektedir. (iii) yolsuzluktaki artış aynı zamanda, beşeri sermaye düzeyi ile özel sektör yatırımlarının da azalmasına yol açmaktadır.

Akai vd. (2005), yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki kısa, orta ve uzun dönemdeki etkisini ABD'nin 49 eyaleti için incelemiştir. Yatay kesit verilerin kullanıldığı ampirik analizde 1998-2000 dönemi kısa, 1995-2000 dönemi orta ve 1991-2000 dönemi ise uzun dönem olarak tanımlanmıştır. 2AEKK tahmini için oluşturulan modelde Boylan ve Long (2002)'dan alınan eyalet yolsuzluk endeksi ile yolsuzlukların seviyesi ve reel kişi başı GSP (Gayri Safi Eyalet Hasılası) ile de eyaletlerin ekonomik büyüme oranları ölçülmüştür. 2AEKK tahmininin ortaya koyduğu kanıtlara göre; ele alınan eyaletlerde yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisi kısa dönemde anlamsızken, orta ve uzun dönemde ise anlamlı ve negatiftir.

Anoruo ve Braha (2005), Phillips ve Hansen (1990) tarafından önerilen panel tamamen değiştirilmiş en küçük kareler (PFMOLS) yöntemini kullanarak yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisini 18 Afrika ülkesi için inceleyerek çeşitli önemli bulgulara ulaşmışlardır. Birincisi, yolsuzluk ekonomik büyüme üzerinde azaltıcı yönde bir etki yaratmakta, fakat bu etkinin büyüklüğü yatırım (sermaye) ve emek gibi aktarım kanallarının varlığına bağlı olarak değişmektedir. Şöyle ki; sermaye ve emek faktörlerinin bulunmadığı büyüme modelinde yolsuzluk katsayısı 0.961 iken, bu iki faktörün dahil edildiği büyüme modelinde ise 0.757 olarak tahmin edilmiştir. İkincisi, yolsuzluğun artması emek faktörünü artırırken, yatırımların (sermaye birikiminin) ise azalmasına neden olmaktadır. Birlikte ele alındığında bulgular; yolsuzluğun ekonomik büyümeyi, verimliliği azaltmak suretiyle doğrudan, yatırımları azaltarak da dolaylı bir biçimde

negatif etkilediği yönündedir. Son olarak araştırmacılar bu sonuçların, yolsuzluğun ekonomik büyüme ve kalkınma için zararlı olduğunu öngören geleneksel yaklaşımı desteklediğini ifade etmişlerdir.

Yolsuzluk konusunun son otuz yıldan bu tarafa iktisatçılar ve diğer kurumların ilgi alanında olduğuna dikkat çeken Karagöz ve Karagöz (2010), Türkiye örneğin için yolsuzluk, ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Johansen-Juselius koentegrasyon ve Granger nedensellik gibi zaman serisi testlerinin kullanıldığı çalışmada, yolsuzluk ölçütü olarak Baldemir vd. (2005) tarafından MIMIC (çoklu neden-çoklu gösterge) modeli ile yapılan yolsuzluk tahminleri kullanılmışken, ekonomik büyüme reel GSYİH ile kamu harcamaları da hükümetin genel yatırımları ile ölçülmüştür. Çalışmada araştırma dönemi 1980-2005 yıllarını kapsamaktadır. Uzun dönemli ilişkinin sınanması amacıyla başvurulan Johansen-Juselius tahmini yolsuzluk, ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasında anlamlı bir koentegrasyon ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Ardından uygulanan Granger nedensellik testi, ekonomik büyümeden yolsuzluğa doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu, kamu harcamaları ile yolsuzluk arasında ise herhangi bir nedensellik olmadığını göstermiştir. Ekonomik büyümenin yolsuzluğun bir nedeni olduğunu ortaya koyduktan sonra araştırmacılar, bu iki değişken arasında basit regresyon denklemi tahmin etmişler ve ekonomik büyümenin yolsuzluk faaliyetlerini artırıcı bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Bu sonucu; ‘ekonomik büyümeye rağmen gelir dağılımının bozulması yolsuzluğu çekici bir hale getirebilir. Çünkü refah artışından yararlanamayan bireyler yolsuzluğu zengin olmanın kısa yolu olarak görebilirler’ şeklinde açıklamışlardır.

Swaleheen (2011), 117 ülkenin 1984-2007 dönemi için yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini yatay kesit ve panel veri analiz yöntemleri ile araştırmıştır. Kişi başı reel GSYİH ve yolsuzluğun ana değişkenler olduğu modelde ilk ve orta öğretim kayıt oranı ve nüfus artış oranı dışsal açıklayıcı değişkenler, açıklık, politik istikrar, kamu harcamaları ve yatırım ise içsel değişkenler olarak yer almıştır. Yolsuzluğun ICRG yolsuzluk endeksi ve CPI’nin yolsuzluk algılama endeksi ile temsil edildiği analizde öncelikle, sabit etkiler modeli ile yatay kesit veri analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda, yolsuzluk değişkeninin katsayısı, ICRG endeksi kullanıldığında anlamlı ve pozitif olarak tespit edilmişken, CPI endeksi kullanıldığında ise anlamsızdır.

Yolsuzluk değişkeninin karesinin açıklayıcı değişken olarak regresyona dahil edilmesi de bu sonucu değiştirmemektedir. Sonuç olarak; sabit etkiler tahmini yolsuzluğun ekonomik büyüme oranı üzerindeki etkisinin anlamsız olduğunu ortaya koymuştur. Fakat, sabit etkiler tahmincisinin olası içsellik problemini dikkate almamasının, ulaşılan bulguları yanlı ve tutarsız olmasına neden olacağı düşüncesinden hareketle, çalışmada söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiler ikinci olarak, dinamik panel veri tahmincileri [Arellano-Bond (1991) fark GMM ve Blundell-Bond (1998) sistem GMM)] ile tahmin edilmiştir. Dinamik tahminciler, yolsuzluğun (ICRG ve CPI) katsayısının istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, yolsuzluğun karesinin ($ICRG^2$ ve CPI^2) katsayısının ise anlamlı fakat pozitif olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak bulgulara göre, yolsuzluk ekonomik büyüme üzerinde doğrusal olmayan bir etkiye sahiptir. Bu ise iktisadi olarak düşük yolsuzluk düzeylerinde yolsuzluğun büyümeyi azalttığını, yüksek yolsuzluk düzeylerinde ise tekerlekleri yağlama hipotezini doğrulayıcı bir şekilde büyümeyi pozitif etkilediği ya da büyümeyi azaltıcı etkisinin zayıfladığı anlamına gelmektedir.

Gerni vd. (2012), geçiş ekonomileri olarak adlandırılan 23 ülkede yolsuzluğun belirleyicilerini ve ekonomik büyüme ile ilişkisini panel regresyon analizleri ile incelemişlerdir. Analiz sürecinde öncelikle sabit etkiler panel veri tahmincisi ile yolsuzluğun belirleyicileri ortaya konmuştur. Buna göre; liberalizasyon, açıklık, kamu harcamaları ve enflasyon değişkenleri yolsuzluğun belirleyicileri olarak tespit edilmiş ve bunlarda meydana gelen artışların yolsuzluğu azalttığı bulunmuştur. Yolsuzluğun belirleyicileri tahmin edildikten sonra, panel Granger nedensellik testi ile yolsuzluk ve ekonomik büyüme ilişkisi ele alınmıştır. Yolsuzluk ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olmakla birlikte, bu nedensel ilişkinin yolsuzluktan büyümeye doğru daha güçlü olduğu görülmüştür. Sonuç itibarıyla, geçiş ekonomilerindeki liberalleşme çabalarının ve bu doğrultuda ekonomiyi dışa açmanın yolsuzluk algısını minimize ettiği, yolsuzluk algısının zayıflamasının da ekonomik büyümeyi uyarıcı etki oluşturduğu görülmüştür. Son olarak araştırmacılar; geçiş ekonomilerinin giderek daha şeffaf bir yapıya bürünmelerinin ekonomik büyüme ve refahı besleyeceğini belirtmişlerdir.

Huang (2012), panel vektör hata düzeltme modeli'nden (PVECM) yaralanarak 10 Asya ülkesinde (Endonezya, Japonya, G. Kore, Malezya, Filipinler, Singapur, Çin, Tayvan, Tayland, Vietnam) yolsuzluk, ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği ilişkisini incelemiştir. Pedroni koentegrasyon testi ile değişkenlerin uzun dönem ilişkisine sahip

olduklarının ortaya konmasının ardından gerçekleştirilen PVECM tahmininde yolsuzluğun göstergesi olarak tanımlanan CPI'nin tahmin katsayısı anlamlı ve negatif olarak bulunmuştur. Bu bulgu, yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Zira, CPI endeksinin azalması yolsuzluğun arttığını ifade etmektedir. Yolsuzlukların Asya ülkelerinde ekonomik büyümede artışa yol açması yazar tarafından; idari prosedürleri kolaylaştırması, bürokratik verimliliği artırması ve işlem süresi maliyetini azaltması ile açıklanmıştır.

Algan vd. (2014) toplumsal bir mesele olarak tanımladığı yolsuzluk ile büyüme ilişkisini Türkiye örneği için incelemiştir. Çalışmada kullanılan ve 1980-2011 dönemini kapsayan veriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) ve WB'den sağlanmıştır. TÜİK veri tabanındaki suç türleri arasında yolsuzluk adı altında ayrı bir suç türü bulunmadığından, çalışmada bu suçu temsilen kamu idaresinin güvenilirliğine ve işleyişine karşı suçlar arasında yer alan; zimmete para geçirmek, rüşvet, irtikap ve sahtecilik suç türleri toplamı alınarak yolsuzluk verisi oluşturulmuştur. Öte yandan yolsuzluk suçunu işlemiş olan hükümlü sayıları, eğitim durumlarına göre; okuma yazma bilen ancak bir okul bitirmeyenler, ilköğretim mezunları, ortaöğretim mezunları ve yüksek öğretim mezunları şeklinde kategorize edilerek analize tabi tutulmuştur. Johansen-Juselius koentegrasyon ve vektör hata düzeltme modeli (VECM)'nin kullanıldığı ampirik uygulama sonuçlarına göre; eğitim seviyesi düşük kişilerce işlenen yolsuzluk suçu, ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahipken, eğitim düzeyinin artması ile birlikte yolsuzluk suçunda azalma gerçekleşmektedir. Bunun bir sonucu olarak, ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu yolsuzluk suçundan hüküm giymiş olanların sayısının artması büyümeyi pozitif etkilemektedir. Araştırmacılar, ilgili literatür ve ülke koşulları değerlendirildiğinde rüşvetin bürokratik engelleri ve zaman kaybı gibi maliyetleri azaltarak, ekonomik büyümeyi artırmasının kabul edilebilir bir sonuç olduğunu ifade etmişlerdir.

Beşel ve Savaşan (2014), Türkiye'nin 1985:01-2012:11 dönemi aylık verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada yapısal kırılmaları dikkate alan Gregory-Hansen koentegrasyon testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile yolsuzluk ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmişlerdir. Yolsuzluğun göstergesi olarak ICRG yolsuzluk endeksinin dikkate alındığı uygulamada ekonomik büyüme ise sanayi üretim endeksi verileri ile temsil edilmiştir. Değişkenler arasında yapısal kırılma altında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan Gregory-Hansen testi sonuçlarında,

yolsuzluk ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir koentegrasyon ilişkisi olmadığı görülmüştür. Ardından, uygulanan Granger'a dayalı Toda-Yamamoto nedensellik analizi çıktılarına göre; ekonomik büyümeden yolsuzluğa doğru anlamlı nedensel bir ilişki mevcutken, yolsuzluktan büyümeye doğru anlamlı herhangi bir nedensel ilişki yoktur.

Gelişmiş ve gelişmekte olan 47 ülkede Altunç ve Yıldırım (2017), yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki doğrudan etkisi ile yolsuzluğun büyümeyi hangi aktarım kanalları ile etkilediğine yönelik dolaylı etkilerini araştırmıştır. Panel EKK yönteminden yararlanılan analizde iki model oluşturulmuştur. Yolsuzluğun büyüme üzerindeki doğrudan etkisinin test edildiği birinci modelin tahmin sonuçlarına göre; yolsuzluk endeksindeki 1 birimlik artış (yolsuzluğun azalması) ekonomik büyümeyi % 8 oranında artırmaktadır. Aktarım kanallarının yer aldığı ikinci model bulguları, yolsuzluğun ekonomik büyümeyi en fazla yatırım kanalı ile etkilediğini göstermiştir. Zira yatırım kanalı, yolsuzluğun büyüme üzerindeki toplam etkisinin % 13'ünü oluşturmaktadır. Beşeri sermaye, toplam faktör verimliliği ve dışa açıklık kanallarının etkisi ise sırasıyla % 2, % 6 ve % 3 olarak belirlenmiştir. Son olarak, yolsuzluğun beşeri sermaye ve yatırım düzeyini de negatif etkilediği çalışmanın ampirik çıktıları arasında bulunmaktadır.

Ondo (2017), yolsuzluğun yaygın şekilde görüldüğü Orta Afrika Ekonomik ve Politik Topluluğu (EMCCA) üyesi ülkeler için yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki doğrudan etkisini incelemiştir. Ekonomik büyüme ve yolsuzluk değişkeninin yanı sıra, beşeri sermaye, özel yatırım, sivil özgürlük, ticari açıklık ve kamu harcamalarına da yer verilen doğrusal regresyon modeli tesadüfi etkiler panel veri yöntemi ile tahmin edilmiştir. Tahmin sonucunda, tekerlekleri yağlama hipotezini doğrulayıcı bir şekilde, yolsuzluğun ekonomik büyümeyi artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle, yazar, gerçekten de 2005-2015 döneminde yolsuzluğun EMCCA üyesi ülkelerin katı yönetimlerinin gıcırdayan tekerlekleri için bir yağ görevi gördüğünü belirtmiştir.

Sofuoğlu vd. (2017), yolsuzluk ve ekonomik büyüme ilişkisini doğrusal bir panel veri regresyonu aracılığı ile Yeni Sanayileşmiş Ülkeler (Çin, Meksika, Hindistan, Endonezya, Brezilya, Malezya, Tayland, Güney Afrika, Türkiye) için araştırmışlardır. Söz konusu ilişkinin üç aşamada incelendiği çalışmanın ilk aşamasında panel birim kök testleri uygulanarak değişkenlerin durağanlıkları araştırılmıştır. İkinci aşamada, Pedroni (1999) panel koentegrasyon analizinden yararlanılarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki sınanmıştır. Üçüncü aşamada da PDOLS ve PFMOLS tahmincileri

ile uzun dönem katsayılarının tahmini yapılmıştır. Pedroni panel koentegrasyon sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Uzun dönem ilişkisinin tespitinin ardından uygulanan PDOLS ve PFMOLS sonuçlarına göre yolsuzluk değişkeninin katsayısı anlamlı ve pozitiftir. Bu bulgu, yolsuzluk endeksinde meydana gelen artışın (yolsuzluğun azalması) ekonomik büyümeyi artırdığı anlamına gelmektedir. Bu ampirik kanıtlar çerçevesinde araştırmacılar yolsuzlukların ekonomik büyüme için hem bir engel hem de dikkate alınması gereken bir problem olduğunu, bu problemin çözümüne ilişkin uygulanacak politikaların ülkelerin ekonomik büyümelerine uzun dönemde katkı sağlayacağını belirtmişlerdir.

Eren ve Künü (2018), 2002-2016 döneminde E7 ülkeleri için (Çin, Hindistan, Brezilya, Meksika, Rusya, Endonezya ve Türkiye) yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisini Westerlund (2008) tarafından önerilen Durbin-Hausman panel koentegrasyon testi ve Ortak İlişkili Etkiler (CCE) modeli ile analiz etmiştir. Durbin-Hausman testinin değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermesinin ardından uzun dönem katsayıların bulunması için gerçekleştirilen CCE tahmini, yolsuzluğun büyüme üzerindeki etkisine yönelik sonuçların ülkelere göre farklılık arz ettiğini göstermiştir. Buna göre; yolsuzluk artışı Brezilya ve Çin'de ekonomik büyümeyi azaltırken, Hindistan ve Rusya'da artırmaktadır. Meksika, Endonezya ve Türkiye'de ise yolsuzluk ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etki meydana getirmemektedir.

Gründler ve Potrafke (2019), yolsuzluk ve ekonomik büyüme bağlantısını 175 ülke için 2012-2018 döneminde sistem GMM panel veri tahmincisini kullanarak test etmiştir. Sonuçlar, yolsuzluğun ekonomik büyüme ile negatif ilişkili olduğunu göstermiştir. Şöyle ki; yolsuzluğu ölçmede kullanılan CPI endeksindeki 1 birimlik standart sapma artışı ilgili ülkelerde ekonomik büyümeyi kısa dönemde % 10, uzun dönemde ise % 17 oranında azaltmaktadır. Söz konusu bu azaltıcı etki, özellikle demokratik gelişmişlik düzeyi düşük olan, farklı bir ifade ile otokratik ülkelerde ve hükümet etkinliği ile hukukun üstünlüğünün zayıf olduğu ülkelerde daha belirgindir.

Odabaşı ve Yarıkan (2019), Karadeniz Ekonomik İş birliği Örgütü (KEİ) üyesi 11 ülkede yolsuzluğun ekonomik büyümeye doğrudan etkisi ile birlikte, beşeri sermaye ve yatırım kanalları yoluyla yolsuzluğun ekonomik büyümeyi ne yönde etkilediğini incelemiştir. Bu amaçla başvurdukları Pedroni ve Kao panel koentegrasyon testinin ve PFMOLS tahmininin sonucunda, analize dahil edilen ülkelerde yolsuzluğun ekonomik

büyümeyi doğrudan negatif olarak etkilemesinin yanında, yatırım kanalı ile de dolaylı olarak etkilediği belirlenmiştir. Bununla birlikte, beşeri sermaye ile yolsuzluk arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamış, dolayısı ile beşeri sermayenin KEİ ülkelerinde bir yolsuzluk aktarım kanalı olarak işlev görmediği sonucu elde edilmiştir. Bu sonuçların, söz konusu ülkelerde ekonomik büyümenin istenilen düzeyde olmasının yolsuzlukla doğrudan ve yatırımlar kanalı ile ilişkili olduğunu gösterdiğini belirten yazarlara göre, ilgili ülkelerin yolsuzlukla mücadeleye ilişkin birtakım önlemler alması mümkündür. Örneğin, sermaye yatırım kontrollerinin sıkılaştırılması, yatırım aşamasında yolsuzluk yapılabilecek alanların belirlenmesi ve bu olasılığın azaltılmasına yönelik çalışmaların yapılması, yolsuzlukla mücadeleye ve ekonomik büyümeye katkı sağlayabilir.

Konat ve Arslan (2020), 12 OECD ülkesinde (Türkiye, Danimarka, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika, Yunanistan, Portekiz, Hollanda, Macaristan ve ABD) yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasındaki simetrik ve asimetrik nedensellik ilişkisini ortaya koymayı amaçlamışlardır. TI tarafından hesaplanan CPI'nin yolsuzluğun ölçülmesinde ve reel GSYİH'nın da ekonomik büyümenin ölçülmesinde kullanıldığı analiz 1995-2018 dönemini içermektedir. Tahmin sürecinde öncelikle Dumitrescu ve Hurlin tarafından geliştirilen panel nedensellik testine başvurulmuş ve ekonomik büyümeden yolsuzluğa doğru tek yönlü bir simetrik nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Daha sonra, değişkenler pozitif ve negatif şoklarına ayrılarak yine Dumitrescu ve Hurlin yaklaşımı ile bu şoklar arasında bir nedensellik olup olmadığı test edilmiştir. Bu şekilde yapılan Dumitrescu-Hurlin panel asimetrik nedensellik analiz sonuçlarına göre; değişkenlerin pozitif ve negatif şoklarının kendi aralarında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine sahip olduğu görülmektedir. Simetrik nedensellik testi ile yolsuzluktan büyüme değişkenine doğru bulunamayan nedenselliğin asimetrik yaklaşım ile ortaya çıktığı gözlenmiştir.

Awadzie ve Garr (2021), Gana örneğinde yolsuzluk ekonomik büyümeyi nasıl etkilemektedir? sorusuna yanıt aramışlardır. 1998-2020 dönemini kapsayan çalışmada reel kişi başı GSYİH, yolsuzluk endeksi ve kişi başı kamu harcamaları değişkenlerinin yer aldığı çok değişkenli bir regresyon tahmini yapılmıştır. Yolsuzluk değişkenine ait hesaplanan esneklik katsayısının negatif fakat istatistiksel bakımdan anlamsız olduğu, dolayısı ile Gana'da yolsuzluğun ekonomik büyümeyi etkilemediği tespit edilmiştir.

Kaddachi ve Ben Zina (2022), Pesaran (2001)'ın ARDL sınır testi ile Tunus'ta yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin doğrudan mı dolaylı mı gerçekleş-

tiğini belirlemeyi amaçlamıştır. Kişi başı reel GSYİH'nin bağımlı, kamu harcaması, enflasyon, özel yatırım, nüfus ve CPI'nin ise bağımsız değişkenler olarak tanımlandığı analizde 1998-2018 dönemine ait yıllık zaman serisi verileri dikkate alınmıştır. ARDL yaklaşımı ile yapılan tahmin dikkate alındığında, yolsuzluk katsayısının kısa dönemde anlamsız ve pozitif, uzun dönemde ise anlamlı ve pozitif olduğu belirlenmiştir. Buna göre, yolsuzluk artışı uzun dönemde Tunus'ta kişi başı GSYİH'de (ekonomik büyümede) artışa neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, kısa ve uzun dönem analizlerinin ortaya koyduğu diğer bir çıktı ise yolsuzluğun uzun dönemde ekonomik büyüme üzerindeki bu negatif etkisinin doğrudan değil dolaylı olarak ortaya çıktığıdır. Daha açık belirtilirse kanıtlara göre; Tunus'ta yolsuzlukların artması özel yatırımları, kamu harcamalarını ve beşeri sermayeyi azaltarak ekonomik büyümeyi dolaylı bir biçimde azaltmaktadır.

Tablo 6. Yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar

Çalışma	Dönem	Ülke / Veri seti	Tahmin Yöntemi	Özet Bulgular
Mauro (1995)	1960-1985	70 ülke / Yatay kesit veri	EKK, 2AEKK	Yolsuzluk ekonomik büyümeyi azaltmaktadır.
Del Monte ve Papagni (2001)	1963-1991	İtalya'da seçilmiş 20 bölge / Panel veri	LSDV	Yolsuzluklar özel yatırımları ve kamu harcamalarının etkinliğini azaltarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.
Mo (2001)	1970-1985	49 ülke / Panel veri	EKK	Yolsuzluk ekonomik büyümeyi azaltmaktadır.
Akai vd. (2005)	1998-2000 1995-2000 1991-2000	49 ABD eyaleti / Panel veri	2AEKK	Yolsuzluk ekonomik büyümeyi kısa dönemde etkilememekte fakat orta ve uzun dönemde ise negatif yönde etkilemektedir.
Anoruo ve Braha (2005)	1984-2000	18 Afrika ülkesi / Panel veri	PFMOLS	Yolsuzluk verimliliği azaltarak ekonomik büyümeyi doğrudan, yatırımları azaltarak dolaylı bir şekilde negatif etkilemektedir
Karagöz ve Karagöz (2010)	1980-2005	Türkiye / Zaman serisi	Johansen-Juselius koentegrasyon, Granger nedensellik	Ekonomik büyümeden yolsuzluğa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Swaleheen (2011)	1984-2007	117 ülke / Panel veri ve Yatay kesit veri	Sabit etkiler modeli Fark GMM ve Sistem GMM	Yolsuzluk ekonomik büyüme üzerinde doğrusal olmayan bir etkiye sahiptir. Şöyle ki; düşük yolsuzluk düzeylerinde, yolsuzluk büyümeyi azaltmakta, yüksek yolsuzluk düzeylerinde ise tekerlekleri yağlama hipotezini doğrulayıcı bir şekilde büyümeyi pozitif yönde etkilemekte ya da büyümeyi azaltıcı etkisi zayıflamaktadır.
Gerni vd. (2012)	2002-2010	23 Geçiş ekonomisi / Panel veri	Sabit etkiler modeli Granger nedensellik	Yolsuzluk ile büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi var olmakla birlikte, bu ilişki, yolsuzluktan büyümeye doğru daha güçlüdür.

Tablo 6 (Devam). Yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar

Çalışma	Dönem	Ülke / Veri seti	Tahmin Yöntemi	Özet Bulgular
Huang (2012)	1995-2010	10 Asya ülkesi / Panel veri	Pedroni koentegrasyon PVECM	Yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.Yolsuzluk ekonomik büyümeyi artırmaktadır.
Algan vd. (2014)	1980-2011	Türkiye / Zaman serisi	Johansen-Juselius koentegrasyon, VECM	Eğitim seviyesi düşük kişiler tarafından yapılan yolsuzluklar büyümeyi azaltırken, eğitim düzeyinin artması ile birlikte yolsuzluklarda azalma olmaktadır. Yolsuzluk suçundan hüküm giymiş ortaöğretim-yükseköğretim mezunu sayısının artması ise büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Beşel ve Savaşan (2014)	1985:01-2012:11	Türkiye / Zaman serisi	Gregory-Hansen koentegrasyon, Toda-Yamamoto nedensellik	Yolsuzluk ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde bir koentegrasyon bulunmamaktadır. Ekonomik büyümeden yolsuzluğa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Altunç ve Yıldırım (2017)	1980-2013	Gelişmiş ve Gelişmekte olan 47 ülke / Panel veri	Panel EKK	Yolsuzluğun artması büyümeyi azaltmaktadır.
Ondo (2017)	2005-2015	Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu ülkeleri / Panel veri	Tesadüfi etkiler modeli	Yolsuzluk ekonomik büyümeyi artırmaktadır.
Sofuoğlu vd. (2017)	2001-2004	Çin, Hindistan, Endonezya, Brezilya, Malezya, Tayland, Meksika, Güney Afrika, Türkiye / Panel veri	Pedroni koentegrasyon PDOLS ve PFMOLS	Yolsuzluk ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Yolsuzluktaki artışlar ekonomik büyümeyi azaltmaktadır.
Eren ve Künü (2018)	2002-2016	E7 ülkeleri (Çin, Brezilya, Hindistan, Meksika, Rusya, Endonezya ve Türkiye) / Panel veri	Durbin-Hausman panel koentegrasyon ve CCE	Yolsuzluk artışı ekonomik büyümeyi, Brezilya ve Çin'de azaltmakta, Hindistan ve Rusya'da artırmakta, Meksika, Endonezya ve Türkiye'de ise etkilememektedir.

Tablo 6 (Devam). Yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar

Çalışma	Dönem	Ülke / Veri seti	Tahmin Yöntemi	Özet Bulgular
Gründler ve Potrafke (2019)	2012-2018	175 ülke / Panel veri	Sistem GMM	Yolsuzluk ekonomik büyümeyi azaltıcı bir etki meydana getirmektedir. Söz konusu bu azaltıcı etki, demokratik gelişmişlik düzeyi düşük olan otokratik ülkelerde ve hükümet etkinliği ile hukukun üstünlüğünün zayıf olduğu ülkelerde daha belirgindir.
Odabaşı ve Yarıkan (2019)	2003-2017	KEİ üyesi 11 Ülke /Panel veri	Pedroni ve Kao panel koentegrasyon, PFMOLS	Yolsuzluk ekonomik büyümeyi doğrudan negatif olarak etkilemenin yanında, yatırım kanalı ile de dolaylı olarak negatif etkilemektedir.
Konat ve Arslan (2020)	1995-2018	12 OECD ülkesi / Panel veri	Dumitrescu-Hurlin panel simetrik ve panel asimetrik nedensellik	Ekonomik büyümeden yolsuzluğa tek yönlü bir simetrik nedensellik ilişkisi vardır. Değişkenler arasında çift yönlü bir asimetrik nedensellik söz konusudur.
Awadzie ve Garr (2021)	1998-2020	Gana / Zaman serisi	EKK	Yolsuzluk ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etki yaratmamaktadır.
Kaddachi ve Ben Zina (2022)	1998-2018	Tunus / Zaman serisi	ARDL sınır testi	Yolsuzluk artışı uzun dönemde özel yatırımları, kamu harcamalarını ve beşeri sermayeyi azaltarak büyümeyi dolaylı olarak azaltmaktadır.

2.3. Ekonomik Özgürlüğün ve Yolsuzluğun Ekonomik Büyümeye Etkisini Test Eden Çalışmalar

Demokrasinin, ekonomik özgürlüklerin ve yolsuzlukla mücadelenin ekonomik büyümeyi etkileyen güçlü faktörler olduğunu belirten Şahin (2016), yaptığı çalışmada 1980-2015 döneminde Türkiye'de bu faktörlerin ekonomik büyümeye etkilerini analiz etmiştir. Ekonomik büyüme, demokrasi, ekonomik özgürlük, yolsuzluk, eğitimli nüfus ve yükseköğretim mezun sayısının yer aldığı analizde ampirik ilişkiler Granger nedensellik testi ile araştırılmıştır. Nedensellik testinin bulguları analiz döneminde yolsuzluk ile ekonomik büyüme arasında anlamlı herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmadığını ve ekonomik özgürlüklerden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu ampirik çıktılardan hareketle yazar, ekonomik özgürlüklerin bireylerin ekonomik faaliyetlerini özgürce gerçekleştirdikleri bir ortam sağladığını ifade ederek, ekonomik reformlarla desteklendiğinde ekonomik anlamda bireylerin faaliyetlerini özgür bir biçimde gerçekleştirebilmesinin ekonomik büyüme açısından olumlu sonuçlar ortaya çıkaracağını belirtmiştir.

Baiti vd. (2017) yaptıkları çalışmada, çevresel düzenlemelerin, yolsuzluğun ve ekonomik özgürlüğün Çin'in sürekli olarak hızlanan ekonomik büyümesindeki rolünü belirlemeyi amaçlamışlardır. Değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli korelasyonların bulunması için Johansen koentegrasyon, ARDL sınır testi ve ECM'ye başvurulan analizin gösterdiği kanıtlara göre; (i) tekerlekleri yağlama hipotezini doğrulayıcı bir şekilde yolsuzluk hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir. (ii) Ekonomik özgürlük uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif, kısa dönemde ise anlamlı ve negatif bir etki yaratmaktadır. Özgürlük-büyüme ilişkisine yönelik mevcut literatür bulguları ile de uyumlu olan bu bulgu yazarlar tarafından, 'Çin'deki ekonomik özgürlük sürecinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri anlık değildir. Ekonomik özgürlüğün olumlu etkilerinin ortaya çıkması ve büyüme hızına katkı sağlaması zaman alabilir' şeklinde yorumlanmıştır.

Baltacı vd. (2017), gelişmiş ve gelişmekte olan 46 ülkenin 1995-2015 dönemi verilerini kullanarak ekonomik özgürlüğün, yolsuzluğun ve gelir eşitsizliğinin ekonomik büyümeye etkisini araştırmışlardır. Ekonomik büyümenin kişi başı GSYİH ile, ülkelerin yolsuzluk düzeyinin CPI endeksi ile ve ekonomik özgürlüğün ise Heritage Foundation tarafından hazırlanan IEF endeksi ile ölçüldüğü analizde ampirik ilişkiler

sabit etkiler modeli ile incelenmiştir. Test sonuçları, ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve negatif, yolsuzluğun anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu ampirik kanıtlardan hareketle yazarlar, yolsuzluğun gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi anlamlı bir şekilde desteklediğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkisi ise söz konusu ülkelerin henüz gerçek bir ekonomik özgürlüğe sahip olmaması ve küresel entegrasyonun başlangıç aşamalarında olmaları ile açıklanmıştır.

Figankaplan (2017), kurumsal kalite faktörlerinin (mülkiyet haklarının korunması, hukukun üstünlüğü, yolsuzluk kontrolü, yargı bağımsızlığı ve düzenleyici kalite) ülkelerin ekonomik büyümelerini etkileyip etkilemediğini araştırmıştır. Bu doğrultuda yapılan ve 11 ülkenin (Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere, İspanya, İrlanda, İtalya, Yunanistan, Hollanda, Portekiz ve Türkiye) 1990-2015 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisi Mankiw-Romer-Weil büyüme modeli temelinde Durbin-Hausman panel koentegrasyon ve sabit etkiler panel veri tahmincisi ile ekonometrik olarak araştırılmıştır. Analizin ortaya koyduğu ampirik kanıtlar, ekonomik özgürlüğün önemli bir alt bileşeni olan mülkiyet haklarının korunması ve yolsuzluk kontrolü değişkenlerinin tahmin edilen katsayılarının pozitif ve anlamlı olduğunu göstermiştir. Buna göre; mülkiyet haklarının korunması değişkeninde ortaya çıkan 1 birimlik artış (ekonomik özgürlükte artış anlamına gelmektedir) ve yolsuzluk kontrolü değişkenindeki 1 birimlik artış (yolsuzluğun azalması) kişi başı geliri (ekonomik büyüme) sırası ile 0.52 ve 0.40 birim artırmaktadır. Sonuçları genel olarak değerlendiren araştırmacı, bu bulguların literatürle tutarlı olduğunu ve büyüme üzerinde pozitif yönde en güçlü etkiye sahip kurumsal kalite göstergelerinin mülkiyet haklarının korunması ve yolsuzluk kontrolü olduğunu ifade etmiştir.

Teorik modellerin ve ampirik kanıtların, yolsuzluk kontrolü ve ekonomik açıklığın ekonomik büyüme üzerinde etkilere sahip olduğunu gösterdiğini ifade eden Leite vd. (2019), 121 ülkenin 2002-2015 dönemini kapsayan bir panel veri setini kullanarak, yolsuzluklarla mücadele çabalarının (yolsuzluk kontrolünün) ve ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerini tahmin etmeyi amaçlamışlardır. Panel ARDL ve yatay kesit genişletilmiş panel ARDL (CS-ARDL) yöntemlerinin kullanıldığı analizde, sırası ile ekonomik özgürlüğün, yolsuzluk kontrolünün ve her ikisinin bağımsız değişken olarak bulunduğu üç ayrı regresyon modeli tahmini yapılmıştır.

Sonuçlar, yolsuzluk kontrolünün artmasının (ki bu yolsuzlukta azalma anlamına gelir) ve aynı şekilde ekonomik özgürlük düzeyindeki ilerlemelerin uzun dönemde ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki yarattığını göstermiştir.

Malanski ve Póvoa (2021), 19 Latin Amerika ve 11 Pasifik Asya ülkesi olmak üzere toplam 30 gelişmekte olan ülkede 2000-2017 döneminde yolsuzluk ve ekonomik büyüme ilişkisinde ülkelerin ekonomik özgürlük düzeyinin etkisini tahmin etmişlerdir. Bu amaçla başvurulan tek aşamalı sistem GMM dinamik panel tahmincisi, ekonomik özgürlüğün yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerindeki etkisinin istatistiki olarak anlamlı olduğunu ve iki ülke grubunda da ekonomik özgürlük düzeyindeki artışın kişi başı GSYİH ile ölçülen ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermiştir. Çalışmadaki önemli bir bulgu da, yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin olarak Latin Amerika ve Pasifik Asya ülkeleri arasında farklılıkların olduğudur. Şöyle ki; Latin Amerika için hem tekerlekleri yağlama hem de tekerleklerin kuma saplanması hipotezinin geçerli olduğu bulunmuştur. Daha açıkça ifade edilirse yolsuzluk, daha fazla ekonomik özgürlüğe sahip Latin Amerika ülkelerinde ekonomik büyümeye negatif etkide bulunurken, daha az liberal olan, yani düşük ekonomik özgürlüğe sahip Latin Amerika ülkelerinde ise ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Asya kıtasındaki ülkelere yönelik sonuçlarda ise yolsuzluğun düşük ekonomik özgürlük düzeyine sahip ülkelerde ekonomik büyümeyi azalttığı, dolayısı ile bu ülkelerde tekerleklerin kuma saplanması hipotezinin doğruluğu gözlemlenmiştir.

Tablo 7. Ekonomik özgürlüğün ve yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisini test eden çalışmalar

Çalışma	Dönem	Ülke / Veri seti	Tahmin Yöntemi	Özet Bulgular
Şahin (2016)	1980-2015	Türkiye / Zaman serisi	Granger nedensellik	Yolsuzluk ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur. Ekonomik özgürlüklerden ekonomik büyümeye doğru anlamlı tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır.
Baiti vd. (2017)	1995-2015	Çin / Zaman serisi	Johansen koentegrasyon ARDL snır testi, ECM	Yolsuzluk hem kısa hem de uzun dönemde büyümeyi artırırken, ekonomik özgürlükler büyümeyi uzun dönemde artırmakta, kısa dönemde ise azaltmaktadır.
Baltacı vd. (2017)	1995-2015	Gelişmiş ve Gelişmekte olan 46 ülke Panel veri	Sabit etkiler modeli	Ekonomik özgürlük, ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve negatif, yolsuzluklar ise anlamlı ve pozitif bir etki yaratmaktadır.
Figankaplan (2017)	1990-2015	Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere, İspanya, İrlanda, İtalya, Yunanistan, Hollanda, Portekiz, Türkiye	Durbin-Hausman panel koentegrasyon, Sabit etkiler modeli	Mülkiyet haklarının artması ve yolsuzluğun azalması ekonomik büyümeyi artırmaktadır.
Leite vd. (2019)	2002-2015	121 ülke	Panel ARDL CS-ARDL	Ekonomik özgürlüklerin artması ve yolsuzlukların azalması büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Malanski ve Póvoa (2021)	2000-2017	19 Latin Amerika ve 11 Pasifik Asya ülkesi	Sistem GMM	Ekonomik özgürlüğün artması ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Yolsuzluk, ekonomik özgürlük seviyesi yüksek olan Latin Amerika ülkelerinde büyümeyi negatif, düşük ekonomik özgürlüğe sahip ülkelerde pozitif olarak etkilemektedir. Pasifik Asya ülkeleri için elde edilen sonuçlar ise yolsuzluğun, ekonomik özgürlüğün düşük olduğu ülkelerde ekonomik büyümeyi azalttığı şeklindedir.

3. EKONOMİK ÖZGÜRLÜK, YOLSUZLUK VE EKONOMİK BÜYÜME: TÜRKİYE İÇİN ZAMAN SERİSİ ANALİZİ

Ekonomik özgürlüğün ve yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ampirik olarak incelendiği çalışmanın bu bölümünde öncelikle tasarlanan ekonometrik model ile kullanılan veri seti tanıtılmakta ve ardından, değişkenler arasındaki ampirik ilişkilerin tahmininde yararlanılan zaman serisi yöntemleri tanıtılmaktadır. Son olarak ise analizlerden elde edilen ampirik kanıtlara ve yorumlarına değinilmektedir.

3.1. Ampirik Model ve Veri seti

Bu çalışmada, gelişmiş zaman serisi tahmin teknikleri ile Türkiye'de ekonomik özgürlüğün ve yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, 1995–2020 dönemini kapsayan yıllık zaman serisi verilerinden yararlanılan ampirik analizde aşağıdaki (3.1) numaralı doğrusal regresyon modeli kurulmuştur:

$$lnGDPpc_t = \beta_0 + \beta_1 lnfreedom_t + \beta_2 lncorruption + \beta_3 lntrade_t + \varepsilon_t \qquad (3.1)$$

Denklem (3.1)'de bağımlı değişken *lnGDPpc* ekonomik büyümenin, bağımsız değişkenlerden *lnfreedom* ekonomik özgürlük düzeyinin ve *Incorruption* yolsuzluğun göstergesi olarak kullanılmaktadır. *lntrade* ise teorik ve ampirik literatürde önemli bir büyüme belirleyicisi olarak kabul edilen ticari açıklığı temsil eden bir kontrol değişken olarak tahmin modeline dahil edilmiştir. Yine, modelde bulunan β_1, β_2 *ve* β_3 sırası ile bağımsız değişkenlerin katsayılarını ifade etmektedir. Son olarak, analiz sürecinin her aşamasında modeldeki bütün değişkenler doğal logaritmik değerleri ile kullanılmıştır. Modelde yer alan değişkenlere yönelik detaylı açıklamalar Tablo 8'de sunulmaktadır.

Tablo 8. Değişkenlerin tanım ve kaynakları

Değişken	Tanımı	Kaynağı
lnGDPpc	Ekonomik büyümeyi temsilen kullanılan değişken, 2010 yılı fiyatları ile ABD doları cinsinden kişi başı GSYİH'yi ifade etmektedir.	WDI
lnfreedom	Ekonomik özgürlüğü göstermektedir. Analiz döneminde Türkiye'nin ekonomik özgürlük düzeyinin ölçülmesinde Heritage Foundation tarafından oluşturulan IEF dikkate alınmaktadır. Ülkelerin ekonomik özgürlük düzeyini 0 ile 100 arası bir skala ile ölçen IEF yaklaşımında, endeks puanının artması ekonomik özgürlüğün arttığı, 0'a yaklaşması ise ekonomik özgürlüğün azaldığı anlamına gelmektedir.	Heritage Foundation

WDI: Dünya Kalkınma Göstergeleri

Tablo 8 (Devam). Değişkenlerin tanım ve kaynakları

Değişken	Tanımı	Kaynağı
lncorruption	TI tarafından hazırlanan CPI'ye göre yolsuzluğu ifade etmektedir. Bir ülkedeki kamu sektörüne ilişkin yolsuzluk algısının 0-100 arası bir skala ile ölçüldüğü CPI yaklaşımında endeks değerindeki artışlar (azalışlar) yolsuzluk algısının azaldığını (arttığını) göstermektedir.	TI
lntrade	Ticari açıklığın göstergesi olarak kullanılan değişken, ithalat ve ihracatın GSYİH içindeki (%) payı olarak tanımlanmaktadır.	WDI

WDI: Dünya Kalkınma Göstergeleri

3.2. Ekonometrik Yöntem

Zaman serisi; bir değişkenin günlük, haftalık, aylık, yıllık vb. gibi farklı zaman birimlerinde aldığı değerlerin oluşturduğu bir dizi gözlemdir. Zaman serisi analizinde serilerin durağan olduğu varsayılmaktadır (Gujarati, 2004: 25-26). Durağan olmayan seriler ile yapılan analizlerde sahte regresyon problemi ile karşılaşılmakta, dolayısı ile analizler gerçek ilişkiden uzak sonuçlar vermektedir (Gujarati, 2016: 320). Bu nedenle (3.1) numaralı modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin analizine geçmeden önce, Dickey ve Fuller (1981) tarafından önerilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından önerilen Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlıkları araştırılmıştır. Belirtilen birim kök testleri aracılığı ile değişkenlerin entegrasyon düzeyleri belirlendikten sonra ikinci aşamada, Banerjee vd. (2017) tarafından literatüre kazandırılan ve İlkay vd. (2021)'nin kesirli frekanslar ile genişlettiği FADL (Fourier Autoregressive Distributed Lag) koentegrasyon yaklaşımı ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığı tahmin edilmiştir. Bir sonraki aşama olarak uzun dönem katsayı tahmini için Phillips ve Hansen (1990) tarafından önerilen FMOLS, Saikkonen (1991) ve Stock ve Watson (1993) tarafından önerilen DOLS ve Park (1992) tarafından geliştirilen CCR (Canonical Cointegrating Regressions) tahmincisi kullanılmıştır. Analizde son olarak, Nazlıoğlu vd. (2016)'nin Fourier yaklaşımını Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik prosedürü ile birleştirerek geliştirdiği Fourier Toda-Yamamoto (FTY) nedensellik testinden yararlanılarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri tahmin edilmiştir.

3.2.1. ADF ve PP Birim Kök Testi

Zaman serisi analizlerinde öncelikle o seriyi yaratan sürecin zaman içinde sabit olup olmadığının, diğer bir ifadeyle serinin durağanlığının incelenmesi gerekmektedir.

Zira, durağan olmayan zaman serilerinin kullanıldığı analizlerde sahte regresyon sorunu ile karşılaşılmakta ve sonuçlar sapmalı olmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 199). Literatürde zaman serilerinin durağanlık özeliklerini incelemek amacıyla çeşitli birim kök testleri önerilmekle birlikte, ADF ve PP testlerinin yoğun kullanılan testler olarak öne çıktığı söylenebilir. Dickey ve Fuller (1981), birim kökün varlığını belirlemede aşağıda sırası ile verilen sabitsiz-trendsiz, sabitli-trendsiz ve sabitli-trendli denklemleri kullanmaktadır (Sevüktekin ve Çınar, 2017: 336):

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^{p} \delta_i \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \tag{3.2}$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^{p} \delta_i \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \tag{3.3}$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^{p} \delta_i \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \tag{3.4}$$

Burada Δ fark operatörünü, p olası otokorelasyonu ortadan kaldırmak amacıyla modellerin sağına eklenen gecikme uzunluğunu, t trendi ve ε hata terimini göstermektedir. ADF tahmininde, zaman serisi durağan değildir temel hipotezi ($H_0 : \delta = 0$), zaman serisinin durağan olduğunu kabul eden alternatif H_1 hipotezine ($H_1 : \delta < 0$) karşı sınanmaktadır. Y_{t-1}'in tahmin edilmiş katsayısının kendi standart hatasına bölümünden elde edilen *tau (τ)* istatistiğinin (diğer adıyla ADF test istatistiğinin) mutlak değeri ($|\tau|$), Dickey-Fuller'in ya da MacKinnon'un mutlak *(τ)* kritik değerinden büyükse,*(* $\delta = 0$) temel hipotezi reddedilir ve söz konusu zaman serisinin durağan olduğu belirlenmiş olur. Tam tersi durumda; yani ($|\tau|$) mutlak kritik değerin altında ise temel hipotez reddedilemez ve dolayısı ile zaman serisinin durağan olmadığı kabul edilir (Gujarati ve Porter, 2012: 756).

Esasen, Dickey-Fuller (1981) metodolojisine dayalı bir yaklaşım olan PP birim kök testi, hata terimleri arasında olması olası korelasyonun test istatistiği, dolayısı ile sonuçlar üzerindeki etkisinin, gecikmeli fark terimlerinin denklemin sağına eklenmesi yerine parametrik olmayan Newey–West (1987) tahmincisi kullanılarak düzeltilmesi ile ADF testinden ayrılmaktadır (Enders, 1995: 239; Gujarati ve Porter, 2012: 758). PP testinde aşağıdaki standart Dickey ve Fuller modelleri (sırası ile sabitsiz-trendsiz, sabitli-trendsiz ve sabitli-trendli) tahmin edilmektedir (Mert ve Çağlar, 2019: 101):

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \tag{3.5}$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \tag{3.6}$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \tag{3.7}$$

PP testinde, parametrik olmayan düzeltmelerle hesaplanan ve böylece asimptotik dağılımı serisel korelasyondan etkilenmeyen test istatistiği aşağıda verilmektedir:

$$\tilde{t}_\delta = t_\delta \left(\frac{\gamma_0}{f_0} \right)^{1/2} - \frac{T(f_0 - \gamma_0) s_{\hat{\delta}}}{2 f_0^{1/2} s} \tag{3.8}$$

Denklemde $\hat{\delta}$ tahmin edici, t_δ standart DF test istatistiği, $s_{\hat{\delta}}$ katsayının standart hatası, s denklemin standart hatası, γ_0 hata varyansının tutarli bir tahmini ve f_0 ise sıfır frekansta kalıntı spektrumunun tahmincisidir. PP testinde de ADF testinde olduğu gibi, serinin birim köklü olduğu temel hipotezi ($H_0 : \delta = 0$), serinin durağan olduğunu ileri süren alternatif hipoteze ($H_1 : \delta < 0$) karşı test edilmektedir. Burada da, hesaplanan test istatistiği ($\tilde{t}_\delta$) MacKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılır. Eğer, ($\tilde{t}_\delta$) istatistiği kritik değerlerden daha büyükse H_0 hipotezi reddedilir ve serinin durağan olduğu belirlenmiş olur (Mert ve Çağlar, 2019: 101; Çağlayan ve Saçaklı, 2006: 124).

3.2.2. Kesirli Frekanslı Fourier ADL Koentegrasyon Testi

Perron (1989), zaman serilerinde yaygın biçimde gözlenen yapısal kırılmaların tahmin sonuçları üzerindeki etkisini ortaya koyarak, zaman serisi literatüründe yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök ve koentegrasyon testlerinin geliştirilmesine önemli katkı sağlamıştır. Gregory ve Hansen (1996), Hatemi-J (2008) ve Maki (2012), yapısal kırılmalara (değişimlere) izin veren koentegrasyon testlerine örnek olarak sıralanabilir. Fakat bu testlerde kukla değişkenler aracılığı ile sadece sayısı önceden bilinen keskin kırılmalar yakalanabilmektedir (Türedi vd., 2022: 68; Yılancı, 2019: 2). Yapısal kırılmaların ihmal edilmesinin hatalı sonuçlara yol açması ve yine, söz konusu kırılmaların keskin olmasının yanı sıra, yumuşak da olabilmesinden hareketle Banerjee vd. (2017), bir serideki keskin kırılmaların yanı sıra yumuşak kırılmaların da bir Fourier fonksiyon ile yakalanmasına izin veren ADL modeline dayalı bir koentegrasyon testi önermiştir.

Deterministik terimde bir Fourier fonksiyon barındıran FADL testinin prosedürünü tanımlamak için Banerjee vd. (2017) tarafından kullanılan model aşağıda sunulmaktadır:

$$\Delta y_{1t} = d(t) + \delta_1 y_{1,t-1} + \gamma' y_{2,t-1} + \phi' \Delta y_{2t} + \omega_t \tag{3.9}$$

Denklemdeki *d(t)* deterministik terimi ifade etmektedir ve Banerjee vd. (2017) tarafından Fourier yaklaşımı kullanılarak aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

$$d(t) = \gamma_0 + \sum_{k=1}^{q} \gamma_{1,k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^{q} \gamma_{2,k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right), \qquad q \leq T/2 \tag{3.10}$$

Denklemde γ_0 bir sabit ve trendi içeren genel deterministik terimi, k belirli bir frekansı, q frekans sayısını, T gözlem sayısını ve π pi sayısını (3.1416) göstermektedir. FADL testinde Banerjee vd. (2017) tarafından, minimum kalıntı kareler toplamı (min. RSS) olan optimal frekans ($\hat{k}$) sayısının tespitinde [k=1,2,…,5] gibi tam sayı *(k)* değerlerinin kullanılması önerilmektedir. Fakat, Ilkay vd. (2021), Christopoulos ve Ledesma (2011)'nın önerisi doğrultusunda kalıcı (permanent) kırılmaları da dikkate almak için, ($\hat{k}$)'yı tespit ederken [k=0.1, 0.2, 0.3,…, 5] gibi kesirli frekanslara da izin vermişlerdir. FADL testinin kesirli frekanslarla genişletilmiş versiyonu olan kesirli frekanslı FADL koentegrasyon testinde aşağıdaki test istatistiği kullanılmaktadır (İlkay vd., 2021):

$$t_{ADL}^{F} = \frac{\hat{\delta}_1}{se\left(\hat{\delta}_1\right)} \tag{3.11}$$

Burada $\hat{\delta}_1$, δ_1'in EKK tahmincisidir ve $se\left(\hat{\delta}_1\right)$'de $\hat{\delta}_1$'in EKK tahmininden elde edilen standart hatasıdır. Hesaplanan test istatistiği (t_{ADL}^{F}), Ilkay vd. (2021) tarafından verilen kritik değerlerden büyükse değişkenler arasında koentegrasyon olmadığını öne süren boş hipotez (H_0: $\delta_1 = 0$) reddedilir ve değişkenlerin uzun dönemde koentegre oldukları, diğer bir ifadeyle, uzun dönemli bir ilişkiye sahip oldukları sonucuna ulaşılır.

3.2.3. FMOLS, CCR ve DOLS Uzun Dönem Katsayı Tahmincileri

Birinci dereceden durağan olan ve aynı zamanda koentegrasyon ilişkisine sahip değişkenlerden oluşan bir modelin standart EKK ile tahmin edilmesi durumunda, EKK yönteminin sapmasız, tutarlı ve etkin olma gibi özellikleri kaybolmakta ve dolayısı ile

hipotez testlerinin geçerliliği ortadan kalkmaktadır. Literatürde, standart EKK'daki bu sorunların değişkenlerle ilgili çeşitli dönüşümler yolu ile giderildiği FMOLS, CCR ve DOLS gibi tahminciler geliştirilmiştir (Berke, 2012: 250; Küçükaksoy vd., 2015: 706). FMOLS yaklaşımında Phillips ve Hansen (1990), seri korelasyon ve içselliğin oluşturduğu sorunları yarı parametrik düzeltmelerle yeniden düzenlenen ve tamamen değiştirilmiş Wald testleri olarak adlandırılan test istatistikleri ile gidermişlerdir. FMOLS'de öncelikle koentegrasyon denklemine dayanan ve (nx1) boyutuna sahip bir zaman serisi vektör sürecinin (y_t, x_t') varlığı dikkate alınmaktadır (Adom vd., 2015: 30-31):

$$y_t = x_t'\beta + D_{1t}'\gamma + \nu_{1t} \tag{3.12}$$

Denklem (3.12)'de yer alan $D_t = (D_{1t}', D_{2t}')'$ deterministik trend regressörleri ve x_t, denklem sistemleri tarafından yönetilen *n* skotastik regressörleri ifade etmektedir:

$$x_t = \Gamma_{21}'D_{1t} + \Gamma_{22}'D_{2t} + \varepsilon_{2t} \tag{3.13}$$

$$\Delta\varepsilon_{2t} = \nu_{2t} \tag{3.14}$$

$\hat{\Omega}$ ve $\hat{\Lambda}$, hata terimlerinin [$\hat{\nu}_t = (\hat{\nu}_{1t}, \hat{\nu}_{2t}')'$] kullanılması ile elde edilen uzun dönem kovaryans matrisleridir. Düzeltilmiş veri aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$y_t^+ = y_t - \hat{\omega}_{12}\hat{\Omega}_{22}^{-1}\hat{\nu}_2 \tag{3.15}$$

Son olarak sapma düzeltme teriminin, $\hat{\lambda}_{12}^+ = \hat{\lambda}_{12} - \hat{\omega}_{12}\hat{\Omega}_{22}^{-1}\hat{\Lambda}_{22}$ tahmin edilmesinin ardından ortaya çıkan FMOLS tahmincisi aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$\hat{\theta}_{FME} = \left(\sum_{t=1}^{T} z_t z_t'\right)\left(\sum_{t=1}^{T} z_t y_t^+ - T\begin{bmatrix}\hat{\lambda}_{12}^{+\prime} \\ 0\end{bmatrix}\right) \tag{3.16}$$

Denklem (3.16)'da, y_t^+ ve $\hat{\lambda}_{12}^+$ içsellik ve seri korelasyon düzeltme terimleridir. Bu şekilde, FMOLS tahmincisi asimptotik olarak yansızdır ve standart Wald testlerine izin veren normal asimptotik dağılıma sahiptir.

Park (1992) tarafından geliştirilen CCR tahmincisi, belirli bir modelin durağan bileşenleri kullanılarak verilerin düzenlenmesini içermektedir. Bu yöntem, Phillips ve

Hansen (1990)'in FMOLS metodu ile oldukça benzer bir yapıya sahip olmakla birlikte, aynı koentegrasyon ilişkisini temsil eden modeller sınıfı arasından bir kanonik regresyonu seçerek ilerlemesi ve veri dönüşümüne odaklanması yönü ile FMOLS'den ayrılmaktadır (Park, 1992: 120). CCR'de, koentegrasyon denklemi ile stokastik şoklar arasındaki uzun dönemli bağımlılık değişkenlerin durağan değerleri kullanılarak giderilmektedir (Koç, 2020: 1431). FMOLS'de olduğu şekilde, öncelikli olarak hata terimleri [$\hat{v}_t = (\hat{v}_{1t}, \hat{v}'_{2t})'$] ile $\hat{\Omega}$ ve $\hat{\Lambda}$ uzun dönemli kovaryans matrislerinin tahmin edildiği yöntem FMOLS'den farklı olarak, eşanlı kovaryans matrisi $\hat{\Sigma}$'nin tutarlı bir tahmincisini gerektirmektedir. CCR'de (3.17) ve (3.18) numaralı denklemler ile (y_t, x'_t) verileri dönüştürülmekte ve dönüştürülen verilere EKK uygulanarak denklem (3.19)'daki CCR tahmincisine ulaşılmaktadır (Kaya, 2020: 605; Adom vd., 2015: 31-32):

$$x_t^* = x_t - \left(\hat{\Sigma}^{-1}\hat{\Lambda}_2\right)' \hat{v}_t \tag{3.17}$$

$$y_t^* = y_t - \left(\hat{\Sigma}^{-1}\hat{\Lambda}_2\tilde{\beta} + \begin{bmatrix} 0 \\ \hat{\Omega}_{22}^{-1}\omega_{21} \end{bmatrix}\right)' \hat{v}_t \tag{3.18}$$

Denklem (3.18)'de $\tilde{\beta}$ tahmin edilen koentegrasyon katsayısıdır.

$$\hat{\theta}_{CCR} = \left(\sum_{t=1}^{T} Z_t^* Z_t^{*1}\right)^{-1} \left(\sum_{t=1}^{T} Z_t^* Z_t^*\right) \tag{3.19}$$

Denklem (3.19)'da $Z_t^* = \left(Z_t^{*1}, D'_{1t}\right)'$. Park (1992), CCR dönüşümlerinin koentegrasyon denklemi ve stokastik regressörler arasındaki uzun dönemli korelasyondan kaynaklanan içselliği asimptotik olarak elimine ettiğini göstermiştir. Bu nedenle CCR tahmincisi de FMOLS gibi tamamen etkin, yansız (sapmasız) ve asimptotik standart normal dağılıma sahiptir (Adom vd., 2015: 32; Küçükaksoy vd., 2015: 707).

Uzun dönem koentegrasyon katsayısının tahmini için önerilen diğer bir yöntem ise DOLS tahmincisidir. Saikkonen (1991) ile Stock ve Watson (1993) tarafından literatüre kazandırılan ve asimptotik olarak etkin bir tahminci olan DOLS'de, koentegrasyon regresyonu bağımsız değişkenlerin gecikmeleri ve öncülleri eklenerek genişletil-

mektedir. (y_t, x_t') değişkenlerden oluşan bir koentegrasyon denkleminin DOLS prosedürü kullanılarak genişletilmiş hali aşağıdaki gibi gösterilebilir (Bildirici, 2018: 1125):

$$y_t = x_t'\beta + d_{1t}\gamma_1 \sum_{j=-q}^{r} \Delta x_{t+j}'\gamma + \nu_{1t} \tag{3.20}$$

Farkı alınmış bağımsız değişkenlerin (Δx) gecikmeleri *(q)* ile öncüllerinin *(r)* koentegrasyon denkleminde dahil edilmesi ile ν_{1t} ve ν_{2t} arasındaki uzun dönemli korelasyon ortadan kaldırılarak içsellik ve seri korelasyondan kaynaklanan sapma problemi giderilmiş olmaktadır. Böylece DOLS tahmincisi de FMOLS ve CCR tahmincileri ile benzer asimptotik dağılıma sahip olmaktadır (Saka vd., 2015: 342)

3.2.4. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Granger (1969) değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığının ve yönünün tespiti için serilerin durağan olmaları şartını taşıyan bir test geliştirmiştir. Toda ve Yamamoto (1995) ise modeldeki serilerin durağan veya koentegre olup olmadığına bakılmaksızın uygulanabilen bir nedensellik yöntemi önermişlerdir. Toda-Yamamoto (TY) testinde öncelikli olarak, birim kök testleri aracılığı ile değişkenlerin maksimum bütünleşme dereceleri (d_{max}), daha sonra, oluşturulan VAR modelinin optimal gecikme uzunluğu (k) hesaplanmaktadır. Son aşamada ise ($k+d_{max}$) dereceden bir VAR modeli tahmin edilmektedir (Toda-Yamamoto, 1995: 225-227). Fakat Nazlıoğlu vd. (2016) yaptıkları çalışmada, Ventosa-Santaulària ve Vera-Valdés (2008) ile Enders ve Jones (2015)'a atıfta bulunarak, bir VAR modelinde yapısal değişimlerin (kırılmaların) göz ardı edilmesinin değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine yönelik hatalı sonuçlara neden olabileceğine dikkat çekmiştir. Buradan hareketle, Nazlıoğlu vd. (2016), TY test prosedürünü Fourier yaklaşımı (fonksiyonları) ile genişleterek yapısal kırılmaları dikkate alan bir nedensellik testi geliştirmişlerdir. Fourier Toda-Yamamoto (FTY) nedensellik testi olarak adlandırılan bu yaklaşımda yapısal kırılmaların dikkate alınması için sabit terimin (α) zaman içinde sabit olduğu şeklindeki varsayım esnetilmekte ve VAR modeli aşağıda gösterildiği şekilde modifiye edilmektedir (Nazlıoğlu, 2016: 172):

$$y_t = \alpha(t) + \beta_1 y_{t-1} + \ldots + \beta_{p+d} y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \tag{3.21}$$

Burada sabit terim $\alpha(t)$ zamanın fonksiyonudur ve y_t'deki herhangi bir yapısal değişimi belirtmektedir. Yapısal değişimleri tarihi, sayısı ve şekli bilinmeyen kademeli bir süreç olarak yakalamak için Fourier açılımı aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^{n} \gamma_{1k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^{n} \gamma_{2k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (3.22)$$

Burada *n* frekans sayısını, *k* optimum frekansı, *T* gözlem sayısını, π pi sayısını ve *sin.* ile *cos.* ise trigonometrik terimleri (yani Fourier fonksiyonları) ifade etmektedir. Modelde büyük bir *n* değerinin, serbestlik derecesini azaltan ve aşırı uyum problemine neden olan stokastik bir parametre değişimi ile ilişkili olması muhtemeldir. Bu nedenle burada tek bir frekans bileşimi kullanılmakta ve $\alpha(t)$ aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (3.23)$$

Denklem (3.23), denklem (3.21) ile birleştirilirse aşağıdaki denkleme ulaşılır:

$$y_t = \alpha_0 + y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + y_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 y_{t-1} + \ldots + \beta_{p+d} y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (3.24)$$

FTY nedensellik testinde de Granger ve TY testlerinde olduğu gibi, değişkenler arasında anlamlı bir nedenselliğin olmadığını iddia eden boş hipotez (H_0), değişkenler arasında bir nedenselliğin olduğu yönündeki alternatif hipoteze (H_1) karşı sınanır. Yine FTY testinde Nazlıoğlu vd. (2016), Lütkepohl (2005)'un, nedensellik uygulamalarında kullanıldığında küçük örneklemlerde χ^2 dağılımının zayıf olduğu görüşünü dikkate alarak, Wald istatistiğinin yerine F istatistiğinin kullanılmasını önermektedir. Ayrıca FTY testinde elde edilen F istatistiğinin anlamlılığının belirlenmesinde, küçük örneklemlerde test istatistiğinin gücünü artıran ve Granger nedensellik literatüründeki çalışmalarda yoğun kullanılan bootstrap dağılımı dikkate alınmaktadır (Nazlıoğlu vd., 2016: 172).

3.3. Tanımlayıcı İstatistikler ve Ön Bulgular

Ekonometrik analize geçmeden önce (3.1) numaralı tahmin modelinde yer alan değişkenlerin 1995-2020 dönemindeki ortalama, maksimum ve minimum değerleri ile standart hatalarına ilişkin istatistiki bilgilere Tablo 9'da yer verilmektedir.

Tablo 9. Tanımlayıcı istatistikler (1995-2020)

Değişkenler	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart Hata	Gözlem Sayısı
GDPpc	10780.48	15225.61	7315.40	2715.09	26
freedom	60.33	65.40	50.60	4.31	26
corruption	39.38	50.00	31.00	5.20	26
trade	49.25	61.39	37.40	5.82	26

Bakıldığında; 1995-2020 döneminde Türkiye'de kişi başı reel gelirin (*GDPpc*) ortalama 10780.48 ABD doları olarak gerçekleştiği görülmektedir. Maksimum değeri olan 15225.6 doları 2020 yılında alan değişken, minimum değerini ise 7315.4 dolar ile 1995 yılında almıştır. Ekonomik özgürlük (*freedom*) değişkeni 60.33 ortalama ve 4.31 standart hataya sahiptir. İlgili değişken maksimum değerini (65.40), 2018 yılında, minimum değerini (50.60) ise 2005 yılında kaydetmiştir. Yolsuzluğu temsilen kullanılan *corruption,* 39.38 ortalama değerine sahiptir. Standart hatası 5.20 olarak belirlenen değişkeninin maksimum değerinin 50.00, minimum değerininse 31.00 olduğu görülmektedir. Son olarak araştırma döneminde ortalama ticari açıklık oranı 49.25 olmuştur. Bu oran en düşük 37.40, en yüksek 61.39 olarak gerçekleşmiştir.

Bu kısımda ikinci olarak; değişkenlerin logaritmik değerleri ile gerçekleştirilen Pearson korelasyon tahmini bulgularına Tablo 10'da yer verilmektedir.

Tablo 10. Pearson korelasyon matrisi

	lnfreedom	lncorruption	lntrade
lnGDPpc	0,608*** [0.001]	0,594*** [0.001]	0,674*** [0.000]

*** %1'de anlamlılığı ve […] ise olasılık değerini ifade etmektedir.

Pearson korelasyon testinden elde edilen çıktılar incelendiğinde; *lnGDPpc* 'nin *lnfreedom* (0.60), *lncorruption* (0.59) ve *lntrade* (0.67) ile pozitif ve anlamlı bir korelasyona sahip olduğu belirlenmiştir. *lnGDPpc i*le *lnfreedom* arasındaki bu pozitif ilişki iktisadi olarak Türkiye'de ekonomik büyüme ile ekonomik özgürlük arasındaki pozitif yönlü bir ilişkiye işaret etmektedir. Yolsuzluğu temsilen kullanılan CPI'nin değerinde meydana gelen bir artışın yolsuzluk algısında, dolayısı ile yolsuzlukta bir azalmayı ifade ettiği dikkate alındığında *lnGDPpc* ile *lncorruption* arasında olduğu bulunan pozitif korelasyonun 1995-2020 döneminde Türkiye'de ekonomik büyüme ve yolsuzluk ilişkisinin ters yönlü (negatif) olduğuna dair ön bir bilgi sağladığı söylenebilir.

3.4. Ampirik Sonuçlar

3.4.1. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Zaman serisi analizlerinde daha önce de ifade edildiği gibi, geçerli ve güvenilir sonuçlara ulaşılması için en başta, değişkenlerin durağanlık özellikleri araştırılmalıdır. Bu doğrultuda, analizde kullanılan değişkenlerin durağanlıklarının tespit edilmesi için ADF ve PP birim kök testlerine başvurulmuş ve sonuçlar Tablo 11'de raporlanmıştır.

Tablo 11. ADF ve PP birim kök testi sonuçları

	Değişkenler	**lnGDPpc**	**lnfreedom**	**lncorruption**	**lntrade**
Seviyesinde	ADF Testi	− 0.29 (0)	−1.47 (0)	−2.08 (1)	−1.96 (0)
	PP Testi	−0.31 (1)	−1.51 (1)	−1.66 (1)	−1.87 (3)
Birinci farkında	ADF Testi	-4.45^{***} (0)	-3.01^{*} (4)	-3.85^{***} (0)	-5.88^{***} (1)
	PP Testi	-4.45^{***} (1)	-4.91^{***} (0)	-3.86^{***} (1)	-3.86^{***} (1)

*** ve * sırası ile %1 ve %10'da anlamlılığı, (..) ise uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. Sabitli modelin kullanıldığı birim kök sınamasında maksimum gecikme uzunluğu 5 olarak belirlenmiştir.

Birim kök testleri öncelikle, değişkenlerin düzey (seviye) değerleri kullanılarak yapılmıştır. Bulgular, tüm değişkenler için hesaplanan ADF ve PP test istatistiklerinin [yani (τ) ve $(\tilde{t}_{\delta})$] MacKinnon (1991) tablo kritik değerlerinden küçük olduğunu ortaya koymuştur. Buradan hareketle, değişkenlerin birim köklü olduğu boş hipotezi reddedilememiş ve tüm değişkenlerin düzey değerlerinde birim köklü oldukları bulunmuştur. İkinci aşamada testler, değişkenlerin birinci fark değerleri kullanılarak tekrarlanmıştır. Her iki testin ortaya koyduğu ortak ampirik bulgular, (τ) ve $(\tilde{t}_{\delta})$] istatistiklerinin bütün değişkenler için tablo kritik değerlerinden daha büyük olduğu yönündedir. Dolayısı ile boş hipotez reddedilmiş ve değişkenlerin hepsinin birinci farklarında I[1] durağanlığa sahip oldukları, farklı bir ifade ile birim kök içermedikleri tespit edilmiştir.

3.4.2. Kesirli Frekanslı FADL Koentegrasyon Testi Sonuçları

ADF ve PP birim kök testleri ile değişkenlerin aynı seviyede durağanlığa sahip olduklarının bulunmasının ardından, *lnGDPpc, lnfreedom, lncorruption* ve *lntrade* değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığı kesirli frekanslı FADL koentegrasyon yöntemi ile tahmin edilmiş ve ampirik kanıtlar Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Kesirli frekanslı FADL koentegrasyon testi sonuçları

			Kritik değerler		
Minimum AIC	**Frekans $(\hat{k})$**	**FADL test istatistiği [$t_{ADL}^{F}(\hat{k})$]**	**%10**	**%5**	**%1**
−9.55	2.7	-14.25^{***}	−4.308	−4.671	−5.356

*** %1'de anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 12'de sunulan kesirli frekanslı FADL koentegrasyon testi bulguları incelendiğinde elde edilen $t_{ADL}^{F}(\hat{k})$ test istatistiğinin İlkay vd. (2021) tarafından hesaplanan kritik tablo değerinden %1 anlamlılık seviyesinde mutlak değerce daha büyük olduğu görülmektedir. Elde edilen bu ampirik kanıttan hareketle, boş hipotez (H_0) reddedilmiş ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğuna karar verilmiştir.

3.4.3. FMOLS, DOLS ve CCR Tahmin Sonuçları

Kesirli frekanslı FADL koentegrasyon analizi ile değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisinin tespit edilmesinin ardından bir sonraki aşama olarak, FMOLS, CCR ve DOLS tahmincileri yardımıyla uzun dönem katsayıları tahmin edilmiştir. Trigonometrik terimlerin (*cos.* ve *sin.*) deterministik bileşenler şeklinde dahil edilerek yapılan koentegrasyon katsayı tahmin sonuçlarına Tablo 13'te yer verilmektedir.

Tablo 13. FMOLS, CCR ve DOLS tahminci sonuçları

Bağımlı değişken: **lnGDPpc$_t$**							
Bağımsız değişkenler ⟶		**lnfreedom**	**lncorruption**	**lntrade**	**sin.**	**cos.**	**sabit**
FMOLS	Katsayı	0.532^{***}	−0.015	0.128^{*}	0.039^{***}	0.050^{***}	6.271^{***}
	t-istatistiği	4.063	−0.222	1.855	4.640	5.180	12.870
	p-değeri	0.000	0.826	0.079	0.000	0.000	0.000
CCR	Katsayı	0.584^{***}	−0.051	0.146^{*}	0.037^{***}	0.051^{***}	6.119^{***}
	t-istatistiği	3.901	−0.702	1.976	4.408	5.174	11.568
	p-değeri	0.001	0.491	0.063	0.000	0.000	0.000
DOLS	Katsayı	0.826^{***}	0.014	0.488^{***}	0.042^{***}	0.064^{***}	3.633^{***}
	t-istatistiği	9.166	0.187	3.846	5.349	13.337	6.361
	p-değeri	0.000	0.856	0.006	0.001	0.000	0.000

*** ve * sırası ile %1 ve %10'da anlamlılığı göstermektedir.

Tabloya bakıldığında, üç tahmincinin bulgularının uyumlu olduğu söylenebilir. Buna göre; *lnfreedom* değişkeninin hesaplanmış katsayısı üç tahminci için de istatistiki olarak anlamlı ve pozitiftir. Ekonomik özgürlüğü temsilen kullanılan IEF'nin değerindeki bir artışın daha yüksek ekonomik özgürlüğe işaret ettiği dikkate alındığında, uzun dönemde Türkiye'de ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeyi artırdığı belirtilebilir.

Buna göre; ekonomik özgürlükteki %1'lik bir artış ekonomik büyümeyi FMOLS, CCR ve DOLS bulgularına göre sırasıyla % 0.532, % 0.584 ve % 0.826 artırmaktadır. Elde edilen bu çıktı, Ayal ve Karras (1998), De Haan ve Sturm (2000), Chheng (2005), Beşkaya ve Manan (2009), Türedi (2013), Güney (2017), Tran (2019), Leite vd. (2019), Brkić vd. (2020), Malanski ve Póvoa (2021) ve Taş ve Ulusoy (2021)'un ulaştığı bulgular ile uyumludur. Yolsuzluğun göstergesi olarak çalışmada kullanılan *lncorrpution* değişkeninin katsayısı üç tahminciye göre de istatistiki bakımdan anlamsızdır. İktisadi olarak bu çıktı, yolsuzluğun Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerinde uzun dönemde herhangi bir etki oluşturmadığı anlamına gelmektedir. Ulaşılan bu bulgu, Türkiye için yaptıkları çalışmada, Karagöz ve Karagöz (2010), Beşel ve Savaşan (2014) ve Şahin (2016) tarafından, E7 ülkeleri için yaptığı çalışmada Eren ve Künü (2018) tarafından ve Gana örneği için yaptığı çalışmada Awadzie ve Garr (2021) tarafından tespit edilen bulgularla paralellik arz etmektedir. Son olarak, tahmin modeline büyümeyi etkileyen bir kontrol değişken olarak eklenen *lntrade*'in katsayısı da istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olarak bulunmuştur. Hesaplanan katsayıdan hareketle, ticari açıklık oranındaki % 1'lik artış, uzun dönemde Türkiye'de ekonomik büyümeye FMOLS, CCR ve DOLS yöntemlerine göre sırayla % 0.128, % 0.146 ve % 0.488'lik bir katkı sağlamaktadır.

3.4.5. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Uzun dönem katsayılarının belirlenmesinin ardından, ampirik analizin son aşamasına yani değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin tahminine geçilmiştir. Bu amaçla yapılan FTY nedensellik testinin sonuçları Tablo 14'te raporlanmaktadır.

Tablo 14. FTY nedensellik testi sonuçları

	H_0: lnfreedom ⇏ lnGDPpc	**H_0: lnGDPpc ⇏ lnfreedom**
Wald istatistiği	3.636*	0.428
Bootstrap p-değeri	0.074	0.525
(k)	2	2
(p)	1	1
Sonuç	H_0 Red	H_0 Reddedilemez
	H_0: lncorruption ⇏ lnGDPpc	**H_0: lnGDPpc ⇏ lncorruption**
Wald istatistiği	8.137**	0.083
Bootstrap p-değeri	0.011	0.774
(k)	1	1
(p)	1	1
Sonuç	H_0 Red	H_0 Reddedilemez

** ve * sırasıyla %5 ve %10'da anlamlılığı, *k* frekans sayısını ve *p* ise Schwarz bilgi kriteri (SIC) ile belirlenen optimum gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 14 (Devam). FTY nedensellik testi sonuçları

	H_0: lntrade ⇏ lnGDPpc	**H_0: lnGDPpc ⇏ lntrade**
Wald istatistiği	3.124*	0.558
Bootstrap p-değeri	0.098	0.473
(k)	3	3
(p)	1	1
Sonuç	H_0 Red	H_0 Reddedilemez

** ve * sırasıyla %5 ve %10'da anlamlılığı, *k* frekans sayısını ve *p* ise Schwarz bilgi kriteri (SIC) ile belirlenen optimum gecikme uzunluğunu göstermektedir.

lnGDPpc ve lnfreedom arasındaki nedensellik için yapılan FTY sınaması sonucunda; *lnfreedom, lnGDPpc'nin nedeni değildir* şeklindeki boş hipotez %10 anlamlılık düzeyinde reddedilirken '*lnGDPpc, lnfreedom'ın nedeni değildir'* boş hipotezi ise reddedilememiştir. Dolayısı ile bu bulgu, Türkiye'de ekonomik özgürlüklerden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ve anlamlı bir nedenselliğin olduğunu ortaya koymaktadır. *lncorruption* ve *lnGDPpc* arasındaki nedensellik sınamasına yönelik çıktılar; yalnızca '*lncorruption, lnGDPpc'nin nedeni değildir'* boş hipotezinin reddedildiğini ve yolsuzluktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ve anlamlı bir nedenselliğin var olduğunu göstermiştir. FTY nedensellik sınaması ayrıca 1995-2020 döneminde Türkiye'de ticari açıklığın da ekonomik büyümenin bir nedeni olduğuna dair kanıtlar sunmuştur.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ekonomik büyümenin kaynakları (belirleyicileri), ülkeler arasında kaydedilen büyüme farklılıklarının ve bazı ülkelerin zenginken bazı ülkelerin yoksul olmalarının nedenleri üzerinde gerek politikacılar gerekse ekonomistler oldukça uzun bir zamandır tartışmaktadır. İlgili tartışmalarda, ülkelerin sahip oldukları işgücü, sermaye birikimi, doğal kaynaklar, teknolojik gelişmişlik düzeyi vb. gibi ekonomik faktörler ile birlikte, 1990'ların ortasından itibaren ülkelerin kurumsal yapılarının rolü de ele alınmaktadır. Bu bağlamda; demokrasi, hukukun üstünlüğü, hükümet kalitesi, ekonomik özgürlükler ve yolsuzluk, istikrarlı bir ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılan kurumsal faktörler olarak sıralanabilir. Bu kurumsal faktörlerden biri olan ekonomik özgürlüğün bireylerin/girişimcilerin iktisadi faaliyetlerini herhangi bir kısıtlama ile karşılaşmadan özgürce gerçekleştirebildiği, hükümetin ekonomik faaliyetlere asgari ölçüde müdahale ettiği, mülkiyet haklarının güvence altına alındığı, hukukun üstünlüğünün hakim olduğu bir ortam olarak nitelendirilmesi mümkündür. İktisat teorisi, ekonomik özgürlüğün artmasının daha çok dış ticaret, işlem maliyetlerinde azalma, yeniliklerde artış ve kaynak kullanımında etkinlik yaratarak ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini belirtmektedir.

Bir diğer kurumsal faktör olan yolsuzluk da literatürde en genel tanımı ile kamu gücünün kişisel çıkarlar amacıyla kullanılması şeklinde tanımlanmaktadır. Literatürde yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisine dair bir görüş birliği sağlanamamış olup konu '*tekerlekleri yağlama'* ve '*tekerleklerin kuma saplanması'* olarak iki hipotez çerçevesinde tartışılmaktadır. Tekerlekleri yağlama hipotezinin savunucuları, yolsuzluğun bürokratik işlemleri hızlandırarak ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini ifade ederlerken, tekerleklerin kuma saplanması hipotezinin destekleyicilerine göre ise yolsuzluk; iş yapma maliyetlerini artırarak, kamu kaynaklarının verimsiz alanlarda kullanımına ve üretken yatırımların dışlanmasına neden olarak büyümeyi azaltmaktadır.

Türkiye'de ekonomik özgürlüğün ve yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tahmin edilmesi amacıyla yapılan çalışmada 1995-2020 dönemine ait yıllık zaman serisi verilerinden yararlanılmıştır. Ekonomik büyümenin kişi başı reel GDP ile ekonomik özgürlüğün Heritage Foundation tarafından oluşturulan ekonomik özgürlük endeksi ile ölçüldüğü analizde yolsuzluk ise Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından hazırlanan yolsuzluk algılama endeksi ile temsil edilmiştir. Ayrıca, ekonomik büyüme

üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu kabul edilen ticari açıklık da kontrol değişken olarak tahmin modeline dahil edilmiştir. Ampirik tahmin sürecinde öncelikle ADF ve PP birim kök testleri ile oluşturulan tahmin modelindeki değişkenlerin durağanlıkları incelenmiş ve daha sonra, kesirli frekanslı FADL koentegrasyon testi, FMOLS, CCR ve DOLS tahmincileri ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi gibi zaman serisi teknikleri kullanılarak ekonomik özgürlük, yolsuzluk ve büyüme ilişkisi incelenmiştir. Ekonometrik tahminden elde edilen kanıtlara göre 1995-2020 döneminde Türkiye'de: (i) ekonomik özgürlük, yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasında anlamlı uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. (ii) ekonomik özgürlüğün artması ekonomik büyümeyi uzun dönemde pozitif yönde etkilemektedir. Bu sonuç; Ayal ve Karras (1998), De Haan ve Sturm (2000), Beşkaya ve Manan (2009), Türedi (2013), Güney (2017), Tran (2019), Leite vd. (2019), Kılcı ve Akıncı (2020), Brkić vd. (2020), Malanski ve Póvoa (2021) ve Taş ve Ulusoy (2021)'un bulguları ile paralellik sergilemektedir. (iii) yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerinde anlamlı herhangi bir etkisi söz konusu değildir. Farklı bir ifade ile tekerlekleri yağlama ve tekerleklerin kuma saplanması hipotezleri geçersizdir. Bu çıktı; Karagöz ve Karagöz (2010), Beşel ve Savaşan (2014), Şahin (2016), Eren ve Künü (2018) ve Awadzie ve Garr (2021)'ın çıktılarıyla uyumludur. (iv) ekonomik özgürlük ve yolsuzluktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.

Elde edilen bu ampirik kanıtlar daha yüksek ve istikrarlı bir ekonomik büyüme için ekonomik özgürlüğü artırıcı politikaların önemini ve gerekliliğini göstermektedir. Bu bağlamda; mülkiyet haklarının güvence altına alınmasına, adil, etkin ve bağımsız bir yargı sisteminin tesis edilmesine, devletin ekonomideki etkinliğinin ve kontrolünün azaltılmasına, iş yapma ve mübadele ortamının tesisine, gereksiz ve aşırı düzenlemelerden kaçınarak girişim/yatırım faaliyetlerinin desteklenmesine, sermaye hareketlerinin önündeki kısıtlamaların azaltılmasına, erişilebilir ve etkin işleyen finansal sistemin tesisine ve aşırı kamu harcamalarından kaçınmaya yönelik politikalar uygulanmalıdır. Bununla birlikte, ticaret özgürlüğünün ekonomik özgürlüğün bir alt bileşeni olduğu ve analizden elde edilen ticari açıklığın ekonomik büyümeyi artırdığı bulgusu birlikte ele alındığında; tarifeler, ihracat vergileri, ticaret kotaları vb. gibi dış ticareti sınırlandıran, dolayısı ile ticaret özgürlüğünü kısıtlayan uygulamaların azaltılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, M. (2010). Serbest ticaret, ekonomik özgürlükler ve refah. *Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 53, 1-28.

Adom, P. K., Amakye, K., Barnor, C., ve Quartey, G. (2015). The long-run impact of idiosyncratic and common shocks on industry output in Ghana. *OPEC Energy Review, 39*(1), 17-52.

Aidt, T. S. (2009). Corruption, institutions, and economic development. *Oxford Review of Economic Policy*, 25(2), 271-291.

Akai, N., Horiuchi, Y., ve Sakata, M. (2005). Short-run and long-run effects of corruption on economic growth: evidence from state-level cross-section data for the United States. *Asia Pacific School of Economics and Government Working Papers* 05-5, 1-30.

Akıncı, M., Yüce, G., ve Yılmaz, Ö. (2014). Ekonomik özgürlüklerin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri: Bir panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 81-96

Akkaya, M. (2019). Gelişen piyasalarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisi. *TESAM Akademi Dergisi*, 6(1), 283-303.

Aktan, C. C. (2015). Political corruption: an introductory study on terminology and typology. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 7(1), 47-65.

Aktan, C. C. (2018). *Yolsuzlukla mücadele stratejileri.* (2. Baskı). Ankara: BER Ajans.

Algan, N., Aktakas, B. G., ve Tekin, İ. (2014). Toplumsal bir mesele olarak yolsuzluk ve büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *International Conference on Eurasian Economies*, 1-10.

Altıner, A., ve Sungur, O. (2019). Ekonomik büyüme sürecinde ekonomik özgürlüklerin rolü: yükselen piyasa ekonomilerinden ampirik kanıtlar. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 181-202.

Altınışık, İ., Çakmak, Y., ve Peker, H. S. (2011). Ekonomik özgürlükler ve refah. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (1), 149-156.

Altunç, Ö. F., ve Yıldırım, A. (2017). Yolsuzluğun ekonomik büyümeyi etkileme kanalları: ülkeler arası bir çalışma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(63), 15-27.

Álvarez-Díaz, M., Saisana, M., Montalto, V., ve Moura, C. T. (2018). Corruption Perceptions Index 2017 Statistical Assessment. *European Commission Joint Research Centre Technical Report*, 1-25.

Amundsen, I. (1999). Political corruption: an introduction to the issues. *Chr. Michelsen Institute Development Studies and Human Rights Working Paper Series No. 7*, s. 1-33.

Anoruo, E., ve Braha, H. (2005). Corruption and economic growth: the African experience. *Journal of Sustainable Development in Africa*, 7(1), 43-55.

Arasli, H., ve Tumer, M. (2008). Nepotism, favoritism and cronyism: a study of their effects on job stress and job satisfaction in the banking industry of north Cyprus. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 36(9), 1237-1250.

Ata, Y. A. (2009). *Kurumsal iktisat çerçevesinde yolsuzluğun fırsat ve motivasyonları: AB ülkeleri üzerine bir inceleme*. (Doktora tezi). İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Awadzie, D. M., ve Garr, D. K. (2021). The impact of corruption on economic growth in Ghana. *International Journal of Economics, Business and Management Research*, 5(6), 191-199.

Ayal, E. B., ve Karras, G. (1998). Components of economic freedom and growth: an empirical study. *The Journal of Developing Areas*, 32(3), 327-338.

Azman-Saini, W. N. W., Baharumshah, A. Z., ve Law, S. H. (2010). Foreign direct investment, economic freedom and economic growth: international evidence. *Economic Modelling*, *27*(5), 1079-1089.

Baiti, N. S. O. A., Naghavi, N., ve Fah, B. C. Y. (2017). The impact of environmental regulations, corruption and economic freedom on economic growth: empirical evidence from China. *International Journal of Economics and Finance*, 9(11), 92-99.

Baltacı, N., Kargı, B., Beken, G. H., ve Akyol, H. (2017). Ekonomik özgürlük, gelir eşitsizliği ve yolsuzluk ile büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi. *IV IBANESS Kongreler Serisi, 8-9 Nisan, Russe Bulgaristan*, 298,304.

Banerjee, P., Arčabić, V., ve Lee, H. (2017). Fourier ADL cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from crude oil market. *Economic Modelling*, 67, 114–124.

Bardhan, P. (2017). Corruption and development: a review of issues. *Journal of Economic Literature*, 35, 1320-1346.

Basu, P. K. (2006). Corruption: A theoretical perspective and relevance for economic growth. *International Review of Business Research Papers*, 2(4), 59-68.

Bayar, G. (2007). Türkiye'de yolsuzluğun nedenleri-ekonometrik bir inceleme. *Turkish Economic Association Discussion Paper, No. 2007/3*, 1-22.

Bayrakçı, B. (2000). Siyasal yozlaşma ve ekonomik gelişmeye etkileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (16), 133-163.

Bayramoğlu, T., ve Boz, F. Ç. (2017). Ekonomik özgürlüklerin iktisadi büyümeye etkisi: İslam iş birliği teşkilatı ülkeleri üzerine panel veri analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(3), 913-927.

Begović, B. (2005). Corruption, lobbying and state capture. *CLDS Working Paper No. 0106*, 1-29.

Berber, M. (2019). *İktisadi büyüme ve kalkınma* (7. Baskı). Trabzon: Ekin Kitapevi.

Berggren, N. (2003). The benefits of economic freedom: a survey. *The independent review*, 8(2), 193-211.

Berke, B. (2012). Döviz kuru ve İMKB100 endeksi ilişkisi: Yeni bir test. *Maliye Dergisi*, *163*(1), 243-257.

Berkman, A. Ü. (2009). Gelişmekte olan ülkelerde kamu yönetiminde yolsuzluk ve rüşvet (2. Baskı). *Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını*.

Berksoy, T., ve Yıldırım, N. E. (2017). Yolsuzluk kavramına genel bir bakış: problemler ve çözüm önerileri, *Journal of Awareness*, *2*(1), 1-18.

Beşel, F., ve Savaşan, F. (2014). Türkiye'de yapısal kırılmalar altında yolsuzluk-ekonomik büyüme ilişkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (27), 73-86.

Beşkaya, A., ve Manan, Ö. (2009). Ekonomik özgürlükler ve demokrasi ile ekonomik performans arasındaki ilişkinin zaman serileri ile analizi: Türkiye örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* 5(10), 47-76.

Bildirici, M. (2018). Impact of militarization and economic growth on biofuels consumption and CO2 emissions: The evidence from Brazil, China, and US. *Environmental Progress ve Sustainable Energy*, 37(3), 1121-1131.

Bramoullé, Y., ve Goyal, S. (2016). Favoritism. *Journal of Development Economics*, 122, 16-27.

Brkić, I., Gradojević, N., ve Ignjatijević, S. (2020). The impact of economic freedom on economic growth? New European dynamic panel evidence. *Journal of Risk and Financial Management*, *13*(2), 26.

Carlsson, F., ve Lundström, S. (2002). Economic freedom and growth: decomposing the effects. *Public choice*, 112(3), 335-344.

Chheng, K. (2005). How do economic freedom and investment affect economic growth? *Macroeconomics*, 509021.

Çağlayan, E., ve Saçaklı, İ. (2006). Satın alma gücü paritesinin geçerliliğinin sıfır frekansta spektrum tahmincisine dayanan birim kök testleri ile incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *20*(1), 121-137.

Çetenak, Ö., ve Işık, M. (2016). Ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: OECD ülkeleri üzerine bir uygulama. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi,* 6(1), 1-16.

Dam, M. M., ve Şanlı, O. (2019). Ekonomik özgürlüğün büyüme üzerindeki etkisi: BRIC-T ülkeleri üzerine bir panel ARDL analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 33(4), 1027-1044.

Dawson, J. W. (1998). Institutions, investment, and growth: new cross-country and panel data evidence. *Economic inquiry*, 36(4), 603-619.

De Haan, J., ve Sturm, J. E. (2000). On the relationship between economic freedom and economic growth. *European Journal of Political Economy*, 16(2), 215-241.

De Sardan, J. O. (1999). A moral economy of corruption in Africa? *The Journal of Modern African Studies*, 37(1), 25-52.

Del Monte, A., ve Papagni, E. (2001). Public expenditure, corruption, and economic growth: the case of Italy. *European Journal of Political Economy*, 17(1), 1-16.

Demir, E. (2014). *Sınır piyasalar (frontier markets).* Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü. Erişim 25.09.2022. https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/ ar _ 09_2014.pdf

Dickey, D. A., ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.

Dilber, İ. (2018). *Büyüme teorileri* (1. Basım). İzmir: KitapAna Yayınevi.

Doğanay, M. A., ve Değer, M. K. (2020). Kurumlar ve ekonomik büyüme: Panel veri analizi (2002-2018). *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 75-99.

Easterly, W., ve Rebelo, S. (1993). Fiscal policy and economic growth. *Journal of Monetary Economics*. *32*(3), 417-458.

Elina, S., ve Setyadharma, A. (2022). The effect of innovation, economic freedom, macroeconomic variables on GDP. *Efficient: Indonesian Journal of Development Economics*, *5*(1), 1520-1533.

Enders, W. (1995). *Applied econometric time series.* Iowa State University, New York: John Wiley&Sons.

Enders, W., ve Lee, J. (2012). A unit root test using a Fourier series to approximate smooth breaks. *Oxford bulletin of Economics and Statistics*, *74*(4), 574-599.

Eren, M., ve Künü, S. (2018). Yolsuzluk ve ekonomik büyüme ilişkisi: E7 ülkeleri için bir uygulama. *International Conference on Multidisciplinary Studies*, 6(7), 1470-1476.

Erilli, N. A. (2018). Economic freedom index calculation using FCM. *Alphanumeric Journal*, 6(1), 93-116

Figankaplan, T. (2017). Ekonomik büyüme ve kurumsal kalite ilişkisi: bir panel veri analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, *11*(1), 65-91.

Freedom House (2019). 'Freedom in the World 2019 Methodology'. Erişim 03.10. 2022. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Methodology_FIW _ 2019_ for_website.pdf

Freedom House (2022). 'Freedom in the world'. Erişim 01.09.2022. https://freedom house.org/report/freedom-world

Freedom House (2022). 'FAQ-Freedom in the world'. Erişim 21.09.2022. https://free domhouse.org/reports/freedom-world/faq-freedom-world#A1

Gerni, M., Emsen, Ö. S., Özdemir, D., ve Buzdağlı, Ö. (2012). Yolsuzluğun belirleyicileri ve büyüme ile ilişkileri. *In International Conference on Eurasian Economies*, 131-139.

Göcen, S. (2021). Gelişen ülkelerde ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 35 (3), 865-878.

Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 37(3), 424-438.

Gründler, K., ve Potrafke, N. (2019). Corruption and economic growth: New empirical evidence. *European Journal of Political Economy*, 60, 101810.

Gujarati, D. N. (2004). *Basic econometrics.* Fourth Edition, New York: The McGraw-Hill.

Gujarati, D. (2016). *Örneklerle ekonometri.* (1. Baskı). (Çev. N. Bolatoğlu) Ankara: BB101 Yayınları.

Gujarati, D. N., ve Porter, D. C. (2012). *Temel ekonometri.* (5.Baskı). (Çev, Ü. Şenesen ve G. G. Şenesen). İstanbul: Literatür yayıncılık.

Güney, T. (2017). Türkiye ve BRICS ülkelerinde ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *International Review of Economics and Management*, 5(2), 30-47.

Gür, M. F. (2014). Yolsuzluk nedir? Yolsuzluk çeşitleri ve ülkeler arası yolsuzluk algılaması. *Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis*, 24(124), 191-210.

Gwartney, J., ve Lawson, R. A. (2002). *Economic Freedom of the World: 2002 Annual Report*. Fraser Institute

Gwartney, J., Lawson, R., Hall, J., ve Murphy, R. (2020). *Economic Freedom of the World: 2020 Annual Report.* Fraser Institute.

Gwartney, J., Lawson, R., Hall, J., ve Murphy, R. (2021). *Economic Freedom of the World: 2021 Annual Report.* Fraser Institute.

Gwartney, J., Lawson, R., Hall, J., ve Murphy, R. (2022). *Economic Freedom of the World: 2022 Annual Report.* Fraser Institute.

Heritage Foundation (2022). 'Index of economic freedom'. Erişim 05.09.2022. https://www.heritage.org/index/about#:~:text=What%20is%20economic%20freedom%3F,in%20any%20way%20they%20please

Heritage Foundation (2022). 'Interactive heat map'. Erişim 31.10.2022. https://www.heritage. org/index/heatmap

Huang, C. J. (2012). Corruption, economic growth, and income inequality: evidence from ten countries in Asia. *International Journal of Economics and Management Engineering*, 6(6), 1141-1145.

Huntington, S. P. (2006). *Political order in changing societies*. New Haven: Yale University Press.

Hussain, M. E., ve Haque, M. (2016). Impact of economic freedom on the growth rate: A panel data analysis. *Economies*, 4(2), 5.

IMF (2016). Corruption: Costs and mitigating strategies. *IMF Staff Discussion Note*. 1-43.

İlkay, S. Ç., Yılancı, V., Ulucak, R., ve Jones, K. (2021). Technology spillovers and sustainable environment: evidence from time-series analyses with fourier extension. *Journal of Environmental Management*, 294, 1-11.

Kaddachi, H., ve Ben Zina, N. (2022). The impact of corruption on economic growth in Tunisia: application of ARDL approach. *MPRA Paper No. 114869*, 1-20.

Kahraman, R. (2019). Rüşvet suçunda görevin kapsamı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27(3), 551-572.

Kamacı, A., Ceyhan, M., S., ve Peçe, M. A. (2018). Ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Nüfusun çoğunluğu Müslüman olan 28 ülke için bir panel veri analizi. *Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi*, 577-591.

Karabegović, A., McMahon, F., Ashby, N. J., Dowd, A. W., ve Sobel, R. S. (2008). *Economic Freedom of North America 2008 Annual Report (US Edition)*. The Fraser Institute.

Karagöz, K., ve Karagöz, M. (2010). Yolsuzluk, ekonomik büyüme ve kamu harcamaları: Türkiye için ampirik bir analiz. *Sayıştay Dergisi*, (76), 5-22.

Karakaş, M., ve Çak, M. (2007). Yolsuzlukla mücadelede uluslararası kuruluşların rolü. *Maliye Dergisi*, 153, 74-101.

Kaufmann, D., Kraay, A., ve Mastruzzi, M. (2010). The worldwide governance indicators: methodology and analytical issues. *Policy Research Working Paper No. 5430*, 1-28.

Kaya, L. (2020). Türkiye'de tüketici güven endeksi ile döviz kuru arasındaki ilişki: Fourier fonksiyonları yaklaşımı. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(4), 598-608.

Kılcı, E. N., ve Akıncı, A. (2020). Türkiye'de ekonomik özgürlük düzeyinin ekonomik büyüme ve doğrudan yatırımlar üzerindeki etkisinin araştırılmasına yönelik bir analiz. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 47-59.

Kızılboğa, R. (2012). Kamu tercihi ve anayasal iktisat teorilerinin değerlendirilmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi,* 2(1), 91-109.

Koç, P. (2020). Türkiye'de Fisher hipotezinin fourier fonksiyonlarla analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(5), 1425-1434.

Konat, G., ve Arslan, A. (2020). Yolsuzluğun ekonomik büyümeye olan etkileri: ekonometrik bir analiz. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(28), 1452-1479.

Küçükaksoy, İ., Çifçi, İ., ve Özbek, R. İ. (2015). İhracata dayalı büyüme hipotezi: Türkiye uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5*(2), 691-720.

Lambsdorff, J. G. (2002). Corruption and rent-seeking. *Public choice*, 113(1), 97-125.

Le Roux, P., ve Gorlach, V. (2011). An econometric analysis of the impact of economic freedom on economic growth in the SADC. *Studies in Economics and Econometrics*, *35*(2), 1-14.

Leff, N. H. (1964). Economic development through bureaucratic corruption. *American behavioral scientist*, 8(3), 8-14.

Leite, N. S., Lucio, F. G. C., ve Ferreira, R. T. (2019). Long-term effects of corruption control and economic freedom on economic growth. *Theoretical Economics Letters*, *9*(8), 2965-2974.

Maiyaki, A. A. (2010). The effects of corruption on the Nigerian economy. *IBA Business Review*, 5(2), 111-126.

Malanski, L. K., ve Póvoa, A. C. S. (2021). Economic growth and corruption in emerging markets: Does economic freedom matter? *International Economics*, 166, 58-70.

Mauro, P. (1995). Corruption and growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(3), 681-712.

Mert, M., ve Çağlar, A. E. (2019). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi.* (1. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Miller, T., Kim, A. B., ve Roberts, J. M. (2022). *Index of economic freedom*. The Heritage Foundation.

Mo, P. H. (2001). Corruption and economic growth. *Journal of Comparative Economics*, 29(1), 66-79.

Nazlıoglu, S., Gormus, N. A., ve Soytas, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, 60, 168-175.

Nye, J. S. (1967). Corruption and political development: A cost-benefit analysis. *American Political Science Review,* 61(2), 417-427.

Odabaşı, Y., ve Yarıkan, K. İ. (2019). Yolsuzluğun aktarım kanalları yoluyla ekonomik büyümeye etkisinin KEİ ülkeleri açısından değerlendirilmesi. *EKEV Akademi Dergisi,* 23(80), 537-550.

Ondo, A. (2017). Corruption and economic growth: The case of EMCCA. *Theoretical Economics Letters,* 7, 1292-1305.

Orhan, O., Z. ve Erdoğan, S. (2005). *İktisada Giriş*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Özler, H., ve Gümüştekin, G. E. (2007). Aile işletmelerinde nepotizmin gelişim evreleri ve kurumsallaşma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 437-450.

Özsemerci, K. (2003). Türk kamu yönetiminde yolsuzluklar, nedenleri, zararları ve çözüm önerileri. *TC Sayıştay Araştırma, İnceleme, Çeviri Dizisi*, 27, 1-95.

Park, J. Y. (1992). Canonical cointegrating regressions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 60(1), 119-143.

Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica*, 57(1361-1401).

Phillips, P. C. B., ve Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *Review of Economic Studies*, 57, 99-125.

Phillips, P. C., ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, *75*(2), 335-346.

PRS (2022). *The ICRG Methodology*. New York: USA

Rabushka, A. (1991). *Philosophical aspects of economic freedom*. In: Block, W. E. (eds.) Economic Freedom: Toward a Theory of Measurement. 23-37. Fraser Institute.

Rose-Ackerman, S., ve Palifka, B. J. (2016). *Corruption and government: Causes, consequences, and reform*. Cambridge: Cambridge University Press.

Saikkonen, P. (1991). Asymptotically efficient estimation of cointegration regressions. *Econometric Theory*, 7(1), 1-21.

Saka, J. O., Lawal, A. S., Kareem, S. D., ve Babalola, S. J. (2015). Is fiscal synchronization hypothesis valid for Nigeria? evidence from disaggregated data (1961–2013). *American Journal of Economics*, 5(3), 337-346.

Santiago, R., Fuinhas, J. A., ve Marques, A. C. (2020). The impact of globalization and economic freedom on economic growth: the case of the Latin America and Caribbean countries. *Economic Change and Restructuring*, *53*(1), 61-85.

Sen, A. (2004). *Özgürlükle kalkınma*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sevüktekin, M., ve Çınar, M. (2017). *Ekonometrik zaman serileri analizi Eviews uygulamalı.* Bursa: Dora yayıncılık.

Shahbaz, A., ve Funk, A. (2021). *Freedom on the net: The global drive to control big tech*. Freedom House.

Sofuoğlu, E., Kızılkaya, O., ve Ay, A. (2017). Yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: yeni sanayileşmiş ülkeler için panel veri analizi. *In International Conference On Eurasian Economies*, 476-482.

Stapenhurst, R. (2000). The media's role in curbing corruption, *World Bank Insitute Working Papers*. Washington, DC: World Bank Group.

Stock, J. H., ve Watson, M.W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 61(4), 783-820.

Stroup, R. L. (2003). Economic freedom and environmental quality. *Proceedings, federal reserve bank of dallas*, 73-90.

Sucu, M. B. (2017). Yükselen piyasa ekonomilerinde ekonomik özgürlük, büyüme ve kalkınma ilişkisi: bir panel veri analizi. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(2), 135-167.

Swaleheen, M. (2011). Economic growth with endogenous corruption: an empirical study. *Public Choice*, 146(1), 23-41.

Şahin, D., Toramanlı, G., Ağırkaya, M. B., ve Akyol, H. (2017). Kümeleme analizi ile Orta Doğu ülkelerinin ekonomik özgürlükler açısından karşılaştırılması. *Econharran*, 1(1), 49-63.

Şahin, İ. (2016). Türkiye'de 1980-2015 yılları arası demokrasi, ekonomik özgürlük ve yolsuzlukların ekonomik büyümeye etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 6(2), 317-334.

Şanlısoy, S. ve Kök, R., (2010). Politik istikrarsızlık-ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1987-2006). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 25(1), 101-125.

Tanzi, V. (1998). Corruption around the world: Causes, consequences, scope, and cures. *IMF Staff Papers*, 45(4), 559-594.

Tarhan, R. B., Gençkaya, Ö. F., Ergül, E., Özsemerci, K., ve Özbaran, H. (2006). *Bir olgu olarak yolsuzluk: nedenler, etkiler ve çözüm önerileri* TEPAV, Ankara: Matsa Basımevi.

Tarhan, R., B. (2015). *Yolsuzlukla mücadele mevzuatı ve uluslararası müktesebat*, TEPAV, Ankara: Matsa Basımevi.

Taş, C., ve Ulusoy, V. (2021). Economic freedom and endogenous economic growth. *TESAM Akademi Dergisi*, 8(2), 265-296.

Tekeli, İ., ve Şaylan, G. (1974). Rüşvet kuramı. *Amme İdaresi Dergisi*, 7(3), 92-113.

Toda, H. Y., ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66, 225-250.

Tran, D. V. (2019). A study on the impact of economic freedom on economic growth in ASEAN countries. *Business and Economic Horizons*, *15*(3), 423-449.

Transparency International (1995). '*Corruption Index'*. Erişim 1.08.2022. https://files //files files.transparen cycdn.org/images /1995_CPI_EN.pdf

Transparency International (2003). *Global corruption barometer 2003*. Erişim 18.08.2022. https:// images.transparencycdn.org/images/2003_GCB_EN.pdf

Transparency International (2011). *Bribe Payers Index 2011*. Erişim 07.10.2022, https://ciaotest.cc.columbia.edu/wps/ti/0024841/f_0024841_20312.pdf

Transparency International (2020). *Corruption Perceptions Index 2020: Full Source Description*'. Erişim 13.11.2022. https://www.transparency.org/en/cpi/2020

Transparency International (2020). *Corruption Perceptions Index 2020: Frequently Asked Questions*. Erişim 13.11.2022. https://www.transparency.org/en/cpi/2020

Transparency International (2022). 'What is corruption?'. Erişim 05.10.2022. https://www.transparency.org/en/what-is-corruption

Tunçsiper, B., ve Biçen, Ö. F. (2014). Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel regresyon yöntemiyle incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi,* 9(2), 25-45.

Türedi, S. (2013). The effect of economic freedom on economic growth: A panel data analysis for 12 Islamic countries. *International Research Journal of Finance and Economics*, 107(2), 154-162.

Türedi, S., Şit, M., ve Karadağ, H. (2022) *The impact of financial development on economic complexity in Turkey*. In: Özçelik, Ö. (eds) Studies on Interdisciplinary Economics and Business-Volume V. 63-76. Peter Lang.

Türkay, H. (2015). Seçilmiş bazı geçiş ekonomilerinde iktisadi özgürlükler ve iktisadi büyüme ilişkisi: Bir panel veri analizi. *In International Conference On Eurasian Economies, Session,* 825-829.

Ugur, M., ve Dasgupta, N. (2011). Corruption and economic growth: A meta-analysis of the evidence on low-income countries and beyond. *MPRA Paper No*. 31226, 1-43.

Ünsal, E. M. (2016). *İktisadi büyüme*. 3. baskı Ankara: BB101 Yayınevi.

WB (2002). *Building development report: building institutions for markets*, Oxford: Oxford University Press.

WB (2022). 'Worldwide governance indicators'. Erişim 28.09.2022. https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Documents#wgiDataSources

Wei, S. J. (1999). Corruption in economic development: beneficial grease, minor annoyance, or major obstacle?. Policy Research Working Paper 2048, 1-30.

Wong, L. C., ve Kleiner, B. H. (1994). Nepotism. *Work Study*, 43(5), 10-12.

Yalçınkaya, Ö., ve Yazgan, Ş. (2016). Kurumsal yapının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: G-20 ülkeleri üzerinde bir uygulama (1996-2014). *Business and Economics Research Journal*, 7(4), 31-49.

Yalman, İ. N., Sandalcılar, A. R., ve Demirkoparan, F. (2011). Özgürlükler ve ekonomik kalkinma: Latin Amerika ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı,* 25, 431-444.

Yayla, A. (2015). *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayın Grubu.

Yerdelen Tatoğlu, F. (2012). *İleri panel veri analizi stata uygulamalı* (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.

Yeşilyurt, K. (2013). Yolsuzluk algılama indeksi: Türkiye ve ülkeler genel analizi. *Denetişim*, (11), 64-68.

Yılancı, V. (2019). A residual–based cointegration test with a Fourier approximation. *MPRA Paper No. 95395, 1-10.*